

**ВИДОВДАНСКИ АТЕНТАТ
ПРЕД СУДОМ
ИЗВЕШТАЈ СА ПРЕТРЕСА
по стенографским белешкама**

5665
Први дан претреса

25. јануара

Претрес је почео у 9 часова у великој дворани првостепеног суда за округ Београдски. Суд састављају: председник суда Божидар Прокић и судије: Божидар Ламјановић и Петар Туцаковић. Деловођа судски писар Дам. Поповић.

Државни тужилац је судија Жив. Рашковић.

Оптужене бране и то:

Спасоја Стејића Арсеније Стаменковић, и Драгиша Васић, адвокати.

Лајоша Чаки и Јозефа Мојзеша Рајко Јовановић, адвокат-приправник.

Николу Ковачевића, Владимира Чопића, Филипа Филиповића, Милоша Требињца, Ђирила Колачека, Илију Лазаревића, Андреју Валента, Јована Нешића, Јована Вимислицког, Фрању Буковенског, Буру Станковића Драг. Марјановића, Владимира Мирића, Лазара Стефановића, Ивана Чоловића, Жи-

(68) 1922.

воту Милојковића, Ђуру Салаја, Шимона Палинкаша, Андреју Полгара, Божу Јетнера, Ивана-Имре Береша, Јаноша Дроби, Јована Ороса, Липота Мочара и Емила Ороса адвокати из Београда Бора Ласповић, Љубомир Јездић, Угљеша Јовановић, Светолик Гребенац и Павле Тодоровић, и Триша Кацеровић, адвокат из Пожаревца.

Оптуженог Животу Милојковића брани још и Јован Здравковић, адвокат-приправник.

Оптужене Клару Лябиш, Саву Николића и Јулку Швраку брани Миловад Пантић, адвокат из Скопља а оптужену Боришку Фаркаш Светолик Гребенац.

Претрес је почео читањем тужбе државнога тужиоца која тужи:

А.

1. *Спасоја Стејића*, молерског радника из Новог Сада, родом из Старе Кањиже, старог 28 година, добровољца из рата 1916—18 год.;

2. *Лајоша Чаки*, надничара из Новог Сада, старог 53 године;

3. *Јозефа Мојзеша*, молерског радника из Новог Сада, старог 38 година;

4. *Николу Ковачевића*, савачког радника из Новог Сада, народног посланика, родом из Дервента (Босна) старог 27 година;

5. *Владимира Чошића*, новинара из Загреба, народног посланика, родом из Сења (Лика), старог 30 година;

6. *Филипа Филиповића*, професора из Београда, народног посланика, старог 44 године;

7. Милоша Требињца, професора из Београда, родом из Ужица, народног посланика, старог 35 год.;

8. Ђирила Колачека, кројача из Петроварадина, родом из Београда, старог 43 године;

9. Илију Лазаревића, обућарског радника из Београда, родом из Ужица, старог 35 година;

10. Андреју Валенша, зидара из Новог Сада, старог 43 године;

11. Јована Нешића, поштанског разносача из Новог Сада, старог 30 година;

12. Јована Вимислицког, надничара из Новог Сада, родом из Станишића код Сомбора, старог 55 година;

13. Фрању Буковенског, чиновника окружне болничке благајне за осигурање радника из Новог Сада, старог 34 године;

14. Ђуру Штанковића, тапетара из Београда, родом из Бијељине, старог 27 година; и

15. Клару Либиш, жену Норберта Лебиша, примермава из Новог Сада, стару 46 година — све на дело из § 87. тач. а у вези § 87 б Казненог Закона, и то Стејића као непосредног извршиоца а остале као учасника у означеном кривичном делу.

Кривица појединих оптужених утврђују се следећим доказима:

За Спасоја Стејића: његовим признањем да је бацао бомбу на регента-престолонаследника.

За Лајоша Чаки: што је био присталица идеје да се циљеви крајњег комунизма имају остварити путем терора у недостатку других средстава и што је као такав у друштву Стејића, Ник Ковачевића Ђирила Колачека и Јоже Јухаса радио на насилном рушењу данашњег државног и друштвеног поретка

тежећи да комунистичка партија путем терора узме сву власт у своје руке. Пред само извршење атентата по налогу Ник. Ковачевића дошао је из Новог Сада у клуб комунистичких посланика и известно посланика Влад. Чопића да је за атентат све припремљено. Код њега је после атентата нађено 32 бомбе, 3 пушке са патронима, које му је, вели, дао Јухас за вршење терора, а сем тога од оптуженог Шимона Паливкаша узео је бомбе које је тамо оставио Стејић и све те бомбе, пушке и муницију прикривао прво испод сламе у новосадској болници. Сем тога, по казивању Јозефа Мојзеша, у кући Чакија одржава је тајна седница на дан 26. јуна 1921. год. у присуству Ник. Ковачевића, [Ф. Филиповића, Влад. Чопића, Ил. Лазаревића, Требињца, Колачека, ухаса и Стејића на којој је Ковачевић прочитао резолуцију о отпочињању револуције у нашој држави и на којој је одлучено о атентату. — Изложене радње Чакија утврђују се његовим јасним признањем.

За *Јозефа Мојзеша*: Био члан терористичке организације још од 1919. када је одржавао везе са совјетском владом у Мађарској, куповао оружје и врбовао војнике за мађарску првену војску. Био је присутан на тајном састанку у кући Лајоша Чаки у Новом Саду на дан 26. јуна ов. г., на коме су били присутни и опт. Лајош Чаки, Ђирило Колачек Никола Ковачевић, Владимир Чопић, Ф. Филиповић, Требињац, И. Лазаревић, С. Стејић и одбегли Ј. Јухас, а на коме је састанку Н. Ковачевић прочитао резолуцију Извршног Централног Одбора о почетку револуције у нашој држави која је од свих присутних прихваћена и на коме је састанку такође одлучено да на Видовдан пр. год. опт. Сп. Стејић и

одбегли Ј. Јухас и Младен Маринковић изврше атентат на престолонаследника. И на послетку он је ту револуцију и одлуку саопштио својим организованим војницима Андреји Валенту, Ј. Нешићу, Ј. Вимсличком и Фрањи Ференцу Буковенском.

Изложена радња опт. Јозефа Мојзеша које се све утврђује његовим јасним признањем по оцени суда потпуно су доказ о томе да је он у извршењу овог предузећа учествовао.

За *Николу Ковачевића*: По казивању опт. Сп. Стејића, који за себе кривицу потпуно признаје, опт. Ник. Ковачевић наговарао је и упућивао опт. Стејића да овај атентат изврши. По казивању опт. Мојзеша Ковачевић је био присутан на тајној седници од 26. јуна тек. год. у кући Л. Чаки и у име Ц. И. О. К. странке прочитао револуцију у којој се одлучује почетак револуције у нашој земљи, и на коме је састанку још одлучено да се изврши атентат на регента, и да извршиоци овог агентата буду оптужени С. Стејић и одбегли Ј. Јухас и М. Маринковић. По казивању Л. Чаки Ковачевић је био члан Обласног Извршног Одбора К. Партије за Нови Сад и заједно са њим и опт. С. Стејићем и Ј. Јухасом радио на рушењу друштвеног поретка у нашој држави, тежећи да ком. партија путем терора преузме власт у своје руке. У овом Обласном Већу, према исказу поменутог Л. Чаки, дискутовало се о овом атентату још на два три месеца раније, но што је атентат извршен. И на послетку, по исказу истог Чакија, њега је Ковачевић пред извршење атентата послао у Београд да извести ком. посланика В. Чопића да је за атентат све припремљено.

Овакво казивање именованих окривљених, који своју кривицу потпуно признају, — у вези признатих факата од стране опт. Николе Ковачевића: да се често дружио са опт. Стејићем и одбеглим Ј. Јухасом; да је код судбеног стола у Новом Саду одговарао за велеиздају у 1919, год.; да је пресудом истог суда кажњен за означено дело шест година робије, која пресуда још није извршеном постала, — чине против опт. Н. Ковачевића, потпун доказ о томе, да је и он био учесник у извршењу овога предузећа.

За *Владимира Чопића*: По исказу опт. С. Стејића, који своју кривицу потпуно признаје, опт. В. Чопић у друштву опт. Филиповића утицао је и наговарао опт. Стејића да овај атентат изврши и када се Стејић тога задатка примио, они су га за такав рад похвалили. — По казивању Мојзеша, који за себе кривицу потпуно признаје, опт. Чопић био је на тајном састанку од 26 јуна, на коме је састанку прочитана одлука о отпочињању револуционарног рада и на коме је састанку такође одлучено да се изврши атентат на регента као и то, да се за извршење ове одлуке одређује опт. С. Стејић и одбегли Ј. Јухас и М. Маринковић. — Према казивању Л. Чаки, који за себе такође признаје кривицу, он — Чаки пре атентата, а по налогу опт. Николе Ковачевића, известио је Чопића, да је за атентат све привремљено.

Ово казивање именованих окривљених лица, у вези факата признатих од стране опт. Чопића: да је комуниста, да је био у Русији, да је ширио комунизам у нашој држави и услед тога био под истрагом и у притвору по Дијамантштајновој афери

због дела из § 87-а. под б. Каз. Зак., чија је расправа била у Загребу, — чине против Чопића потпун доказ о томе да је и он био учесник у — извршењу овог предузећа.

За *Филипа Филиповића*: По казивању опт. Стејића, који за себе кривицу потпуно признаје, Филиповић је заједно са В. Чопићем утицао и наговарао опт. Стејића да овај атентат изврши и када се Стејић тога задатка примио, они су га за такав рад похвалили. — По казивању опт. Мојзеша опт. Филиповић је био на тајној седници од 26 јуна у кући опт. Л. Чакија, на којој је седници, у присуству већ напред именованих лица, опт. Ковачевић прочитао резолуцију о отпочињању револуционарног рада и на коме је састанку такође одлучено да се изврши атентат на регента, и да тај атентат изврше опт. Стејић и одбегли Јукас и Маринковић.

Ово казивање именованих окривљених у вези факата признатих од стране опт. Филиповића:

а) да је био комуниста, који је још у 1919 год. одржавао везе са совјетском владом у Мађарској и у тој години због таквих веза био под истрагом и у притвору у Загребу;

б) да се дружио са опт. Спасојем Стејићем и осталим лицима која су у извршењу овог атентата учествовали — чине противу опт. Филиповића потпун доказ о томе да је и он у извршењу овог предузећа учествовао.

За *Милоша Требињца*: Према казивању опт. Јозефа Мојзеша, који за себе кривицу потпуно признаје, Требињац је учествовао на тајном састанку у кући опт. Л. Чаки на дан 26 јуна т. г. на коме је опт. Н. Ковачевић прочитао резолуцију о отпо-

чињању револуционарног рада и на коме је састанку одлучено да се изврши атентат на регента, — што против њега чини основ подозрења из § 123. тач. 4. кр. суд. пост.

Сем тога против опт. Требињца стоја околност из тач. 2. под б. § 238 Крив. Суд. Пост., јер се из доле изнетих чињеница јасно види да је опт. Требињац такво лице да се са разлогом може узети да је и он у извршењу овог дела учествовао.

Околности из којих суд ово изводи јесу ове:
а) што га терете оптужени Чаки и Колачек, да је пред атентат долази Н. Сад, и према одлуци Извршног Одбора из Београда наређивао образовање илегалних организација; и

б) што и сам признаје да је тежио и радио на измени облика владавине у нашој земљи путем социјалне револуције.

Изнети ближи основ подозрења и напред означена околност чине потпун саставни доказ против опт. Требињца о томе, да је и он у извршењу овог предузећа учествовао.

За *Ђирила Колачека*: Према казивању оптуж. Јозефа Мојзеша, који за себе кривицу потпуно признаје, опт. Колачек био је присутан тајном састанку на дан 26. јуна у кући Л. Чаки у Н. Саду, када је опт. Ковачевић прочитао резолуцију о отпочињању револуционарног рада и када је донета одлука о извршењу атентата, што против Колачека чини ближи основ подозрења из § 123. тач. 4. крив. суд. поступања.

Против њега је ближи основ подозрења из § 122. тач. а. под крив. суд. пост. и то што су, по исказу сведока Богомира Кованца и Анице Дал,

у његовој кући одржани тајни састанци у овој години.

И напослетку против њега као учесника у овом предузећу стоји и околност из § 238 тач. 2. под а, што се неизвесно од утврђених основа подозрења, а из чињенице даље изнетих, логично може закључити да је и он у извршењу овог предузећа учествовао.

Те чињенице, из којих се до овог закључка може доћи, јесу: што је по свом признању био привремени секретар Обласне организације у Н. Саду у јуну месецу пр. г. Као такав долазио је из Н. Сада у Београд, да би од Центр. Извр. Одбора добио извешће и наредбе о средствима и начину даљег развића борбе комун. партије чији су циљеви, по његовом признању, имали бити остварени акцијама маса када се јаве погодни услови и када је њихова партија изазивањем револуције имала предузети власт у своје руке.

За Илију Лазаревића: Према казивању Ј. Мојзеша, који за себе кривицу потпуно признаје, и опт. Лазаревић био је присутан тајном састанку у кући Л. Чаки у Н. Саду на дан 26 јуна т. г. када је опт. и Н. Ковачевић, у присуству већ раније зменованих лица, прочитао резолуцију о отпочињању револуционарног рада у нашој земљи и када је донета одлука о извршењу атентата на Регента, — што против њега као учесника у овом предузећу чини ближи основ подозрења из § 123 тач. 4. крив. суд. пост.

Против њега даље стоји ближи основ подозрења из § 122 тач. 1. под. а. крив. суд. пост., који се састоји у томе, што се по своме признању дружио и био у блиским односима са извршиоцем атентата Стејићем и одбеглим Маринковићем, које се дружење има сматрати да је било у циљу извршења овог атентата,

нарочито још и зато што опт. Чаки, који своју кривицу потпуно признаје, тврди да је и опт. Лазаревић знао за спремане бомбе, које су приликом претреса нађене у Н. Саду.

За опт. *Андреју Валента, Јована Нешића, Јована Вимисличког и Фрању Буковенског*:

Према казивању опт. Мојзеша, који за себе кривицу потпуно признаје, опт. Валента, Нешић, Вимислички и Буковенски били су борбени „војници“ под командом Мојзешевом, и као таквим њима је саопштена одлука о извршењу атентата на регента, — што против њих чини ближи основ подозрења из § 123 тач. 4 к. с. п.

За *Ђорђа Станковића*: По своме признању био је у особитом пријатељству са извршиоцем атентата опт. Стејићем, са којим се често састајао, а по казивању опт. Кларе Либиш и Јулке Швраке присуствовао је тајним састанцима одржаним пре атентата у стану опт. Јулке Швраке у јануару месецу 1921. год., на којима су одлучене мере, којима се има реагирати на „Обзнану“ и изабрати чланови за т. з. „подземну акцију“, — што против њега чини ближи основ подозрења из § 122 тач. 1. под. а. к. с. п.

Према казивању опт. Чаки, он Чаки известио је опт. Станковића о припремљеноме атентату пред само извошење његово, којом приликом је Станковић одговорио: „Богам неће то добро испасти, јер још нисмо довољно снажни за то“ — што против њега чини ближи основ подозрења из § 123 тач. 4. к. с. п.

За *Клару Либиш* Према њеним признању Клара је са опт. Стејићем и Ковачевићем била организовала тајну организацију и присуствовала њеним састанцима, на којима је Ковачевић подсекавао на

револуцију и преврат; присуствовала је даље на тајном састанку у кући Јулке Швраке у јануару 1921. у Н. Саду, на коме је, као што је напред већ речено, одлучивано о мерама, којима се има реактирати на „Обзнану“, и изабрати чланови за т. зв. „подземну акцију“.

Даље, према њеном признању, после донете Обзнане добила је налог од Стејића да прикупља податке о оружју и испита расположење чланова, како ће се понашати на случај револуције; била је даље на тајном састанку код Боришке Фаркаш на коме је по њеном казивању, опт. Н. Ковачевић говорио, да револуција мора бити и да је свуда спремно, а била је присутна и на тајном састанку код Емила Ороса.

На послетку она је после извршеног атентата одлазила у виноград Јозефа Мађара у близини Н. Сала, где је био прикривен одбегли Ј. Јухас, однела револвер и давала му обавештења о томе, шта и како новине пишу о атентату и атентаторима.

Б.

1. *Владимира Мирића*, браварског раденика из Београда, народног посланика, родом из Г. Милутовца (код Трстеника).

2. *Драг. Марјановића*, типографа из Београда, народног посланика, родом из Параћина.

3. *Лазара Шефановића*, столарског раденика из Београда, народног посланика, родом из Врелаца.

4. *Ивана Чоловића*, штампара из Београда, народног посланика, родом из Љутице;

5. *Животу Милојковића*, професора из Београда, народног посланика, родом из Петровца.

6. *Ђуру Салаја*, кројача из Валпова народног посланика;

7. Шимона Палинкаша, земљорадника из с. Темерина;
8. Андреју Полгара, столара из Новог Сада;
9. Божидара Јешнера, столарског радника из Новог Сада;
10. И ана-Имре Береша, земљорадника из Новог Сада;
11. Јаноша Дробни, молера из Новог Сада;
12. Јо ана Ороса, разносача поштанског из Новог Сада;
13. Липоша Мочара, млинарског радника из Новог Сада;
14. Боришку Фаркаш, рођену Палинкаш, удову из Новог Сада;
15. Емила Ороса, железничара из Новог Сада;
16. Јулку Шварку, из Новог Сада, и
17. Саву Николића, студента из Добрице (Банат) — све за дело „комплота за извршење предузећа из § 87а Казненог Закона“, које је предвиђено за казну у § 88. истог закона.

Овај комплот се састоји у томе што су ови оптужени, сматрајући своју партију као секцију Треће Интернационале, у смислу статута ове Интернационале договорно радили да се цео данашњи политички и правни поредак у нашој држави насилним путем промени и на његово место заведе комунистичко друштво, па у томе циљу на разне начине, говорима, резолуцијама, тајним седницама и разним писменим саставима: књигама, брошурама, летацима и др. па и делом, припремају прилике и масе, да у згодном моменту насилним путем преузму власт у своје руке.

Против појединих окривљених, као доказ о постојању поменутог комитета и њихове кривичне одговорности, стоји:

Против Владимира Мирџа, Драг. Марјановића, М. Стефановића, Ивана Чоловића и Ж. Милојковића — што су као чланови К. П. и чланови њеног Извршног Одбора, усвојивши, према свом признању, све тачке III Интернационале и њене борбене методе радила на том да се политички и правни поредак у нашој држави промени, ма и путем револуције као крајњег средства за остварење комунистичких циљева, без обзира на то, да ли ће она бити крвава или не.

Противу Ђуре Салаја — што је, према свом признању, као члан К. П. припадао овој групи њених чланова који су имали за програм рушење данашњег правног поретка у нашој држави на сваки начин, а у крајњем случају и путем револуције.

Противу Шимона Палинкаша, што признаје да је од опт. Стејића примио на чување бомбе.

Противу Андреје Полгара — што је по своме признању после „Обзнане“ био члан илегалне организације у Н. Саду и као такав присуствовао је тајним седницама код Јулке Швраке и Емила Ороса, а по показивању опт. Кларе Либиш на састанцима у кући Швракиној и одлучено је за „подземну акцију“.

Противу Боже Јетнера — што је по казивању опт. Кларе Либиш и Јулке Швраке присуствовао тајним седницама, на којима се говорило и решавало о „подземној акцији“.

Противу Ивана Имре Бороша — што је по своме признању после „Обзнане“ био члан и благајник илегалне организације у Н. Саду и присуствовао тајним састанцима.

Противу Јаноша Дробни — што је по својој признању као комуниста припадао тајној организацији, чији су чланови били и опт. Стејић, Ј. Мојзеш и Л. Чаки, и после „Обзнане“ тајно се са њима на разним местима састајао. По његовом признању опт. Мојзеш говорио му је о револуцији, истичући како треба побити све оне који данас управљају са чиме се и он слагао.

Противу Јована Ороса што и он сам признаје да је био члан илегалне организације и као такав присуствовао њеним скуповима, на којима им је као члановима саопштено, да буду спремни за покрет и револуцију.

Противу Липота Мочара, што је по својој признању био члан илегалне организације и присуствовао тајним седницама, на којима су опт. Ковачевић и остали говорили о прикупљању оружја и припреми свега што је потребно за рушење данашње државе.

Противу Бориш Фаркашеве, — што је по својој признању, као чланица женске секције К. П. после „Обзнане“ присуствовала тајним састанцима који су одржавани у њеној кући, у присуству опт. Стејића, Ковачевића, Кларе Либиш и других, на којима је по казивању опт. Кларе Либиш опт. Ковачевић говорио о револуцији. Сем тога су у њеној кући литографисани летци, којима су се радници позивали на штрајк.

Противу Емила Ороса, — што је, по својој признању, одобрио опт. Клари Либиш да држи тајне састанке у његовој кући.

Противу Јулке Швраке, — што признаје да су у њеној кући после „Обзнане“ држани саст и

са Стејићем, Ковачевићем и другим, и што признаје да је она Кара Либиш била „копча“, од које је као таква добила задатак, да се распитује ко има оружја и да јој о томе реферише.

Њено учешће у своме комплоту крети се још тиме, што по својој признању, после извршеног атентата на регента, није власти пријавила одбеглог Јухаса и ако је знала где се овај крије.

Противу Саве Николића, — што признаје да се често дружио са опт. Стејићем, Јухасом и другима и са њима се тајно састајао и био лични секретар Н. Ковачевића. Даље, што признаје, да је био упознат са терористичком акцијом и што су код њега у месецу јуну о г. нађене две бомбе, за које се зна да су намењене терористичкој акцији,

Осим ових главних оптужаба државни тужилац још оптужује:

Спасаја Стејића за девет дела покушаја убиства *Јулку* жену *Илије Лазаревића*, рођену *Манојловић*, за дело из § 51. Казн. Зак., зато што је знала за припрему атентата па то није доставила власти. Њену кривицу утврђује тужба са два основа подозрења.

Саву Николића још и за дело из § 85 а Казн. Зак. зато што је ступивши за писара у команду Савске дивиз. области набавио поверљиву књигу о формацији наше војске и дао је на препис уредништву „Новог Света“ у Загребу, а осим тога он сам преписао јединичне спискове, па преписе донео у Београд и предао Д-р Сими Марковићу.

За време читања тужбе многи од оптужених смеју се на „доказе“ који се против њих износе.

Државни тужилац констатује да ни један од оптужених нема права на олакшавне околности — „зато што су људи склони за извршење оваквих злочина“ (Један оптужени додаје: Ово сте мало изменили! Још јуне је писало у оптужби: „зато што су сви покварени и неваљали људи“).

Читање оптужбе трајало је четврт сата. Затим је прочитан увиђај извршен по атентату у згради Мин. Грађевина, са које је Стејић бацио бомбу.

Прочитан је акт о томе шта је нађено приликом претреса код Стејића.

У стану Филиповићевом нађена је приватна кореспонденција, књиге, чланци. У стану Чопићевом такође приватна кореспонденција, књиге и т. д.

Чита се протокол увиђаја о проналаску прикривених бомби код Лајоша Чакија. Чаки је означио где бомбе треба наћи, чиновници су ишли с њим. Нађено је 32 бомбе, све истог система крушкастог облика. За бомбе је Чаки тада изјавио да их је донео од Шимона Палинкаша. Било је и три пушке и један мали револвер. Две пушке биле су празне, једна је имала пет метака у шаржеру.

Чита се протокол претреса стана Јухасова.

Чита се протокол вештака пуковника Карла Михела и друге двојице официра о бомбама које су нађене код Стејића.

По том мишљењу бомба коју Стејић није бацио, далеко је опаснија од оне коју је употребио, јер није испуњена барутом него експлозивом. Додир бомбе о чашицу телеграфског диверса није изазвао експлозију. Експлодирана бомба могла је бити смртоносна и за регента, јер је он био наишао у зону од сто метара.

Бранилац *Гребенац*: Вештаци кажу да је Стејић могао ту бомбу да баца на 45 метара. — На основу чега они тврде да је он могао бацити бомбу тако далеко?

Председник налази да то питање није потребно.
Гребенац: Не види се из извештаја вештака, како лете парчад од употребљене бомбе. Он пита вештаке и то, на који начин објашњавају да та бомба није никог убила, ни некога теже повредила када тврде да је била смртоносна чак за регента, који је био даље од места експлозије него ли ови рањени? Ова питања се заводе, али не упућују вештацима.

Затим се чита протокол вештачења муниције и оружја које је припадало Јожи Јужасу, које су извршили два техничка официра. Затим протокол вештачења о бомбама које су нађене код Чакија. Вештаци који су присутни, остају при свом вештачењу.

Чита се извештај новосадске полиције да је *Филић Филићовић* био у *Н. Саду* само пре избора, да је *Требињац* био са женом у мају да мири Владу Марковића са *Н. Ковачевићем* а да *Чојић* у *ојшће* у *Нови Сад* није долазио.

Чита се извештај о томе за која је све лица *Ковачевић* извадио карте за Скупштину, када је извадио карту за *Стејића*; то је читав списак.

Чита се извештај новосадске полиције о организацијама које потпадају под *Н. Сад*. Хапшени су људи без знања ова капетаније. Чита се ко је био у саставу обласног већа *Комуниз. партије*. По *Обзнани* нису радили ништа, само су прославили *Први Мај*, кад су продавали маркце са иницијалима *Ј. С. К. И.* Из свега се види да састанци никакви нису одржавани.

Затим почиње саслушање главног ~~одговорног~~
Стејића.

Председник: Били сте војник?

Стејић: Јесам, али сам побегао у Русију, и био сам у добровољачкој дивизији годину дана. Остао сам у Русији када је дивизија евакуисана зе Солун.

Председник: Јесте ли били у организацији у Русији?

Стејић: Нисам. Био сам служитељ у Самари за парче хлеба.

Председник: Кад сте се вратили?

Стејић: Фебруара 1919. Радио сам свој занат; због беспослице у молерском занату, трговао сам.

Председник: Јесте ли ишли у Пешту?

Стејић: Јесам, ишао сам у Пешту један пут да видим родитеље. Нисам имао везе с тамошњим комунистима. Социјалиста сам од 1909, и био сам члан К. П. Ј. до Обзнане, а од Обзнане сам био умерен терориста.

Атентат је лична моја ствар.

Сам сам дошао на идеју. Био сам члан партије до Обзнане. Бацио сам бомбу не против регента, него као протест против партизанлука, против оних који треба да штите закон, а они га газе; против протекције, против батина. Све то знају у народу. Било је усмених и писмених протеста, али без успеха. Маја месеца сам почео планирати о бомбама. Узео сам четири бомбе и нагановац. Стигао у Београд 29. јуна изјутра возом. Попео сам се у зграду Мин. Грађевина. Ја сам ону бомбу бацио нарочито да што мање има дејства, и зато сам је дуже задржао. Регент је био удаљен најмање 120 метара. Тада сам имао још три бомбе и револвер.

Даље Стејић прича како је ухваћен, и како је одведен у Управу на саслушање. Ту је био писао Кеџић, који је сам говорио и писао. Саслушање је било насилно. Сами су питали и сами писали. Вршено је нада мноштво тиранство, а то није било потребно, јер нисам тајно ништа.

У 8 сати су ме повели у канцеларију г. Љубиши Лазаревићу; ту је вршено нада мноштво тиранисање и писано све што није истина. После су ме послали на саслушање испред судије.

Са свима овим оштраженим немам везе, осим што сам Чакић дао пакет бомби, за које он није знао.

Председник: Откуд вам бомбе?

Стејић: Добио сам од М. Маринковића, али ни он ни Јухас нису знали за атентат.

Председник: Рекли сте да сте комуниста. Зашто сте теретили Филиповића, Ковачевића и Чопића?

Стејић: **То су тражили од мене,** то је било насилно. Ја сам рекао да сам се упознао са Чопићем у Дому јануара 1921, а Дом је тада већ затворен! (Смех)

Судија *Туцаковић* чита прво саслушање Стејићево које се слаже са данашњим исказом пред судом.

Затим се чита друго саслушање његово код полиције, где се говори о извлачењу кецке у Бечу које ће вршити атентат. У Беч је, вели се, водио Стејића неки Јован Шипош.

Чита се треће саслушање. Ту је Стејић тобож казао које комунистичке посланике познаје, и да је више пута долазио у Конституенту и у посланички чак. Филиповић, Чопић и Ковачевић рекли су му је, да су добили наређење од Извршног Одбора да се вршење атентата и да су одредили за то Стејића.

Стејић је вели, то саопштио Шипоцу, те су кренули у Беч да се тамо договоре о атентату. У Марибору, су видели Симу Марковића, али нису имали прилике да с њим говоре. У Бечу су се договорили. Стејић се одмах вратио у Н. Сад. Три недеље пред атентат нашао се са Филипковићем и Чопићем пред Конституантом и рекао им да ће атентат извршити на Видов-дан. Бомбе је купио по 25 динара. Чопић је одобрио његову намеру за одлазак у Беч и дао му 400 динара за пут.

По повратку три пута је ишао у Комунистички Клуб, где је седео и читао новине.

Затим се чита испит код градског судије од 30. јуна где стоји да је Стејић признао, да је свесно извршио атентат, да је знао као војник дејство бомбе, да се познавао са свима комунистичким посланицима а био најинтимнији са Чопићем, Филипковићем, Ковачевићем и Владом Марковићем, који сами нису смели вршити атентат, па нашли њега младог занесењака.

Чита се суочење Стејићево с Савом Николићем од 30. јуна, где је Стејић изјавио да му је наређење за атентат, поред других дао и Никола Ковачевић. На том суочењу Стејић први пут оптужује поред Ковачевића још и Младена Маринковића и Јухаса, али не каже Младен већ Милан Маринковић. Ту говори о намеравању атентату на министре у Скупштини и да се на дан атентата срео с Чопићем и Филипковићем.

Бранилац *Тодоровић*: Који су били грађани присутни овом саслушању?

Судије гледају у акта и чује се: Нема присутних! Није било.

(Пада у очи особити стил, којим је писано са-слушање Стејићево, на основу којег је судија Ан-ђелковић тражио издавање суду прве тројице пос-ланика).

Стејић данас изјављује да остаје при томе да је атентат његова лична ствар, а да је бомбе добио од Маринковића, који није знао за атентат. У Београд и дошао на дан атентата сам, Јухас остао у Н. Саду, а с Маринковићем се није тог дана видео.

Бомбу није бацио на престолонаследника, јер су кола његова већ била прошла на 120 корака даљине. Бацио је у циљу протеста против насилног партизанлука, њу је задржао у руци што дуже да има што мање дејства; још један секунд она би му експлодирала у рукама.

О тој његовој намери нико ништа није знао, ни Ковачевић, ни Чопић, ни Филиповић. Теретио их је због насилног саслушавања, особито код град-ског суда.

Председник: Каква су то насиља вршена над вама?

Стејић: Писар Кецић саслушавао ме. Неки чувени Мита (Лазаревић?) ударио ми је 20 шамара чим сам уведен у канцеларију.

Нису ми допуштали да говорим шта ја хоћу. Доцније су само преписивали. Ковачевића месец дана пре атентата нисам видео.

У Управи Града Београда био је злостављан он и сви апсеници, све докле је у Управи Града био апсанција Вукоман Буровић, потпоручник.

Бомбе које је дао Чакију биле су у пакету, а Чаки није знао шта је у пакету. Кад је видео шта је, Чаки их је бацио изван вароши.

Држ. тужилац *Рашковић*: Стејић вели да је његово признање изнуђено. Не каже зашто је ово потписао, зашто се није противио?

Стејић: Зашто? Чекао сам да изађем пред суд. Ја нешто порекнем а они опет запишу како он хоће. Тако сам пустио да иде како иде и све сам потписивао и на све што би ми они рекли казивао тако је.

Бранилац *Јездић*: Стејић је тврдио код иследа ног судије да није био у Бечу, али судија је ипак записивао да је био у Бечу. Он је покушавао да говори истину, али кад је видио да то не помаже потписивао је све од реда и пристајао на све.

Прејрес је прекинут у 12 сати и 20 минути

Други дан суђења

— 26. јануар —

Оптужени су доведени пешице у групи. Прејрес је почео у 8 сати.

Драгиша Васић бранилац опт. Стејића тражи од суда да прибави списак грађана, који су били од општинског суда одређени да буду присутни кријичним саслушањима код Градског суда и код полиције.

Председник прозива **Лајоша Чаки** и пита га да ли зна српски.

Чаки: Знам, али не добро, молим за оно што добро не разумем да имам тумача.

Доводи се тумач који полаже заклетву.

Лајош Чаки је пољопривреднирадник, стар 50 године, али још старијег изгледа. Крај свих муњања које је нарочито он претрпео, свеж, ведар. Говори мирно, али лако и чврсто, по каткад с темпераментом.

том, особито кад говори о терору буржоазије у Војводини.

Председник: Шта сте знали о атентату?

Чаки: Нисам ништа знао.

Председник: Што сте казали пред иследном власти?

Чаки: То су кавале иследне власти а не ја. Бомбе сам сакрио у моју кућу. Нисам добио од Стејића пакет, него из куће Палинкаша, а мене је Стејић молио да узмем тај пакет оданде. О атентату нисам знао.

Председник: Јесте ли радили са Михајлом Вићом?

Чаки: Ми смо пријатељи. 1919 години нисам био у партиској организацији.

Председник: Зашто сте код иследне власти говорили друкчије?

Чаки: Немам ни појма о свему! — То је мени било наметнуто.

Председник: Ви сте те исказе потписивали?

Чаки: Нисам.

Председник: Видите потписе.

Чаки: Не видим добро, немам наочара. Ако ми не верујете дајте лекара. Потписао сам свега два акта.

Председник: Јесте ли суочавани са Николом Ковачевићем?

Чаки: Нисам.

Председник: Неће бити! А са Стејићем?

Чаки: Био сам код полиције са Стејићем. Стејића су донели из полиције свег испребијаног и ја сам се уплашио кад сам га видео. Три дана сам држан у затвору без воде и хлеба и за све то време био сам тучен и онда сам са Стејићем, који је такође био испребијан.

Судија *Туцаковић* чита прво *Чакијево* саслушање. У том саслушању он је био изјавио да му нико није говорио о атентату.

Чаки: Овај мој исказ је тачан. Само то саслушање не може бити од првог јула јер сам првог Јула дотеран у Београд, а тек после три дана су ме узели на испит. За сва три дана нису ми дали ни комад хлеба ни кап воде.

Судија *Туцаковић* чита друго саслушање *Чакијево* опет од 1-ог јула, где каже да је на последњем састанку са *Стејићем*, недељу дана пре атентата, овај казао да иде у Београд. Да му је *Стејић* говорио како ће се обрачунати са комунистичким посланицима што нису одржали своја обећања и да ће на њих бацити бомбу. *Стејић* му рекао да ће бомбу бацити у парламенат на сва лица а не на регента. *Чопић* и *Филиповић* никад нису долазили у Нови Сад. На састанку од 21. јуна у „Трумбети“ *Стејић* је, вели, говорио да треба приступити терору. Ни речи није било о атентату.

Чаки: Има овде што је истина, а ништа није истина што се тиче атентата. Ја сам био послужитељ и у партиске ствари нисам се мешао. Није ми причао да ће бацити бомбу у парламенат. Истина је само то да се *Стејић* свађао са *Владом Марковићем* и *Ђорђем Станковићем*.

Браниоци питају ко су били присутни тим саслушањима.

Суд констатире да су досадања саслушања вршена без присушника.

Председник: Ово следеће саслушање, такође од 1. јула, има присутне.

Чита се то ново саслушање, по чијем се стилу

и види да је написано од *Шрећег* лица а не ни руком деловођа ни последног судије који су га оверили.

Ту стоји да су у извршном обласном већу дискутовали два три месеца о атентату; да је Стејић ишао у клуб комунистичких посланика, где је добијао наредбе у детаљима. Говори се о такозваном намерааном атентату у Скупштини. То су му пријали Златар, Стејић и Јухас.

Затим испит код Управе од 3. јула, и на њему има присутних. Ту стоји да му је Стејић казао да ави Чопићу, да је све спремио за атентат, а да то ави и Јулки Манојловић. Чаки је дошао у Београд, улку нашао у дућану и испоручио јој поздрав. Исто о рекао је и једном продавцу новина за кога је улка рекла „наш човек“. Причао је на улици Ђорђу Станковићу да је за атентат спремао, а овај одговорио „Бога ми нађе то добро испасти“.

У клубу се састао са Чопићем. Њему саопштио јоруку Стејића или Ковачевића да је све спремно за атентат против владаоца или скупштине. Чопић се ћутао, оборио главу и гутао пљувачку. (смех) Чуо је да је Ковачевић био командант бољшевичког чука у Русији, а да је Стејић извршио много убиштава у Русији. (Стејић се смеје)

Затим, у том саслушању, ређају се терећења разних других комуниста.

Чаки: *Немам ни појма о ајтениаишу нити је саква седница одржана код мене.* Чопића не познаем осим што сам га једанпут видео у Београду, кад ми је Колачек дао писмо за њега да ми не можемо искључити из нашег савеза пољопривредних радника нашег секретара друга Ковачевића по захтеву партије, јер он нама треба. Писмо је писано било

пре Обзнане. А под Обзнаном, под терором који није био наш, него терор владе, донео сам то писмо у Београд.

Ми смо тражили да нам партија да другог човека место Ковачевића. Пристали смо да у место Владе Марковића и Ковачевића дође неки трећи за секретара савеза земљорадника. То је сав говор којег сам ја имао са Чопићем Савез је потпуно пропао под терором буржоазије и ја имам велику одговорност пред народом и хоћу да се борим. Овде је написано све што нисам казао, а од оног што сам казао није унето ништа.

Стејић ме је три дана пре атентата молио да од Палинкаша узем пакет.

Јухас је био исте вечери код мене и казао ми да има да објасни келнерима и берберима нешто код „Трумбете“ и замолио ме да остави торбу. Нисам гледао шта је у торби. У јутру ишао сам Палинкашу и узео Стејићев пакет. Пакет сам однео кући. Јухас није баш дошао ни тада још за своју торбу.

На једно убачено питање судије Чаки вели: Молим вас немојте да ме буните, доста сам био збуњен и несвестан, код полиције, пустите ме бар овде да говорим слободно, ако сте суд.

Кад сам се вратио кући где тада није било ни жене ни деце а како сам „требао одмах поћи на свој посао, хтео сам да донети пакет негде склони, како га жена или деца не би дирали. Хтео сам га оставити у Јухасову торбу. И тако, премештајући пакет у Јухасову торбу из оне у коју сам га био донео кроз један прозор на пакету испале су две бомбе. Бојећи се експлозије ја сам одмах побегао напоље. Али како експлозије није била. вратио сам

се у кућу и смештајући пажљиво те бомбе у Јухасову торбу (зембиљ) приметио сам да су у оном пакету који је Јухас донео у торби биле три пушке.

Нисам то могао дати полицији, јер сам знао да ћу проћи инквизицију коју сам ипак прошао. Тукли су ме да су ми очи биле изван главе. Носио сам бомбе и пушке да сакријем у шпитаљ, да би их после бацио. Како Јухас никако није долазио за пушке, он је, вели, дошао, на помисао да је овај то учинио да би му напакостио. И да би му одвратио на ту подмуклост, Чаки је све то однео и бацио на Јухасово гумно, да се тамо нађу па нека и он одговара, ако је хтео њему напакостити.

Држ. тужилац: У које доба дана је ишао Чаки код Палинкаша?

Чаки: Пре подне.

Рашковић: Шта је Стејић тог дана радио, и зашто је ишао пре подне код Палинкаша, а не у вече?

Чаки: Стејић ми је казао да ради у околини, у селима.

Председник: Јесте ли били члан Извршног Одбора Партије у Н. Саду?

Чаки: Био сам члан Синдикалног Већа.

Председник: На тим седницама је ли било говора о атентатима и о остварењу програма Комунистичке Партије путем терора?

Чаки: Само о послу радника и о синдикалним стварима.

Председник: Је ли Ковичевић говорио о потреби терористичке акције?

Чаки: Ковачевић је држао често у радничком дому добре говоре али *теористичке* никад није било терористичких говора.

Председник. Рекли сте Јулки о атентату?

Чаки. Био сам код ње неколико минута; нисмо се стигли ни руковати, ништа нисам с њом говорио. Бури Станковићу узајмно сам 500 круна, дао ми признаницу која је у благајни. Наша благајна била је сасвим упропашћена услед терора па сам молио Партију да помогне наш Савез.

Полиција је све друкчије писала. Градски судија није узео мој исказ у протокол, само неколике забелешке. Ја сам код градског судије, кад се променио, све порекао али он ништа није хтео записати.

Чаки онда вади из џепа један зуб и показује га судијама :

Господо судије,

Видите овај зуб! Четири оваква зуба избио ми је потпоручник Вукоман. Са овим поломљеним зубима писали су они моје исказе!

Председник: Јесу ли вас тукли, на сте говорили како је записано, или су они сами тако записали?

Чаки: Тукли су ме да признам. Ја сам казао да немам појма и да немам шта да признам. Мени су само прочитали оно што треба да потпишем и тучен сам да би потписивао. Нисам знао за себе. Нисам могао ни говорити, сав сам био отечен. Казали су ми: „То што је пи сано, то је тачно, нема ти помоћи!“

Браниоци траже да историја Чакијевог зуба уђе у протокол.

Држ. тужилац тражи да уђе у протокол кон-традикција Чакијева односно одласка његовог код Палинкаша.

Браниоци: Где ту има контрадикције?

Председник: Кад вам је избијен зуб?

Чаки: Јуна месеца, ког дана не сећам се. Зато што нисам хтео да признам, потпоручник Вукоман тукао ме је неколико пута. Избио ми четири зуба а четири жандарма држали су ме под чесмом после туче.

Бранилац П. Тодоровић: тражи да уђе у протокол да Ковачевић није говорио на зборовима у Н. Саду о терору, него напротив да је тероризам опасан у моменту када буржоазија врши терор.

Бранилац Угљеша Јовановић: тражи да уђе у протокол, да је Чаки био само један пут у Београду као носилац писма за партију, од стране савеза пољопривредних радника у ствари замене њиховог савезног секретара Ник. Ковачевића. Писмо је писано још пре Обзнане, а Чаки га је донео у Београд после Обзнане, пошто је дозвољен рад синдикалним организацијама. Донео је јуна месеца а 23. маја је од владе допуштено отварање синдиката.

Бранилац Чакијев Рајко Јовановић: Говори о случају са Д-р Александером, који је Чакија хипнотисао својим говором да је овај пао у несвест.

Чаки: Више пута сам падао у несвест.

Председник: Ко вас је саслушавао кад сте доведени.

Чаки: Неки Цветковић (чиновник Упр. Града) и ваљда њих петнаест, који су ме бунили.

Бранилац Р. Јовановић: тражи да уђе у протокол да је Чакијевим саслушањима присуствовало много непозваних лица, која су га бунила питањима, а без присутних грађана.

Гребенац: Нови иследни судија Вујић кад је дошао све је оптужене наново саслушавао. Само

Чакијевог саслушања нема. Чаки, тим је дошао Вујић, имајући импресију да је пред судом, дао је исти исказ који је данас дао. Даље утврђује из деловодног протокола Градског Суда да Чаки није могао бити саслушан 1. јула.

Чаки: Вујић ме је само питао да ли сам тучен. Казао сам му да јесам, а он је рекао да ћу добити још и више ако порекнем. На то сам казао ја, да ме могу на парчета сећи, ја никог нећу оптуживати.

Председник: Стејићу, ви сте казали да сте ви дали пакет Чакију. Чаки каже да га је узео од Палинкаша.

Стејић: Тачно је, да је пакет с бомбама био код Палинкаша, коме сам само казао да ће Чаки доћи да га узме.

У 10 и по сати одмор.

После паузе долази на ред

Јозеф Мојзеш

Јозеф Мојзеш је молерски радник, стар 37 година. Он оставља утисак правог мученика. Судије су очигледно потресени његовим држањем изгледом.

Председник: Јозеф Мојзеш знате ли српски?

Мојзеш изјављује да не зна. Све његове исказе преводи тумач. Мојзеш изјављује да није био члан терористичке организације ни у Пешти ни овде. Није врбовао војнике за мађарску црвену војску. Није био ни на каквој седници, а где је био 26 јуна може да докаже.

Председник: Због чега сте казали пред истражном власти о састанку на коме су били Чопић, Ковачевић и други?

Мојзеш: Ја то никад нисам казао.

Тумач му преводи његове „исказе“ код истражне власти.

Мојзеш прво саслушање признаје за своје. Бранилац *Кацлеровић*. Сад ће већ доћи друкчије саслушање!

Мојзеш вели да није био у терористичкој организацији са Валентом и Вимислицким, већ у одбору за помоћ беспосленим радницима. Бомбе није куповао 1919 год. од војника, јер не зна српски, те није могао ни да се споразуме с њима.

Председник: Да ли сте казали да је на састанку од 26. јуна донета резолуција о почињању револуције?

Мојзеш: О овоме не могу рећи ништа, јер 26. јуна нисам био ни на каквој седници; могу да докажем где сам био, а ако *што стоји у саслушању што је фалсификацијом* иследне власти. Ни на другим седницама нисам био, нити сам био члан каквог одбора, због незнања језика.

У Мојзешовом саслушању код иследника стоји да ипак толико разуме српски, да је на оној чувеној „седници“ Ковачевић говорио да ће на Видов-дан бити атентат и да му је Чаки причао како је Требињац дошао у Н. Сад са важном одлуком Извршног Одбора да се почне с терором.

Мојзеш: Чаки ми је рекао само да ће бити седница код Колачека за избор секретара савеза пољопривредних радника. О Требињцу ми није говорио.

Ово саслушање Мојзешово код иследне власти есте оно, на коме је базирана оптужба против комунистичке партије. Ту се говори о „седници“ од 6. јуна, о тамо прочитаној резолуцији Извр. Одбора о почињању револуције, о томе да је ту донета одлука за атентат, да су на том састанку били Чопић,

Филиповић, Требињац, Ковачевић, Колачек, Младен Маринковић и други.

Мојзеш међутим тврди пред судом да он 26. јуна није био ни на каквој седници и да је све ово у саслушањима измишљено.

Председник: Да ли су уопште постојале терористичке организације 1919. или под Обзнаном?

Мојзеш: — Не знам.

Председник. — Да ли сте саопштавали Валенту и Вимислицком какве одлуке о образовању црвених чета?

Мојзеш: То ја никад нисам казао.

Председник: Јесте ли 20.000 круна из Пеште за савез молерских радника донели под Карољијевом владом?

Мојзеш: Да, први пут ми нису дали због рђаве легитимације, а други пут сам новац добио од пештанске централе савеза молерских радника, а један део од команде за демобилисане војнике.

Председник: — Зашто сте код иследне власти говорили о том састанку од 26. јуна.

Мојзеш: — Толико сам био шучен да ни данас не знам шта сам све говорио. Молим да се лекарски прегледам, јер сам шучен по глави.

Председник: Ко вас је тукао?

Мојзеш се не сећа ко га је све тукао, али зна потпоручника. Тукли су га кад су га спровели. Првог дана нису га тукли, него је видео испребијаног Чакија. После су и њега тукли.

Сећа се само првог саслушања. *Остала су му чишана, а он није разумевао садржину њихову, и штерали га да пошисује.*

Председник: Којим сте језиком говорили са тумачем Ајхштетом?

Мојзеш. Испитивали су ме *српски*. Кад нисам разумео довели су ми немачког тумача, *а немачки говорим још горе него српски*. Име тумача не знам.

Бранилац Бора Појовић: Од исказа Чакија и Мојзеша зависи судбина свих мојих клијената. Зато је важно да се испитају сви случајеви мучења и батинања, а тога је било. Тражи да се прими захтев опт. Мојзеша да се лекарски прегледа.

На питање председниково, Мојзеш вели да га још боли мозак, бубрези, уши и црева.

Председник: Где сте били 26 јуна?

Мојзеш: Био сам пре подне у Југословенској Банци, после подне сам шетао с породицом, свастиком и пашеногом; од 6 и по до 8 и по увече био сам у биоскоп хотел „Слобода“, такође с породицом. После сам отишао својој ташти где сам био од 9 до 9 и по, па онда отишао својој кући. Зато зна Милошевић келнер у хотел „Слободи“, Марија Штанцл, даље његова газдарица.

Мојзешов бранилац *Рајко Јовановић* истиче да нема никаквог протокола о претходној заклетви тумача код иследникових саслушања. Даље вели да су централе синдиката из Војводине биле до конгреса уједињења наших синдиката у Пешти, према којима су синдикати били обавезни, а централа им је морала пружати помоћ.

Мојзеш: Карољијева влада издала је наредбу синдикалним централама да издају за 6 недеља помоћ беспосленим радницима.

Председник: Зашто да идете у Пешту за помоћ?

Мојзеш: Зато што је у оно доба тамо бил централа.

Бранилац *Гребенац* утврђује да се са Мојзешом код иследника Вујића догодио исти случај као с Чакијем, да је порекао још код њега изнуђен исказе, а овај их није хтео увести у протокол.

Суђење је прекинуто у 12 и четврт и продужење заказано за суботу пре подне.

Трећи дан претреса.

Пре почетка претреса оптужени *Филиј Филиповић* протестује против измишљених извештаја са прошлог претреса које су објавили „Радикал“ и „Трибуна“. У тим извештајима, између осталих измишљотина, каже се да је *Филиповић* саслушаван прошлог претреса, па се испреда шта је све он тобож, рекао. Међутим он, *Филиповић*, још није пред судом ни питан. Моли да се овакав несавестан новинарски рад јавно констатује.

Затим се приступа испиту

Николе Ковачевића.

Дајући личне податке о себи и о својој бављењу у Русији, *Ковачевић* изјављује, на питање председника, да није тачно тврђење државног тужиоца, да је он осуђиван за велеиздају. Он је доиста, без икаквих доказа о делу и кривици, био осуђен од Новосадског Окружног Суда у 1919 год, али је Новосадски Апелациони Суд ту пресуду поништио и њега потпуно ослободио одговорности. Иста је кривица њему била „напакована“, јер ништа није постојало од онога што му је набацивано.

На питање председника, да ли познаје *Стејића Ковачевић* одговара:

— Стејића познајем из Русије, из Добровољач-
Корпуса, где смо једно време били заједно у
јединици, он као каплар, ја као редов.

Затим Ковачевић изјављује да се вратио из
децембра месеца 1918. год. Прво је живео
месећ дана у Сарајеву, где је живео и пре
али како тамо није било рада за њега, он је
о у Београд. Идући за послом он се, најзад,
о у Новом Саду.

У терористичким организацијама није био ни-
није никад имао важних разговора са Стеји-
нити је уопште што знао о атентату.

С Мојзешом никад није говорио, јер овај зна
мађарски.

Председник: Јесте ли били на каквом састанку
Чакија?

Ковачевић: Апсолутна лаж, то је напаковано,
то било у интересу режима да атентат на-
Комунистичкој Партији. Те седнице уопште
никад било. Ја сам иследном судији одмах на-
ведоке, који доказују где сам ја тога дана био
и те сведоке није хтео звати.

Председник: И резолуција је лаж?

Ковачевић: Апсолутна лаж.

Председник: Како познајете Чакија?

Ковачевић: Знам га као доброг радника и не-
пољопривредних радника.

Председник: Да ли сте наговарали Стејића са
тем да изврши атентат?

Ковачевић: А то је апсолутно измишљено.

Председник: Шта сте били по положају у
ји?

Ковачевић: Секретар пољопривредног савета у партији сам био члан Обласног Већа.

Председник: Какви су циљеви и на којој основи треба да се оствари комунистички програм?

Ковачевић: Комунистичка Партија има програм штампан, па се из њега може све боље сазнати. У неколико се речи не може.

Председник: Стоји ли тамо да је тај програм насиљу?

Ковачевић: Не.

Председник: А револуција?

Ковачевић: То је друго, али она се не одвија тако. Међу нама има највише оних, који су се залагали за ослобођење и уједињење Југославије. И то је један од тих.

Председник: Какав је био рад ваш организација? Обзнане?

Ковачевић: Обзнана није никакав закон. То је већ један прост полицијски плакат, и због тога сам према њој ни имао обзира. Наше организације нису биле тајне, полиција је знала за њих.

Уочи атентата био сам у Новом Саду. Атентат стигао сам у Београд у 7 сати. Затим председавајући чита Ковачевићеву изјаву слушања код иследног судије.

Питања у тим саслушањима прилично су била. Те како је програм Комунистичке Партије, како су њени методи борбе, да ли је комунистичка промена друштвеног поретка, да ли је револуција, крвава и т. д.

Чита се саслушање где се пита о организацијама. Ту је Ковачевић казао да се не стварају, кад партија не може легално

му је познато да је таквих илегалних ор-
 ганизација било у Југославији.

Вефа Јухаса познаје као радника; не сећа се
 је последњи пут видео. У Н. Сад је отишао

и по по, че.

а Стејића вели да је увек био миран, повучен
 и никад није узимао учешћа у дебатама.

Председник: Јесте ли учествовали у бољше-
 покрету у Русији?

Ковачевић: По мајој моћи јесам. Осим тога
 и смо и инте ресе свију Југословена.

кције појединца из Комунистичке Партије су
 чајања.

сам на суочењу са Стејићем замолио да се
 унесе у записник тачно време кад сам се ја
 сао са Стејићем на два дана пред атентат и
 то месту, али последњи то никако није хтео
 у записник, само да би ми отежао да приба-
 тибм.

а суочењу са мном Стејић није проговорио
 ни; био је сав премлаћен. Чи тао је писар Мла-

ћ неки Стејићев исказ и питао Стејића: „Је ли
 А овај је једва кроз зубе као човек који није
 вести рекао: „Јесте!“

ита се протокол суочења измеђ у Стејића и
 евића.

У том протоколу стоји, да је Стејић рекао
 евићу како се с њим видео два дана пред
 атентат, да је Ковачевић слао Стејића с писмом
 и да га је наговарао на атентат.

Стоји да је Стејић рекао, да је био главом по-
 ник Ковачевићев, који је био велики терориста.

На том суочењу Ковачевић је све то означавао као лаж.

Чита се протокол суочења Ковачевића Мојзеша.

Ту стоји да је био Ковачевић на седници и да је решено да почне револуција, па како испадне. Да је на тој седници питао: ко хоће да изврши атентат?

На то је Ковачевић био рекао Мојзешу, да је то све немогуће, јер на том састанку није био.

Ковачевић: Никако се није хтело утврдити чињеницама у колико је сати била та седница. Ја сам навео сведоке за свој алиби, али они ни до данас нису позвани, а могли су бити саслушавани десет сата после мог хапшења. Није истина да сам на суочењу био збуњен, него сам био револтиран због овако ординарног паковања иследне власти. Стављају у протоколу да сам рекао: како је Мојзеш уопште могао да ме разуме кад сам ја говорио српски, а ја сам рекао: како Мојзеш мене уопште може да разуме кад не зна српски.

За два прва месеца док сам био у затвору савладао сам страховиту тучу. Људи су преко дана доносили ношени испребијани у двориште. *На тај начин дошло до оваквих исказа* и на тај начин се створили поводи за стављање ван закона радничке класе. Чуо сам и ударце који су падали.

Адв. Гребенац: И Ковачевић је мучен тиме што је 4 и по месеца држан у ћелији одређеној за краткотрајну дисциплинске казне. Међу ухапшеним из Н. Сад налазила се и Јулка Мијић газдарица Ковачевића која је потврђивала у свом саслушању, да је Ковачевић 26. јуна стигао у Н. Сад тек у 9 сати у вече.

Ковачевић тражи да се она испита пред судом.
Устаје посланик

Владимир Чојић.

Председник. Шта сте радили у Русији?

Чојић: Био заробљеник. Једну годину после то у добровољачком корпусу; био ту незадовољан вратио се у логор.

Марта 1918 год. отишао у Москву и узео учешће у политичком животу; био у југословенској комунистичкој организацији.

Крајем 1918 вратио се у Југославију. Чим је отишао био је ухапшен месец дана, без икаквог истраживања ни саслушања, а после су га пустили. Отишао на конгрес уједињења Соц. Р. Партије и изабран у Централно Веће. После тога ускоро опет ухапшен.

Председник: Због комунистичког рада?

Чојић: Због полициске обести! Нисам никад познавао Стејића.

Председник: Он вас је теретио да сте га наговорали на атентат.

Чојић: Ни с њим нисам говорио о атентату, ма с ким другим.

Из Београда сам отишао у Загреб 26. јуна у сати по подне, а вратио се 29. изјутра.

Са Ковачевићем сам се видео у клубу 29. јуна.

Председник: Јесте ли икад били у Н. Саду.

Чојић: Никад у животу нисам био у Новом Саду. Чакија сам познавао што је долазио као делегат савеза пољопривр. радника да им ставимо на расположење два три посланика сељака да им помогну на припреми за конгрес њиховог савеза. Други

захтев је био да не шаљемо Ковачевића у Бечкерек, а затим да дамо помоћ неким протераним друговима.

Партија је секција III. Интернационале од 1919 године. Што се тиче 21 тачке, оне за целу партију нису биле обавезне, јер још нису примљене биле од партиског конгреса.

Председник: На који начин треба да се оствари програм?

Чопић: Акцијом маса.

Председник: Путем терора или мирним путем.

Чопић: Ни штрајк није миран пут, свака класна борба није миран пут. Ком. Партији је циљ да се радничка класа и сиромашни сељаци организују и узму сву власт у своје руке. Како ће то бити није наша ствар.

Читају се Чопићева саслушања код последне власти. Из њих се види да му је непознато, да је Извршни Одбор доносио ма какве одлуке о атентатима, а био је технички секретар, који би то морао знати.

На дан атентата изјутра био сам на ћошку код Мин. Грађевина заиста и разговарао са Душаном Ђорђевићем, професором, и онда отишао у клуб. У клубу сам био стално и никад нисам Стејића видео у клубу. За време атентата био сам у клубу. Пошто с Филипом станујем, видео сам се с њим и Филип је први отишао у клуб, рекавши ми да пожури пошто је имала бити седница.

У Загребу се нисам јављао власти, јер сам преко дана продужио за Љубљану, а тамо се нисам пријавио зато што сам био свега три сата.

Ја сам тражио да се саслушају сведоци за мој алиби. Судија Вујић рекао је да је то сувишно, јер

је капетанија новосадска одговорила да ја тамо ни-сам био никада. И ма да је имало и сведока и ма да то писмо капетаније постоји, Вујић ми је ставио ту седницу као основ подозрења. И кад је према мени, правнику, овако поступао, сасвим је природно што је према Чакију и Мојзешу и осталим јадницима још много горе и незаконитије поступао.

Чита се његово суочење са Стејићем где је Стејић казао да се више пута састајао с њим у клубу, да му је Чопић заједно с Филиповићем рекао да изврши атентат. Пре три недеље му Стејић саопштио, да је све припремљено за агентат.

Чопић је рекао Стејићу: Не познајем те и све што си рекао лаж је.

Чита се суочење његово с Чакијем, који је рекао да му је јавио да је за атентат све спремно.

Чопић: 26. јуна ја сам се у 6 сати кренуо за Загреб, а не у 10 сати. Путовао сам са Божом Анђелковићем, а био је у возу и Милутин Анастасијевић, посланик. Са последњим путовао сам до Брода, са првим до Загреба, а имам и сведоке с којим сам се састао у Загребу и Љубљани.

Сви су већ рекли нешто о тучи. Потребно је да и ја кажем овде шта ми је познато о томе.

Други дан по мом хапшењу преузео је дужност апсанције потпоручник Вукоман Ђуровић. Његовим доласком почео је инквизиторски систем. Најревноснији помагачи били су Вукоману каплар Милијан Павловић и коцкар Душан који је одбегли робљаш, али је био слободњак. У ствари је био он апсанција. Тај коцкар изводио је притворенике у шетњу, где их је у дворишту малтретирао, командовао један-два и поздрав на десно, па их шамарао.

Ту би стајао и каплар Милијан да притвореници дефилију поред њега и да га поздрављају.

Видео сам лично како је Душан тукао људе песницом и кључевима. Осим тога, он је узимао сатове и пљачкао новац од притвореника.

Што се тиче Чакија, Мојзеша и Стејића, они су на суочењу ужасно изгледали.

Чаки је држан под басамацима 2 месеца у ужасном стању. За то време сви су држали да је Чаки луд. Испрва су тучу крили од нас, после су били отворенији. Видео сам кад је Вукоман извео Антона Јуришића из собе и ударио га песницом у прса и неколико пута ногом. Видео сам више пута како Вукоман упада у собе, шамара и удара ногом све апсенике.

Поднаредник Љуба није хтео да туче притворенике. Каплар Милијан био је страх и трепет. Он је притвореницима говорио да им је он бог богова. Једном је Милијан водио ислеђење кад је чуо да је неко од притвореника рекао да осим њега има још један земаљски бог.

Једном кад сам шетао, Милијан је довео 20 нових притвореника. Како је ко пролазио поред њега тако их је он ударао највећом снагом по глави. Милијан их је поделио у две групе, да их смести у две собе, ударајући их стално. Тако је у тучи дошао до једног који је плакао и питао: Зашто ме бијеш? Вукоман му рекао: Што си комуниста, на што је онај одговорио: Па ја сам радикал! Тукли су сваког који је доведен с улице као комуниста.

Сумњам да надлежни нису о тој инквизицији ништа знали.

Г. Светозар Прибићевић долазио је једне ноћи,

али и пре и после његовог доласка туче је било. („Још више после његове посете“, додајује један од оптужених).

Г. Прибићевић је неки дан у Народној Скупштини, одговарајући посланику Блашку Рајићу, рекао да батине и кундаци нису систем у овој земљи и да они који тако говоре чине услуге нашим непријатељима наше земље. Међутим по овоме што је рађено по затворима у управи Београда јасно је да је ово батинање систем. Непријатељи земље и народа су они који те злочине нису спречавали а не они који се против њих боре.

У 10 сати и 10 минута пауза после које се узима на испит

Филип Филиповић.

Филиповић: Стејића никад нисам познавао и о атентату нисам ништа знао.

На дан 26. јуна био сам цео дан у Београду. То сам могао доказати одмах и код иследног судије сведоцима, али их он није хтео звати.

Председник: Ви сте били члан Извршног Одбора? Јесте ли имали везе са мађарском совјетском владом?

Филиповић: Нисам те везе имао, нити сам ја то казао. Кад је један мој рођак, судија из Чачка, посетио Вујића, он му је рекао да сам ја то признао, а то је лаж.

На првом конгресу уједињења Социјал. Радничке Партије априла 1919 год. једногласно је донета одлука да наша партија прилази Комунистичкој Интернационали и да чини њен саставни део.

21 тачка појавила се тек на II Конгресу Ком. Интернационале 1920 године. Њих партија није при-

мила. Ја лично примио сам их у начелу, али о њима није дискутовано, јер није било конгреса, који је једини у праву да о томе одлуке донесе. Централно Веће није те тачке могло усвојити, јер на то није имало право.

Остајем при исказима по садржини, али им стилизацију не признајем, јер нису писани по мом диктату. Моје последње саслушање трајало је два дана; нисам хтео да се свађам, па сам оставио стилизацију судији Вујићу.

Затим се читају саслушања Филиповићева код иследне власти.

Чита се писмо које је Филиповић писао Терези Кан у затвору.

Гребенац протестује што је то писмо читано кад нема везе с кривицом

Филиповић: Ја сам рекао да под „Обзнаном“ наша партија није могла да ради онако интензивно као до Обзнане, а нисам казао да партија никако није радила. Само се морало обазриво да ради, да не би страдали људи од полиције због незаконите Обзнане. Ми смо после Обзнане продужили рад партије, само у мањој мери.

О писму Терези Кан вели: Изненадио сам се у затвору кад сам видео једну госпођицу из Црквенице, с којом сам се видео два три пута у Црквеници. Речено ми је да је сумњива. Знајући да се истрага води најнесавесније, тражио сам да с њом говорим; нису ми дали и ја сам хтео да јој помогнем па сам јој писао. У Црквеници су паковали мени кривице и тој девојци, што је чинио полициј. комесар Маричић. И он је напаковао њој те је лежала пет месеци у затвору. Било је и других де-

војака без везе с партијом које су без саслушања лежале месецима у затвору.

Филиповић: Ја потврђујем исказе Стејића, Чакија и Мојзеша о њиховом мучењу. Они су били сви у модрицама, боси, јадни и жалосни. Мојзеш није био у свести, и само је климао главом, као и Стејић.

Кад сам ја тражио да дајем доказе, иследник и други полицајци говорили су да ћу их дати пред судом.

Одкуд су извучена из ових аката моја тобожња признања о којима се говори у државној тужби, кад у актима нема никаквог „признања“? У авлији великој приликом мог шетања било је једном приликом неколико стотина притвореника. Видео сам многе главе кржаве и кржаве модрице по телу, јер су због врућине били голи.

За време умивања једног немачког трговачког агента видео сам да су му очи страшно кржаве. И он се умивао а помагао га Душан коцкар, који ми је казао, да је Немац крвав због „операције“

За тог трговца гарантовао је један угледан трговац из чаршије па је пуштен. Тукли су га неколико ноћи.

У женској соби могао сам да видим нешто кроз решетку. Видео сам жену генерала Комисарова контрареволуционара. Лева страна образа сва је била надувена и изубијана.

Кад се тако радило са генералицом, како се тек радило са радницама?

Чим би неко погледао у мој прозор добијао је батине.

У „Главњачи“ у коју може да стане 30 људи,

било је увек 130 људи у најгорој врућини. Често су изношени у двориште људи онесвешћени од врућине.

Затим Филиповић говори о оцацама у које су гурали апсенике да ту леже док не потпишу лажна признања.

Слушао је ноћу јаукања а вику из апсанџиске собе, где су туче вршене.

Била су два покушаја самоубиства: Др. Радовљевевића из Инђије и неке Рускиње који су после пуштени као невини.

Код апсанџије није било књиге за одузете ствари и новац.

На суочењима нисам довођен са више њих да би ме Мојзеш познао.

Не знајући да знам немачки они су му први пут говорили: то је тај, признај да га знаш, али Мојзеш је ћутао. Другога дана сам доведен и на питање: је ли то тај? Мојзеш је само климнуо главом.

Кад је дошао Вујић за иследника рекао је да мора сву истрагу водити од почетка. Ја сам му казао: питајте нас о атентату, јер смо зато ухапшени. Рекао сам му да је истрага била дотле најнеисправнија, да су сва признања изнуђена инквизицијом. Вујић ми је рекао да је каплар Милијан стављен под суд. Овај је међутим и даље остао на служби.

Љубица која је мене теретила за новац из Мађарске, рекла ми је: Морала сам вас теретити, да се спасем, обећао ми Вујић да ће да ме пусти.

Милан Матијевић, новинар из Загреба, био је у „Главњачи“ и он зна за те туче. Тражи да се он испита.

За тумаче на суочењу вели Филиповић да нису

ништа преводили него седели и ћутали, и да је сво радио писар Миодраговић.

Претрес је завршен у 12 сати, а заказан за понедељак у 8 сати.

Четврти дан претреса.

На реду је посланик

Милош Требињац.

Он изјављује да на састанку код Чакија није био и да Чакија и Стејића уопште није познавао.

Маја месеца био је у Новом Саду са секретаром Извршног Одбора, ради распореда обласног партиског секретара за Војводину. Обзнана је била незаконит акт и због тога нисмо се на њу обазирали те нисмо прекидали партиски рад, осим што смо препоручивали члановима обазривост само ради тога да избегну сувишна гоњења.

На питање председниково на који начин Комunistичка Партија мисли постићи свој циљ и на питање о револуцији, одговори Требињац да се револуције не праве него оне избијају из економских социјалних и политичких услова. Она не зависи ни од нас ни од режима.

Затим се читају четири саслушања Требињева код иследне власти.

Из тих саслушања види се да је судија Вујић питао Требињца чак и то, шта мисли *хоће ли Комunistичка Партија радиши и после доношења закона о заштити државе!* Сва та саслушања немају ни најмање везе са атентатом ни са оптужбом.

Интересантно је једно питање иследниково на четвртом саслушању, да ли Требињац држи, да ће

у нашој земљи доћи до револуције, на шта је он одговорио да се ми у ствари већ налазимо у првој фази револуције.

Председник. Остајете ли при својим саслушањима?

Требињац: На мене се није утицало физички, али се утицало психички. Мени је испрва судија рекао да се данас неће водити ислеђење као у Бадемлићево време када су интелектуалци хватани за косу па им главу лупали о зид, али после неколико тренутака рекао ми је да мора да ухапси и моју жену, која му је сумњива, јер је Рускиња, а то је закључио из тога што шиша косу. На то сам ја рекао да је она Францускиња и да нема са партијом везе. Судија Анђелковић је сваком приликом покушавао да ми подмеће изразе које нисам рекао. Више пута сам изјављивао да нећу такве протоколе потписати, те отуда има у протоколима стално накнадних објашњења.

Никад нисам рекао да другови у Н. Саду раде на илегалним организацијама; ја сам рекао да се ради тајно из обазривости према полицији, а не према законима.

Терете ме да сам био на седници од 26 јуна. Сви, који се за исто оптужују, суочени су са Стејићем, Мојзешом и Чакијем, **само ја нисам са њима суочен!** Казало се да Чаки мене терети, а он је међутим описао једног професора из Београда, и дао о њему лични опис, који ни мало не личи на мене, а над тим описом написано је другом руком „Требињац“. Доказ да је мени најактована кривица јесте баш то, што ме нису суочили

са Чакијем да ме позна, јесам ли ја тај професор или не.

Људи који су под батинама друге теретили, после извесног времена су били готови да трпе и највеће муке, али да више не дају лажна признања, али иследна власт није их хтела чути. Тако се догодило да нема тих суочења са мнош, јер сам ја ухапшен на месец дана после Филиповића и других. Да је иследна власт саслушала и да је испитала потребне сведоке и извршила нужна суочења, *цела би се ојшужба одавно срушила.*

Своју даљу одбрану дају на крају.

За седницу од 26. јуна тражио сам неколико пута од иследног судије да позове сведоке, који ће утврдити мој алиби, али он то није хтео учинити.

Бранилац *С, Гребенац*: Господине Председниче, на полеђини записника Требињчевог саслушања од 12. августа, налази се решење дежурног судије варошког суда од 13. августа 1921. год., којим је одобрен притвор оптуженог Требињца. То решење не би било тако важно за овај претрес да у њему нема једне веома важне и карактеристичне констатације самог дежурног судије. Наиме, дежурни судија, одобравајући притвор М. Требињца, вели иследноме судији: „*препоручује се томе судији да у будуће доставља овоме суду сав доказни материјал на који се позива у решењу за доказ кривице ојшужених.*“ Та констатација је важна за расветљивање атмосфере у којој је истрага вођена а на коју се жале оптужени и о којој ћемо ми браниоци говорити. Молим да се то решење прочита.

Председник *Прокић*: То није важно и нећемо читати!

Бранилац *Гребенац*: Много мање је важно оно писмо Филипа Филиповића упућено Терези Кан, или ови извештаји о прослави Првог Маја у унутрашњости Србије, које сте сада читали. Ни једно од тих писама нема никакве везе са кривицама оптужених, па сте их ипак читали изјављујући да их читате зато што се „већ налазе у актима“. Молим да се и решење прочита.

Председник *Прокић*: Ипак нећемо читати! Изволите сести.

(Овакво понашање председника суда изазива чуђење код свију присутних и погледање међу браниоцима).

Устаје оптужени

Ћирило Колачек.

Председник: Јесте ли били у Русији?

Колачек: Нисам. За време рата био сам интерниран у Аустрији.

Председник: Јесте ли били 26. јуна на састанку на којем је одлучен атентат?

Колачек: Нисам. Стејића сам познавао али о атентату ми није говорио ни он, ни Чаки!

Друг Требињац дошао је у Н. Сад маја месеца због спора између В. Марковића и Н. Ковачевића, јер многи другови нису били задовољни с одлуком Извр. Одбора да обласни партиски секретар буде В. Марковић. Због тога је требало Требињац да дође. Био сам одредио да се седница одржи код мене у случају лепог времена, а у случају ружног времена у кафани код „Трумбете“. Састанак је одржан у мојој кући. Требињац ми је понудио да се примим за главног секретара. Ту је Требињац го-

ворио и о политичкој ситуацији. Ја сам хтео остати синдикални секретар, желећи да синдикате подигнем на модерној основи.

Долазио сам у Београд на седницу Централног Радничког Синдикалног Већа, почетком јуна месеца.

Чита се саслушање Колачеково од 5. јуна.

Колачек: Дозволите ми да вам кажем да *мени овај записник није био прочишан.*

Овде пише да сам саслушан 5-ог, а ја сам саслушан тек 7-ог. Мене је испитивао писар Младеновић, и он је сам писао не изговарајући гласно шта пише, Кад је дошао до тога, да ли знам за бомбе он је звао Чакија, који је дошао сав испребијан, снужден, као неки просјак, и заплакао се кад ме је видео. Кад смо се ја и Чаки погледали Младеновић је рекао да *не смемо да се гледамо у очи, него смо морали један другом окренути леђа!* (Па то није било суочење, него сулеђење! доказује један новинар). Ипак је Чаки рекао да ја не знам за бомбе. Тражио сам да то уђе у протокол, али Младеновић то није хтео. Присутни грађани дали су ми часну роч да ће на суду ово потврдити.

Због ручка, на који се журио, Младеновић ме је намерао да пошљешем овај записник, а није ми га прочишћао. Кад смо предати суду и кад смо могли читати наша акта изненадио сам се.

Ја нисам рекао ништа о илегалним организацијама, нити сам рекао да је Ковачевић био терориста. Он се кавжио са В. Марковићем и ја сам ову седницу био сазвао да се види у чему је овај спор.

Чита се други протокол саслушања.

Колачек: Главна питања и моје одговоре г. Вујић није заводио, него направио од мог саслу-

пања једну накараду. Колачек остаје код свог дру-
от саслушања, док не признаје прво.

Чита се се протокол суочења Колачековог са
Љакијем.

Колачек вели о том суочењу: Кад сам пошао
оре, на басамацима ме је срео Вукоман и запретио
да ће ме убити ако све не кажем. Ја сам на том
уочењу рекао да сам био до 6 сати на седници
код „Трумбете“. Нису унели у протокол да сам
рекао да сам и после седнице остао у кафани, јео
сам сир и остао дужан чега ће се и кафеџија сетити.

После суочења одвели ме код Вукомана, где су
биле три разне жиле. Вукоман је узео једну жилу,
и каплар Милијан другу и тукли су ме. Глава ми
била разбијена, пао сам; бацили ме на кревет, где
сам окрвавио јастуче, па су ме бацили опет на патос
и даље тукли. Натерали ме да устанем и да седнем
на столицу и једна женска донела је лавор да опе-
нем главу. Он ми је онда говорио како ћу умрети
у затвору ако не кажем. Стрпали су ме у оџак.
Одмах иза мене уведена је у Вукоманову собу једна
женска и чуо сам Вукоманов глас: „Говори!“ Чуо
сам вриску, кукњаву жене. После кркљање њено и
глас Вукоманов: „Де, де, биће ти лакше!“

У оџаку сам био три сата, одакле су ме одвели
у собу број девет.

Био сам у таквом стању да сам био готов, да
су само дошли да ме питају, да им кажем: Господо
напишите што хоћете, ја ћу све потписати.

Председник пита Чакија да ли познаје Тре-
бињца.

Чаки изјављује да га не познаје.

Колачек: У соби бр. 9 показивао сам моја леђа

Душану Ђорђевићу професору, Делибашићу студенту и Боривоју Антићу студенту. Имена тих сведока пишују се.

Бранилац Бора Поповић мисли да треба звати присутне грађане о којима је Колачек рекао да ће посведочити да му саслушање није читано, јер што то и оптужени захтева.

У 10 сати одмор.

После одмора, бранилац Бора Поповић обавестио је председника: по кривичном судском поступку претрес се врши јавно. Овај претрес не врши се по закону, јер *полиција бележи имена људи који сусићују овом претресу*. Да ли то зна председник?

Председник: Знам само да се улази са картом.

Поповић: Али им се записују имена, и још наређује како ће седети и како ће стајати.

Председник прозива оптуженог

Илију Лазаревића.

Лазаревић: Оптужен сам за друговање са Стејићем и другим оптуженим. Стејић је био друг Шурака Манојловића и с њим нисам имао ни друге везе, осим што је до онда доносио изрешке хаљине за радњу моје жене. Са Младеном Миловићем сретао сам се пред његовом гаражом где ми се јављао, а једном ме је упитао што ту радиш. Јављам. Мислећи да је обућарски радник, питао га код кога обућара ради, на шта ми је рекао да је ту гаража и да је механичар. После састајања био с њим у кафани „Тополи“, где ми је рекао да се разортачио са својим ортаком, адвокатом. Он ми је тражио новаца на зајам рекао: да новаца немам, јер је новац моје жене.

њених сестара. Прича како је дошло до менице од 30.000 хиљада динара, која је била фиктиван дуг.

Председник: Јесте ли били у Н. Саду 26. јуна?

Лазаревић: 26. јуна у Н. Саду нисам био. Од јануара 1921. нисам ишао у Нови Сад.

Председник: А у Чакијевој кући?

Лазаревић: Ја вам кажем да нисам био од јануара тамо.

Председник: Јесте ли знали о бомбама?

Лазаревић: Не. Чакија су суочили са мном.

Питали су га, познаје ли ме. Он је рекао „Не“. —

„Јеси ли казао њему где си оставио бомбе?“ —

„Нисам“, одговорио је Чаки. „А пре си тако казао!“

рекао му је писар. Онда су нам наредили да један

другом окренемо леђа, па онда су једнако зивкали

Чакија да каже да ме познаје, а кад сам хтео да се

окренем, стао је жандарм иза мене, те Чакија нисам

могао видети.

Тада је дошао Геца Кон, други присутни гра-

дђанин, и наређено нам је да ја и Чаки станемо код

кестола, и Младеновић нам је прочитао протокол и

питао: „Је ли тако Чаки?“ Овај је рекао „Тако је“.

Ја сам тада рекао Младеновићу: „На тај начин мо-

жете добити сто сведока!“

Кад су ме суочили са Мојзешом био је писар

Миодраговић, и још неки детективи, Мојзеш је по-

менуо име Маринковић, а иследник је казао да нисам

таја Маринковић него Лазаревић. Ја сам се насмејао

на то, па су ме пустили.

Други пут је Мојзеш суочен са мном и тада

је климнуо главом да ме познаје. Изгледао је ужасно.

Иследник је све писао сам, и питања и моје

одговоре. Био сам му навео сведоке за свој алиби

у забуни услед револтирања, тада сам навео где сам био 28. јуна, а доцније сам навео сведоке где сам био на дан 26. јуна. Моје сведоке нису хтели звати. Читају се саслушања Лазаревићева код полиције и иследне власти.

Чита се писмо које је Лазаревић писао својој жени у затвору и његово признање да је он то писмо писао, јер је хтео сазнати право стање ствари Маринковићеве менице.

Лазаревић остаје при својим исказима.

Председник пита Чакија да ли познаје Лазаревића и да ли га је теретио да зна за бомбе.

Чаки: То је казао иследник, а не ја. Нисам то казао ни за њега, ни за Јулку, његову жену.

Лазаревић: Заборавио сам рећи да је на суочењу са мном Чаки био заспао.

Чаки: Ја га нисам могао теретити, јер га не познајем. То је сам иследник писао. Ја се и не сећам да сам с њим суочен. Само сам Јулку видео на вратима и она ме грдила, а ја сам јој рекао да нема зашто да ме грди, јер је ја нисам теретио.

Чита се протокол суочења Лазаревића и Мојзеша. —

Затим је прозван

Андреја Валент

родом из Н. Сада, 45 год. био је 1919. под истрагом што је давао помоћ беспосленим зидарским радницима.

Валент: Стејића сам видео неколико пута, али нисам разговарао с њим, тако исто ни с Мојзешом.

Председник: Је ли вам говорио Мојзеш о атентату?

1 *Валентӣ*: Нисмо се три месеца пре атентата
видели.

Председник: Јесте ли били неки Мојзешов
ник“?

Валентӣ: Нисам, то је једна лаж.

Чита се прво Валентово саслушање.

Валентӣ: Оно што сам саслушан код полиције
ам ја потписао него батине.

Чим су ме довели са још седморицом, питали
шта сам. Сви су добили батине, па били он Ма-
и, Срби, Немци.

Одвели су ме у поторучникову собу где је био
душан. Рекли су ми: Сутра ћеш имати саслушање;
тели су ме тући обојица, после су ми скинули и
теле и тукли ме по табанима. Ја сам викао. Ву-
ман је рекао: Ухвати му уста. Ја сам угризао
ку Душанову, а он ми избио један зуб, па су ми
екли на уста да не вичем. После туче затворили
ме у оцак; није ми дато воде ни хлеба. Сутра-
н сам ишао на саслушање. Вукоман је ишао са
ом ухватио ме за бркове, које сам имао велике,
дрмајући ме говорио ми: „Хоћеш ли казати све
то знаш?“

Тако су ми прочитали једно саслушање које
нисам хтео да потпишем. Ја сам био председник
идарске организације. Добили смо из Пеште писмо
и бележимо беспослене раднике ради помоћи.

Хоћу да кажем овде зашто сам ја ова саслу-
шања потписао. На суочењу са Мојзешом, овај је
амо главом климао, а није ништа говорио. Ја сам
екао да то није истина. Новац за беспослене, 50
иљада круна, добио сам преко банке „Војводина“
Н. Саду од централе зидарског савеза у Пешти,

а нисам ја лично донео. О 20.000 круна не знам ништа.

На крају Валент моли да каже како је још тучен, али председник Прокић налази да је и ово што је рекао довољно, да се види да су му признања изнуђена.

Долази на ред

Јован Нешић

Он изјављује да је напустио сваки политички рад кад је ступио на службу у пошту. Зна да су Влада Марковић и Ковачевић били у личном спору. О неким њиховим начелним разликама није знао.

Са Мојзешом никад у мом веку нисам диванио. Чита се његово саслушање.

Председник: Остајете ли при овим исказима?

Нешић: Не остајем. Мене је новосадска полиција испитала по делу атентата и пустила ме као невиног. После су довели у Нови Сад Мојзеша, он је рекао да ме познаје, а не да сам био војник. Само због тога тукли су ме 4 сата као вола.

У Београду су ме неколико пута дневно водили код шефа општег одељења полиције и туче сам сваки дан. Младеновић ми је сам казао да могу говорити што хоћу, а он ће писати шта хоће он. Казао сам пред присутнима да ми није саслушање прочитано, а он је рекао: „Биће ти прочитано доле“. Кад сам то чуо, пошто сам сваки дан био тучен, ја сам потписао.

Пре него су ме саслушавали, био сам 5 дана у оцаку и терао ме Вукоман да теретим Ковачевић кад су видели да ја лично ни зашта не могу одговорати. Од 12. јула до 8 августа увече од 6 сати до изјутра била је непрекидна туча.

Прича и он о дежурном официру београдског гарнизона од 8. августа, који је треснуо сабљом и рекао да као српски официр не може трпети овакво мучење људи.

Исправља места из саслушања, где се каже како му је Ковачевић говорио о бомбама. — Исто тако разлике између Ковачевића и В. Марковића биле су личне, а не онакве какве су изнете у саслушању. Такође није истина да је рекао да је Ковачевић радио са самим Мађарима.

У градском суду иследников писар (Томић, мали) ојалио ми је чешири шамара.

Једном смо саслушани ми тобожњи „војници“ Мојзешови, и суочени с Мојзешом, а он тада није рекао да смо ми његови „војници“ него само да нас познаје.

Председник: Вашег суочења овде нема!

Нешић: Доста жалосно. Ми смо тражили да се то суочење запише.

На реду је оптужени

Јован Вимислицки

земљорадник из Н. Сада.

Стејића не познаје, познаје Чакија и Мојзеша. О атентату му Мојзеш ништа није говорио. Од 1920 год. се са Мојзешом није налазио. Није био 1919. год. у терористичкој организацији са Мих. Вићом.

Председник: Јесте ли примили од Јуришића 12 хиљада круна и зашто?

Вимислицки: Добио сам за незапослене раднике, а не за оружје.

Чита се његово саслушање код иследне власти.

Председник: Зашто сте казали да је 1919. постојала терористичка организација?

Вимислици: Приликом првог саслушања ја то нисам рекао, него ме је судија Анђелковић приморао да то потпишем, а био је ту присутан Вукоман који ме је терао да потпишем.

Како Вимислици говори слабо српски, то се служи тумачем. Али цео говор његов о тучи коју је поднео, тумач преводи с неколико речи, па је чак изоставио да је Вимислици био тучен. Браниоци протестују против таквог рада тумачевог. Но и сам Вимислици види то и објашњава српски, како зна.

— Био сам бијен, нисам хтео потписати. Судија ми је викнуо: „Мораш потписати!“ и рекао Вукоману: „Носи га и убиј га, ако не потпише!“

Бранилац *П. Тодоровић* пита да ли је потписан тумач на саслушању Вимисличког.

Председник: Није.

Бранилац: А сад сте се уверили да он без тумача не може, те је јасно да су писали шта су хтели.

Пети дан претреса

Оптужени **Ђорђе Станковић** изјављује да је био на састанку код Јулке Швраке, јануара 1921., одмах после Обзнане. То је била седница синдикалног већа. Говорило се о потреби уплаћивања чланских улога. Било је говора и о дому, за који је он био потписник уговора са црквеном општином која је дом дала под кирију. На тој седници о акцији против Обзнане није било речи. Говорило се о могућности генералног штрајка и одређено је шест лица за штрајкачки одбор, ако би до штрајка дошло.

Чакија познајем. У Београду сам се видео њим, тражио је од мене дупликат једне признањед сд 500 круна, коју су били изгубили. Тада ми рекао да је донео резолуцију новосадског синдикатног већа и да ће се чак и оцепити ако партија одобри њихов захтев. Ја сам рекао да то није добро и да неће добро испасти. Ја сам са Чакијем био дана пре но што је Чаки добио бомбе, па ми могао ни казати о томе ништа.

Чита се саслушање Станковићево код испитне власти.

Чита се суочење код испитне власти Станковића и Чакија. Тада је Чаки теретио Станковића

Станковић: Има много речи које ја нисам знао. Записано је да сам рекао да „врло добро“ знајем Стејића, а ја сам рекао само „добро“.

Рекао сам да је В. Марковић за умеренији Ковачевић за мало екстремнију тактику, а Младеновић написао да је Ковачевић за терор. Није казао ни то да су Ковачевић и Стејић били

Приликом суочења Чаки је спавао на фотелији. Ушао је члан Управе Жика Николић, продрмао Чакија и питао га „Шта, Чаки, ти спаваш!“

Чаки је казао исто што и ја, а писар му рекао: „Што лажеш!“ После су они диктирали, а Чаки само климао главом. Питали су га: „Јели овај био 1919 год. у терор. организацији? Он је климао главом да јесам, а ја то нисам ни био. То је познато и из аката процеса од 1919.“

Мене је Чаки теретио у записницима тек онда када је сам ухапшен пре но што ме је ма ко теретио

Клара Либиш

Председник: Знате ли о тајној организацији Стејићевој?

Либишка: Господине, пре но што ме питате, заћу вам да сам три пута лежала од тифуса, да сам болешљива и не знам шта сам говорила.

С Ковачевићем сам два пут у мом животу говорила и познајем га из Радн. Дома. Незнам ништа тајној организацији.

Председник: Јесте ли били на састанку код лке Швраке?

Либишка: Ишла сам код Ђуре Станковића, кала кључ за ствари које су ми биле у затвореном дому. Препоручила сам стан Швракин за седнице. Нисам била унутра. Ја и не знам шта је Обана. Окад сам унутра (у затвору) ја тако дрхћем готово не знам за себе.

Ту се Либишка расплакала.

Председник: Је ли вам Стејић говорио о оружју?

Либишка: Никад мени Стејић није говорио о оружју. Ево га, он је ту, нека каже.

Председник: Јесте ли били на састанку код аркашеве?

Либишка: Нису ме звали. Била сам да однесем књиге од Маркса и Енгелса. Питали су ме другови зашто пијем и исмејавали су ме.

Председник: Јесте ли ишли код Јухаса у виноград?

Либишка: Јухас је две недеље раније тражио 10 динара на зајам. Ишла сам у виноград по мој овац, који сам дала без знања мога мужа.

Чита се саслушање Либишкино код иследне

власти. Док јој се саслушање чита, Либишка, која држи прекрштене шаке, само одмахује главом да све то није истина.

То је једно дугачко причање о свему и свачему, што изазива веселост код многих оптужених, нарочито се Стејић смеје.

За овим њеним првим саслушањем чита јој се и друго саслушање од 8. августа.

Кад јој се из тог саслушања чита да је рекла да нема комуниста у Н. Саду кога она не познаје. Либишка шири руке и каже: — Та, куд ја могу све познавати!

За друго саслушање вели:

Либиш: Не сећам се овога. Што знам то ћу вам казати. Ја нисам могла казати да је Марија Деметр швалерка, јер је часна жена. Или сам била луда онда, или сада.

Гледала сам тучу и ја би све казала шта су хтели. Ишла сам у виноград за 200 форинти, а не би ишла ни за хиљаду за седам месеци апса.

Не знам ништа. Ја сам невина, и сви су они људи невини.

На питање председниково, зашто је код иследне власти говорила друкше, вели Либишка:

Не знам шта сам говорила. Нашла сам се с мужем у камину. Кад је изашао из камина био је сав црн и морао је говорити: „Ја сам Африканац!“ Сви су мислили да сам скоро луда. Са овим људима нисам имала никаква посла. Не браним ја њих, али тако је. Сад сам крива, ако сам могла тако говорити. Ево Ковачевића нека каже: кад сам га видела хтела сам га развалити, и сад бих га развалила да знам да је он крив!

Хоћу да вам кажем шта сам ја све видела и пропатила.

На неко ново питање председниково вели Клара: „Незнам вам ништа о том казати, само знам да ћу полудети“, и Клара поново грчевито јеца.

У записник улази да је била на састанку код Јулке Швраке.

Бранилац Гребенац истиче да она није рекла да је била на састанку, него да је донела књиге и литар вица и тамо затекла неколико другова.

Председник: Је ли ту био и Јетнер?

Либишка: Немојте ме питати, господине, да опет нешто кажем што не знам.

Претили су ми оцаком. Не сећам се да су ме питали. Можда сам ја то урадила, али ја се не сећам. Они су преписивали с једне хартије на другу.

Чита се треће Либишкино саслушање. (Она упада стално: Ја то не знам) За ово саслушање вели Либишка:

Мени је Вукоман у кујни само ракије давао и говорио: „Говори, говори бићеш пуштена!“

Чита јој се четврто саслушање.

Код овог саслушања вели да је била у винограду, да је Јухасу показала новине, и да га је питала је ли истина. Сећа се да је свега једанпут ишла у суд у Капетан Мишиној улици, али се не сећа шта је говорила, јер је била пијана. Ракију јој је пре саслушања давао потпоручник Вукоман, говорећи јој да ће бити пуштена.

Бранилац Тодоровић тражи да уђе у записник да су је напили и у Н. Саду пре првог саслушања. (Полицијски писар Стефановић који је у Н. Саду

саслушавао, налазио се у публици и кад га је бишка поменула, он је изишао из сале.)

Либишка изјављује да је пила и пре и саслушања.

Државни тужилац: In vinum veritas!

Бранилац *Угљеша Јовановић:* Научите латински Бранилац моли да уђе у протокол да је рекла не зна шта је Обзнана, а није ни суочена са *Танко Станковићем*; даље да је боловала и да не зна је говорила.

На захтев браниоца *Гребенца* улази у судницу да Либишка изјављује, да је Марија Девудата и да није могла на саслушању рећи да је девојка и љубазница *Стејићева*. Ово као карактеристику неурачуљивости Либишкине.

После паузе, пошто је са *Кларом Либиш* завршено испитивање свих оптужених за деловата, настаје саслушање сведока.

Сведоци оптужбе

Испитују се прво сведоци: *Драгомир Вујић* телеграфиста, *Љубица Илић*, на служби у Министарства Грађевина, *Милан Краљевић*, електромеханичар, *Михајловић*, бив. трговац и *Чедомир Петровић* су сведоци који су се затекли на грађевини старства Грађевина у часу када је извршен атентат. Они описују догађај и хватање атентатора.

Сведок *Јулка Малик-Мијић* из Новог Сада дошла. Чита се њен исказ код иследне власти. Ње је становао *Никола Ковачевић*. 26-ог јуна је увече од 8 до 10 сати у биоскопу и кад се вратила кући затекла је *Ковачевића* да спава. *Ковачевић* 26-ог није био у Н. Саду.

Сведок *Љубица Заклановић* није дошла чита се њен исказ, но све се тиче још 1919 године и нема никакве везе са делом које се суди. Чита се и протокол њеног суочења са Филипом Филиповићем, кога је она теретила, док је он изјавио да он њу и не познаје.

Долазе на ред

сведоци из одбране.

Читају се искази

Лашинке Манојловић, Еве Јухас и Владе Марковића код новосадског суда.

Латинка је рекла: Не зна кад је Ковачевић отпутовао [за Нови Сад. Доцније се сетила да је 26. јуна била у Београду и истог дана се вратила у 5 и по у Н Сад. У купеу је видела Ковачевића. У Н. Сад стигла у 8 сати и 15 минута.

Ева Јухас рекла је да је воз стигао у Н. Сад у 20 часова. У возу је био Н. Ковачевић. То исто рекао је и В. Марковић.

Сведок *Милан Недић*, није дошао.

Сведок *Божан Анђелковић*, воштар, није дошао. Суд записује њихове адресе, пошто се ^{како} ^{си} ^а ^{по-} да нису добили позив.

Сведок *Михајло Тодоровић* није дошао.

Сведок *Милева Павловић*, жена народног посланика Павла Павловића. Оптуж. Требињац јој је стари сват. Зна да је Требињац 26. јуна по подне био у Београду, јер су заједно ручали у кафани „Петроград“. Растали су се око један и по сат по подне.

Сведок *Драгушин Бранковић*, инжињер, није дошао.

Сведок *Драгућин Андоковић*, проф. није дошао.
Сведок *Даринка*, служавка код Васе Филиповића, није дошла.

Даринка Лудвиг и *Јовин Лудвиг*, нису дошли.

Сведок *Д-р Драгућин Владисављевић*, није дошао. —

Сведок *Д-р Момчило Иванић*, није дошао.

Сведок *Сошир Вучковић*, обућар, изјављује да је 26. јуна на свадби био са Лазаревићем до четрна сата. Сватови су били неког Ђоке танаџира и неке Јулке. Зна само да је била недеља и да је било пре Видовдана.

Сведок *Ђорђе Станковић*, отац оптуж. Ђорђа Станковића, калдомџија. Није у сродству са И. Лазаревићем. Мисли да је свадба његовог сина била 26. јуна. Око 5 сати је отпутовао његов син са сном у Н. Сад. Зна да је Илија Лазаревић био до тог времена на свадби.

Сведок *Ружа Станковић*, мајка Ђорђа Станковића, није род Илији Лазаревићу, познаје га од свадбе, која је била 26. јуна.

Сведок *Јован Станковић*, није дошао.

Испитују се сведоци који су видели злостављања у затвору Управе Града Београда.

Сведок *Антоније Шујић*, зидар.

Председник: Јесте ли у сродству са којим оптуженим, а особито са Мојзешом и Чакијем?

Шујић: Познајем свега двојицу.

Председник: Је ли вам познато да су злостављани.

Шујић: Знам само да је Никодије Рафајловић шамаран у авлији од једног потпоручника. Видео

сам једног Шундовића притвореника са масницама на леђима. Не знам ко га је тукао.

Бранилац *Рајко Јовановић* пита да ли је видео Шутић, да је Вукоман вукао за косу Рафајловића и окренуо га око себе.

Шутић признаје.

Сведок *Најталија Шутић*, жена сведока Шутића, 36 година.

Познаје само Јулку Лазаревић с којом је била у затвору.

Не да је било туче, него је био чистав њакао. Не би могла ни да се сећим ко је све тучен, јер нисам познавала људе. Чула сам како је тучена Чакијева жена. Чула сам њен јавк и писак. Јулку Лазаревић гурнуо је један детектив низ басамак. Крв је толико пушта брисана са пода у пошторучниковој соби. Једног ћоравог су тукли.

Знам да је Чаки полудео. Три ноћи цела ансана није спавала од његових јаука. Сви су мислили да је луд. Слушала је његову кукњаву, а видела га како се поводи по дворишту, водили су га па су га поллили водом.

Р. Јовановић! Нека каже за ћоравог.

Шутићка: Гледала сам кроз једну малу рупу како туку једног ћоравог.

Шутићка иде око оптуженичке клупе и позна Емилија Ороса као тог ћоравог кога је видела да туку.

Крв у соби сам видела двапут. Један Немац је био тучен. Кад су отворена врата видела сам крв. Једног чичу су тукли, а било је много тучених једног дана, да је **дошла крв до наших врата.**

Сведок *Миодраг Манојловић* брав. радник:
Познајем овде много мојих другова, у сред-

ству нисам ни с једним. Био сам у притвору што сам био у Москви на конгресу.

Ја сам тучен три четврти сата по стомаку. Молим за лекарски преглед. 27. јуна око 11 часова ноћу дошла су 4 детектива код мене. Они су нагло ушли. Био сам у кревету у гаћама и кошуљи. Кад ме је један питао ко сам други је викнуо: „Шта га питаш, мајку му његову, удри!“ Наперили су револвер на моју ташту, и на једно дете од 14 година. Потерали ме, метли ме код „Славије“ у фијакер. Затим смо срели Миту Бифтека, који је био у аутомобилу. Агенти су ме показали њему и превели ме у његов аутомобил, и одвезли ме у Управу. Кад сам дошао у собу Мите Бифтека без једне речи. Без питања ко сам, шта сам, под Митином командом настала је туча: *њих четири немилосрдно* су ме тукли по стомаку три четврти сата. Ја сам металац и снажан човек, али сам морао викати.

После су ме питали кад је заказаца револуција. Бацили ме у оџак. Један жандарм са Вукоманом рекли су ми да уђем у оџак. Био сам целе ноћи и сутрадан. Сутрадан сам изведен саслушан па опет враћен у оџак.

Председник. Немојте тако опширно.

Филиповић: Ово је интересантно.

Манојловић: Ко је поштен и искрен тај има много да каже.

Тамо је тучено и убивано тако скандалозно да ти људи не би смели бити у слободи. Колачечек ми је показивао своја леђа, ноге, главу и причао ми на дуго како се с њам поступало.

Маса радника је била тада у затвору, ни

један није прошао без страшне туче. После 27. дана пуштен сам а нисам у ствари ни саслушан. На дан пуштања видео сам ова два човека (показује Чакија и Мојзеша). Овај, ја не знам је ли то Чаки, — био је под басамацима и сви су држали да је луд. Видео сам модрице и отоке на њему.

Једна група била је тучена тек што је доведена, док још људи нису ни били питани за имена.

И Манојловић износи случај са револтом дежурног официра који је бацио сабљу у знак протеста када је видео Вукоманову инквизицију. Видео сам то, а то је видео и Сретен Илић, ливац, који је био још ближи томе официру.

Позивам се на сведоке: новинара Милана Томашевића, демократу из Загреба, који је све ово видео и чунао косе од ужаса, и на Аксентија Косића, старог 70 година, из В. Кикинде.

Сведок *Димирије Босаковић*, тргов. агент. Несродан.

Њега је, вели, ухапсио један детектив са којим је био у свађи и привео га кварту теразиском. Кварт га је спровео у Управу Града, где су га дочекали Мита Лазаревић звани „Бифтек“ и писар Кеџић, који је за време аустријске окупације Београда био *аустиријски жандарм* у Гувернману. Дотеран је у Управу везан и ова двојица прво су још боље притегли везе, па су га онда тукли по трбуху, по глави, по леђима. У тучи му је глава разбијена и крв потекла. После ове туче предат је потпоручнику Вукоману који га је са једним кавларом и Душаном Ђер-

мановићем званим „Коцкарром“, поново тукао. Називан је тада и Бугарином. Када је изјавио да је Србин, онда су га и ружили и псовали. Тукући га говорили су му: „Признај! Хоћеш ли признати?“ После туче су га кундачки угурали у оцак, где је било још три притвореника. У том оцаку се за све време могло само чучати. „Сутра дан сам, вели Босаковић, пуштен само за 5 минута, ради нужде. На ноге нисам могао одмах устати, већ сам се бауљао и тада су ме ногама тукли да устанем“.

Босаковић даље истиче да су тукли и друге притворенике, ала он не зна које.

(Све ово Босаковић прича једним узбуђеним гласом да често изгледа као да плаче.

Сведок *Цвећин Михајловић*, столарски радник. Несродан.

И он је тучен од потпоручника Вукомана, одмах чим је доведен у притвор.

28. јула доведено је у Управу око 15 притвореника. Каплар Милијан узео је жилу, и тукући одвајао их на себе. „Одведен сам затим у Ниш, одатле сам враћен поново у Београд. Стрпан сам у „Главњачу“ кад је у њој било 75 људи, изјутра је ту било већ 150.

Један трговац из Беча био је ужасно бијелачизмом у стомак и у главу, само што је плакао и молио за адвоката.

У „Главњачу“ су доведена и два радника, који су ужасно тучени; видео сам им леђа сва црна од удараца. Унутра у „Главњачи“ била је ужасна запар; воду нисмо могли добити.

Свако пола сата изношена су по два три оне-

свешћена. Под басамацима сам нашао Чакија болесног, сви су га ружили, он ништа није одговарао, био је ван себе.

Доведени су неки радници из Сомбора. Страшно су бијени. По два и два вођени су у собу Вукоманову и на патосу бијени. Кроз цео ходник су били бијени. Сви су набијани у једну малу собу, где могу стати само 6.

Вукоманова команда „Ауф!“ била је знак да се устане. Ко није устао одмах, ужасно је тучен.

Био је бијен страшно и Чеда Главашки, учитељ из Кикинде.

Сведок *Никодије Рафајловић*, обућар, радник, који је био послужитељ комунистичког клуба у Скупштини.

Тучен сам жасно. Тукао ме потпоручник и други. Тукли су ме поводом бегства Саве Николића а тучен сам једном зато што сам показивао бео језик да сам болестан. Рекли су да се плазим, да им се ругам.

У жандармској соби био сам, а жандарми су држали да сам детектив. Видећи то, питао сам их о атентату. Они су причали како је мучен Стејић, како му не даду спавати, како му међу плајваз међу прсте.

Чуо сам јаук Стејићев, кад су га тукли. Терали су га да терети Ковачевића, Филиповића и Чопића.

Видео сам како Стејића воде четири жандарма на саслушање, свег испребијаног.

Исто тако био је тучен Иван Фенк из Вуковара који је био сав модар.

Видео сам каплара Милијана како улази у собу и виче: „Ауф! Ја сам бог“. Сви су морали скакати.

Тај човек терао је притворенике да сваки пљуне и да после пере камен који је пљунуо. Затим да клечећи купе пикавце.

Што се Чакија тиче, видео сам га под басамацима, није био у нормалном стању. Прао је зид у купатилу и молио се Богу.

Сведок *Евгеније Лазаревић*, шеширџија. Није оптуженима род.

Био сам ухапшен што сам до „Обзнане“ ра-
стурао „Радничке Новине“.

На саслушању каплар Милијан, бр. 73, ударио ме кључевима по устима и расекао ми усне. После тога ударио ме је четири пута у главу и од четвртог ударца пао сам онесвешћен на под. Кад сам се освестио видео сам да ми је цурила крв на уши. Јављао сам се за лекарску помоћ Вукоман није дао: „Ми смо вам Бог и закон, ту има да умрете, јер зато сте и дошли“, говорио је он.

Упућен сам на преглед. Кад сам изашао пред лекара, он ме је брутално дочекао речима: „Ви убијате, па сада нека и вас убију“. Није ме хтео упутити у болницу, већ ме је вратио натраг речима: „Води ову животињу у затвор“. Ипак, када ми је из ушију почео извлачити гној, упућен сам на амбулантно лечење у болницу. Тада сам држан под басамацима, где је био и Чаки.

Видео сам да су једног старца, чика Миту, старог 62 год., из Кикинде тукли тако грозно да је овај био онесвешћен.

Видео сам Чакија који је изгледао душевно оболео. Њему су викали: „Што се правиш луд, био си паметан кад си правио бомбе!“

Затвор Управе, то је било острво смрти, као на Крфу. Мени је још уво болесно.

Видео сам кад је каплар Милијан ударио Чакија по зубима.

Сведок *Јанко Петаковић*, секретар Савеза рударских радника. Као сведок способан. Био ухапшен као комуниста. „Кад смо дошли пред апсанцију потпоручника, овај је тукао једног Бугарина, а кад се он уморио, тукао је даље каплар Милијан“.

Говори и он о Вукомановој команди „Ауф!“ Ко не скочи тај добије батина.

Један немачки тргов. помоћник био је страшно учен. Машинист Шундовић показивао нам своја шарана леђа од жиле.

Сведок *Душан Ђорђевић*, професор, кажњен са 9 дана затвора по Обзнани.

Знам за тучу. Колачек ми је показивао своје овреде. Колико се сећа тучен је Колачек код једног аслушања и једног суочења са Мојзешом.

Чим сам доведен одмах сам чуо тучу из канцеларије потпоручникове. Ту је био неки фотограф. На столу Вукомановом била је жила.

Рекао нам: Вас нећу да тучем, али ћу вас одвести у „Главњачу“. Изгледа да је нарочито подвукао тај изузетак. Немогуће је описати „Главњачу“. Било је око 4 човека на квадратном метру. Ја и не покушавам да то објасним. Кад су нас извели у 2 и по по подне, и ако је била жега, у дворишту ми се учинило да је хладовина.

У дворишту сам видео кржаве кошуље тучених људи.

Прича о наредби Вукомана да се трчећи излази; последњи су увек били тучени. Говорио је:

Ако неко умре, нисам дао реверс на вас, кажем да сте бежали, па мирна Бачка.

Једном раднику принео је цигарету на обрамбонда му угасио цигарету на носу затим га ухватио за косу и подигао у вис. Како је радник све то отпео, Вукоман је рекао: „Тврд човек“.

Жеђ је била ужасна, воде свега две мале порције дневно.

Доцније, истог дана одвели су ме у собу број 9

Вукоман наређивао собним старешинама да шамарају све апсенике. Прича случај старца Аксентија Косића, са психологијом детета, а доведен је као терориста. Био сам 6 дана у управином затвору. Нисам из моје собе могао да видим, али није било дана ни ноћи кад нисмо чули јауке.

Једне ноћи један човек је страховито тучен, чули смо како је један бежао, викао „Хилфе! Хилфе!“ — затим чули наредбу: „Дајте воде!“

Ђорђевић прича детаљно случај са дежурним официром. После одласка дежурног, тучене су собе 5, 6 и 7. Чинило ми се да туча траје у вечност.

Прешао сам у градски затвор. Један Немац капиталиста, Валтер Николаус Кироф, добио је педесет жила и видео сам му маснице.

Виђао је под басамцима Чакија, који је на нега учинио утисак меланхоличног лудака.

Сви испитани сведоци полажу заклетву.

По заклетви сведока, испитује се Светозар Лекић, војник, који је рањен приликом атентата. Он је био као коњаник у свити Регентовој пред колима.

Тражи накнаду од 20.000 динара. (Стејић се смешка).

Приватни тужилац полаже заклетву.

Шести дан претреса.

Претрес почиње у 8 часова.

Председник чита исказе рањених на дан атентата.

Приватни тужиоци, који су рањени Стејићевом бомбом, јесу: Спасоје Недељковић, редов, Драгољуб Живојиновић, редов, Божидар Кекић, редов, Стратимир Тодоровић, редов, Чедомир Мирковић, каплар, Никола Турајлић, редов, Светозар Лекић, редов, Данило Урошевић, питомач дома за малолетнике, др. Леополд Боасје, доцент женеvског правног факултета.

Они сви траже накнаду за своје ране осим последњег.

Председник: Стејићу, устани. Јеси ли повредио ове људе.

Стејић: Ја сам бомбу бацио, а кад је лекарски утврђено да су ови људи повређени, онда ваљда тако јесте.

Председник: Ти си био свестан да можеш ранити више људи.

Стејић: Ја сам бомбу задржао што сам дуже могао, за један секунд она би експлодирала у мојој руци. Задржао сам је да би било што мање жртава.

Председник прозива

Јулку Лазаревић.

Председник: Јесте ли познавали Чакија?

Јулка: Упознала сам га у дому августа 1920. год. Интимни нисмо били. Био је једном код мене у Београду и рекао ми да је донео писмо од земљорадничког савеза за Ц. Р. Синд. Веће.

Председник: Је ли вам говорио о спремању атентату?

Јулка: Апсолутно ми о том није говорио.

Председник: Зашто сте рекли на саслушању да вам је он казао како је све готово.

Јулка: Све те речи су толико извртнуте, да се цео смисао разговора мог са Чакијем изгубио. Ни речи нисмо говорили о атентату. Писма нисам прочитала, а он ми је испричао садржај писма. Ја сам на то рекла јесу ли добро и зрело промислили.

Са Младеном Маринковићем упознао ме мој муж у мојој радњи. Једном је дошао Маринковић код мене кад није био мој муж, и признао ми да хоће да се разортачи са својим ортаком. Питао ме где би могао наћи новаца; упутила сам га да тражи од банака; то му је било дуго. Рекао да има неки посао са изгледом на добру зараду. Рекла сам му да имам 20.000 динара, али ми треба за моју робу. Тражио од мене тај новац. Нисам испрва хтела дати. Он ми је рекао да о том не морам ни говорити моме мужу. Ја сам му дала 15.000 динара, он ми обећао да ми врати меницу.

Он нас је преварио, а ја сам доцније потпуно сала признаницу да ми је дуг вратио, јер нисам смела рећи мужу да сам новац дала.

Читају се саслушања њена код истражних власти.

Јулка. Не могу да останем при овим исказима, јер су пуни погрешака. Ја нисам рекла да је мој муж знао да сам ја дала новац Маринковићу.

вићу. Затим нисам рекла за Ковачевића да је он терориста, јер сам га мало познавала.

На суочењу са Чакијем, иследник ме је довео на врата, питао Чакија: „Је ли то та Јулка?“ Иследник ми је опсовао мајку ударио ме ногом и избацио напоље. „У самицу!“ Наредио је да ме метну у самицу, али је апсанција рекао да нема самица. Те ноћи чула сам ужасе у затвору. Није потребно да ја о том причам, јер су сведоци јуче доста о том рекли.

На саслушање су ме вукли и Љубишић Лазаревићу и Мити Лазаревићу и Цветковићу.

Пре тога Момчило детектив ме тукао, а Вукоман ме отео од њега. Метали су ми ладне облоге. Чаки је на суочењу само говорио „Јесте тако је!“ Плакао је и смејао се, а они му давали цигаре и кафу, док су мене ружили најпогрднијим изразима.

Јулка објашњава како је дошло до тога да пише то на саслушању да је рекла да је Ковачевић терориста. Ја сам рекла да је он идеалан. Иследник је тај који је казао Чакију: „Видиш како си ти поцепан, а твој Бог Ковачевић како је fino обучен!“ Пресија је била ужасна, куд бих ја могла давати тако ненормалне одговоре. Г. Вујић се ужасно драо приликом саслушања, и вређао ме као да нисам законита жена.

Председник пита откуд оне речи да је све спремно и готово.

Јулка. Ја не знам како је то ушло у записник, ја сам и онда протествовала. То се могло односити само на синдикални рад. Само сам ра-

зумела да хоће да се одвоје од Београда и да раде на своју руку.

После одмора од четврт сата испитује се присутни приватни тужиоци.

Пошто председник г. Прокић наређује да сведоци одбране, који јуче нису дошли, дођу у суботу, прелази се на

дело комплота.

Председник прозива **Владимира Мирића** члана извршног одбора комунистичке партије.

Председник: Какав је програм, какав циљ је задатак комунистичке странке?

Мирић: Тај програм је штампан и познат. Неколико речи јесте: окупити све потиштене, да се боре за преображај друштва, за стварање једног друштва у коме ће бити сви људи задовољни.

Председник: Каквим средствима би се то могло стигло?

Мирић: Ја сам 20 година у радничким покрету, а верујем и знам да та промена мора доћи, и доћи ће као новорођенче без обзира хоће ли мати имати више или мање болова.

Председник: Јесте ли примили 21 тачку услова за ступање у III интернационалу.

Мирић: Хоћу да прочитам само један члан из тих тачака, од којих је начињен такав баук, као да сваки од нас носи топ за појасом. (Смех)

Мирић чита деветнаесту тачку, која обавезује партију да све те услове поднесе организацијама и конгресу. Те тачке су дошле у пуној изборној кампањи. Питања иследникова су била

безиредметна, јер те тачке нису стигле да буду изнете на конгресу наше партије.

Чита се саслушање Мирићево код иследне власти.

Саслушање почиње са животописом Мирићевим. На конгресу уједињења 1919. био је делегат крагујевачке организације. Тада је странка пришла Трећој Интернационали. Он налази да је Марксова теорија о социјалној револуцији оправдана, али не зависи од људи хоће ли једна револуција бити крвава или не.

На конгресу у Вуковару изабран за члана Центр. Парт. Већа, а то веће га је изабрало за члана Извр. Одбора и партиског благајника.

После општинског избора а после манифеста опозиције настао је расцеп са групом око Лапчевића. Већина је сматрала да је руска револуција почетак светске револуције, док је мањина била за еволуцију. Ове тачке примио сам и ја и сви чланови Ц. П. Већа, али није дошло до спровођења. Легалне и илегалне организације су једно исто, само су ове друге ради скривања акције од власти под Обзнамом. У Н. Саду никад није био и не познаје оданде никог. Сматра да према Обзнани није могао чинити кривично дело, јер је она незаконита, а није учинио кривично дело према кривичном закону.

Чита се друго саслушање, где су Мирићу постављана питања о раду партије под Обзнамом, и где је испитиван о самом склопу партиског и синдикалног организма.

Чита се треће саслушање Мирићево, које се тиче 21. тачке треће интернационале. Циљ

партије био је да припреми духове за друштвено преображај, било путем већине, било путем револуције. Револуција значи насилну промену поретка, а не мора увек бити крвава.

Даље је реч о благајни комунистичке партије

Било је везе са руском ком. партијом, као и са другим другарским партијама. На конгресу Интернационале послати су прошлог пролећа три делегата, Сима Марковић, Павле Павловић и Душан Цекић.

Партија није имала агената у држ. служби, јер се све знало и без њих пошто у овој земљи нема тајне.

Извршни Одбор радио је у посланичком клубу за време Обзнане.

Број партиских чланова износио је пре Обзнане 60.000.

Председник: Остајете ли при овим исказима?

Мирић: Имам да учиним само формалне примедбе. Није било присутних грађана на мом саслушању ни код полиције ни код првог иследног судије.

Нек се то зна да су „присутни“ потписивали саслушања на којима нису били.

Један присутник, бакалин Павићевић, био је одбио да потпише једно саслушање на коме није био, с речима: „Игра људима глава, нећу да људе упропашћујем“. Питао ме је: „Је ли ово ваш исказ?“ па је тек онда потписао. Ја нисам рекао да илегалних организација има, јер није било, него само да је илегално продужавање рад партије после Обзнане у истим организацијама, које су биле пре Обзнане, са истим људима

истим програмом и истим методима. Иследник је све извртао тако да сам претио да нећу потписати; збор тога у једном саслушању има по неколико пута исто питање и различитих одговора.

Јуче се овде чуло много из Дантеовог пакла испод Велике Пијаце. И ја ћу нешто, ма да блеће, рећи о томе.

Физикус Управе заборавио је да је лекар. Он је једном погледао на прозор, и питао како нам је. Кад смо се жалили на прљавштину, он је рекао: „Нисте требали то да радите, па не би овде дошли!“ Један радник добио је епилепсију од батина. Лекар се и према томе раднику понашао некултурно.

Ми смо више пута тражили да нам се напишу правила затворска, али су она писана на леђима притвореника.

Један жандарм опалио је неколико шамара посланику Ђури Ђаковићу, што је дао цигару једном притворенику.

Бранилац *Јездић* тражи да Мирић боље објасни да је Извр. Одбор примио 21. тачку за то да их спроведе конгресу и је ли било каквих практичних последица од те одлуке И. О.

Мирић: Ко зна структуру наше партије мора знати да ми те одлуке нисмо могли спроводити. Обзнана је онемогућила да се изврше предрадне обвезе пријем ових тачака.

Бранилац пита је ли Мирић агитовао, на којим зборовима, јесу ли ти зборови забрањивани.

Мирић: Говорио сам на безброј зборовима ни један од тих зборових није забрањен, сви су били јавни, па и у присуству власти сам говорио.

Све што је до Обзнане штампано и носило нашу фирму, није било забрањено, а појединци нису могли ништа штампати, без одобрења вршног Одбора.

После Обзнане није издавао ништа у партије. Ако је што издато без фирме партије, Извр. Одбора, овај не може одговарати, јер није могао вршити контролу над појединцима. Није познато, да је што у име партије штампано после Обзнане.

Драгомир Марјановић, типограф, члан Извршног Одбора, посланик:

— Ми смо стајали са трећом интернационалом у духовној вези. И 21 тачку смо узели од стране штампе, с тим да их изнесемо на конгрес.

Постављају му се иста питања о начину рада који је партија мислила да изврши преобројено. Наравно следују и исти одговри.

Марјановић: На револуцији се није могло радити, јер још нисмо имали већину радног дана у року.

Читају се његова саслушања код истога Одбора власти.

Марјановић: За све време мог саслушања Анђелковић се трудио да ма што подметне, али сам био приморан да му викнем: „Или пишите што ја кажем, или ме немојте питати, него пишите шта хоћете!“ Тако је судија писао „капиталистички облик владавине“ уместо „капиталистички систем.“ Исто тако он није могао да каже глупост да друштвени систем резултира из облика владавине, него је само могао рећи да друштвени систем резултира из друштвеног система.

Истиче да је у комунистичкој штампи више пута писано противу индивидуалних акција, пошто се то противи принципима класне борбе.

Лазар Стефановић столарски радник, посланик, члан Извршног Одбора.

И њему председавајући поставља иста питања о циљевима К. Партије, о револуцији и т. д.

Одговор сличан ранијим одговорима.

Читају се његова саслушања код иследне власти, код којих он остаје.

Седми дан претреса

Прозива се

Иван Чоловић,

копиографски радник, члан Извршног Одбора Комунистичке Партије и члан Центр. Рад. Синдикалног Већа, народни посланик.

Чоловић: К. П. Ј. била је у фази пропаганде у раду на својој организационој изградњи.

Председник поставља и Чоловићу иста питања, која је поставио и осталим члановим Извр. Одбора о циљу и методима партије. Он вели, 21 тач. интернационале нису објављене преко комунистичке штампе, нити су саопштене организацијама. Услед „Обзнане“ није се стигло да се те податке поднесу на дискусију организацијама.

Чита се прво саслушање Чоловићево код иследне власти.

Чоловић прима то саслушање потпуно, само хоће да се констатује да на том саслушању није био ни један присутни грађанин. Он жели да се

то констатује не ради њега, него ради осталих који су гоњени на лажна признања.

Чита му се друго саслушање.

Чоловић: Постављати питање једном комунисти, је ли он за промену облика владавине јесте једно излишно питање, кад се зна да смо ми за једно друштвено уређење, које је различито од данашњег, а облици владавине резултирају из друштвеног система. Ми смо за друштвени преображај, и не можемо се специјално борити против појединих институција и људи него против целокупног друштвеног и економског система.

Дозволите ми да рекнем и ја неколико речи о злостављању у затвору.

Једног дана, пролазећи поред једне ћелије видео сам машинисту Шундовића на прозору који је ту хладио своје озледе од жила, којима је имао прако десет. 5-ог августа, у дворишту видео сам 10—15 људи који су клечали. Капелан Милијан цепкао је једну хартију и бацао цепка на земљу. Одозго су га жандарми с прозора питали, шта то ради, а он им одговори: „Храни гуске!“ Притворенике је терао да те хартијне купе по дворишту.

Једном је Вукоман шамарао једног старца из Темерина. Када је Вукоман видео да сам то опазио, пришао ми је и казао да је то нека мађарска животиња, која га је наљутила. Старца међутим, није ни био Мађар већ Србин.

Михајло Вић, главни јунак овог процеса али који није више међу оптуженима, био

страшно тучен. Месецима су се познавале озледе од жила на његовом телу.

Живота Милојковић,

правник и филозоф, уредник „Радничких Новина“ члан Извр. Одбора К. П. Ј., народни посланик,

Милојковић: Оно што је К. П. Ј. поставила себи за циљ налазило се у програму К. П. Ј. донетом на конгресу у Вуковару. У неколико речи могу рећи: Циљ наше партије као и свих других јесте преображај капиталистичке производње у комунистичку, т. ј. у систем у коме су средства за производњу општа својина.

У нашем програму нигде не стоји да наша партија хоће своје циљеве да постигне терором и насиљем. Ми смо увек протестовали против терора над радничком класом.

Цитира из програма:

„Пролетерска револуција се не бори против личности, већ против застарелих историјских установа. Она не представља никакав очајни покушај једне мањине која би хтела свет да пребрази насиљем по својој мустри, већ акцију великих маса радног народа, које представљају интересе већине народа и које су позване да изврше историску мисију и историску нужност.“

Поред тога Милојковић цитира из акционог програма К. П. Ј. усвојеног на вуковарском конгресу, следећи став:

„Комунистичка Партија неће преузети власт пре но што се велика већина пролетерских и осталих радних маса својом јасном и несумњивом вољом, својом снажном потпором не изјасни за програм, циљ и борбена средства комуниста“.

У том правцу смо ми радили, и никад нисмо проповедали да К. П. Ј. може заузети власт као мањина, већ само кад уза се има већину радних маса.

Диктатура пролетаријата у ствари јесте пролетерска демократија, а није онај ужас који је од ње начинила буржоаска јавност.

О 21 тачки Интернационале вели, да о њима Извршни Одбор није решавао. Он лично се слаже с њима. Публиковане нису, нити су достављене организацијама.

Пре но што ће се читати саслушање, он вели да прима садржину својих исказа, али не и стилизацију, јер иследник није допуштао да он диктира.

Читају се саслушања Милојковићева код иследне власти.

И код ових саслушања истиче се један интересантан факт, да на првим саслушањима ни једном члану Извршног Одбора нису постављана питања о атентату, ради којег су ухапшени, него само о стварима које са атентатом нису имале никакве везе.

Чита се резолуција о политичкој и економској ситуацији Ц. Парт. Већа, која је нађена у посланичком клубу у концепту Милојковићевом. Ова резолуција садржи, после исцрпног прегледа политичке и економске ситуације акциони програм Ком. Партије под Обзнамом.

Међу непосредним задацима партије у тој резолуцији истичу се: борба свима средствима против режима Обзнане *са циљем да се Партија легализује*; борба за легализовање синдиката;

пропаганда за припремање одлучне борбе против интервенције против Совјетске Русије; јачање партиске организације; енергично са-нирање партиских финансија; стварање фонда за помагање жртава белог терора.

Пошто су му саслушања прочитана, Милојковић остаје при њима, осим у њиховој форми и исправља нека погрешна места:

На једном месту стоји записано да сам рекао да је главни разлог за расцеп у партији дошао поводом питања хоће ли се или неће ли се примити 21 тачка.

Мањина је тражила да се ванредни конгрес сазове одмах, а ми смо били за то да се конгрес остави за фебруар. Ту је био повод расцепу.

Многе тачке из 21 тачке Интернационале садржале су у програму наше партије који је донет на Вуковарском Конгресу.

Изјавио сам да сам те тачке примио у начелу, јер ја као појединац ни као члан И. Одбора нисам другојаче могао да их примим.

Односно илегалних организација о којима се говори у 21 тачки рекао сам да су оне исто што и легалне, само што постоје против воље власти.

Рекао сам: ја тврдим, а не налазим, да није било илегалних организација. Ја сам и у законодавном Одбору тврдио да К. П. Ј. није имала илегалних нити терористичких организација.

Што се тиче резолуције она је мој концепт за резолуцију, коју сам поднео Ц. П. Већу половином јуна. Ова резолуција није умножена, него је измењена, коригована на пленуму.

Преписана је у полицији нетачно, намерно. Тамо стоји *герилска* организација. Ко има 4 разреда основне школе може прочитати да сам је написао *партијска* организација.

После одмора председник позива

Ђуру Салаја

кројача и народног посланика. Председник му поставља иста питања о циљу и методима партије. После неколико његових кратких одговора, у духу ранијих изјава, читају се његова саслушања код иследне власти. Код ове Салај није хтео да даје одговоре на нека питања, као нпр. о циљу, о програму о средствима ком. партије, пошто се све то налази штампано у програму партије. Из Н Сада познаје само Николу Ковачевића и Владу Марковића. Стејића не познаје, и што је он у мају извадио карту Стејићу за скупштинску галерију долази отуда, што је за сваку седницу ма који посланик који се затекао у клубу вадио више карата по списку лица која се за карте пријаве. Тако је он тога дана случајно извадио карте за двајестак лица међу којима је био и Стејић.

Салај објашњује зашто није хтео одговорити на извесна иследникова питања и зашто је доцније на њих одговарао, јер је желео да се истрага што пре заврши. Њему није позната 21 тачка услова III Интернационале нити су му познате илегалне организације; када му је иследни судија показао саслушање друга Мирића, он је изјавио да их и он у начелу прима. Видевши да му иследник жели да натуре речи које он није

казао, није хтео више одговарати. Исто тако примећује да је приликом саслушавања тражио од иследника да саслушања пише латиницом пошто добро не чита рукопис у ћирилици. — Иследник то није хтео учинити, те је тако потписао записник саслушања, у коме је иследник неке његове наводе изврнуо.

За овим излази пред суд

Шимон Палинкаш

изјављује да не зна српски добро, али ће се трудити да говори. Стејића је упознао 1920 године у новосадском радничком дому преко Владе Марковића. Стејић га је тада питао: „Јесте ли ви тај кога су истукли?“ на шта је Влада Марковић одговорио: „Јесте“.

Председник: Је ли вам Стејић дао бомбе?

Палинкаш: Он је једног дана дошао мени и оставио један пакет.

Председник: А шта је било у пакету? Јесте ли знали да су бомбе?

Палинкаш: Нисам знао.

Председник: А шта вам је он рекао?

Палинкаш: Рекао ми је да остане пакет док он не дође по њега, али је дошао Чаки и казао ми да му дам Стејићев пакет и ја сам га њему дао. Ја пакет нисам држао у руци, Стејић га је сам оставио у једном сандуку, а исто тако га је Чаки из сандука извадио.

И стари Палинкаш, ситан, слаб чичица, пр чак како је за атентат и за садржину тога пакета сазнао у Управи Града Београда и како је два пута тучен, један пут по глави жилом и други пут песницама.

Читају се његова саслушања, која су доиста невероватна и изазивају местимице веселост код публике.

— Смем ли сада да говорим, господо судије! Молим вас да говорим, јер тамо нисам могао да говорим. Много су ме тукли. Како сам ја могао да кажем оно што не знам. Па се види из овог саслушања да сам говорио час овако час онако. Како ја могу да кажем сад једно сад друго! Видео сам Чакија да није личио на себе. Он није могао говорити. Они су нешто писали, а после ми рекли „хајде, сад потпиши?“ Они су писали много, а ја нисам казао ни двадесет речи. Рекли су ми да признам па ће ми дати 30.000 динара и казали су ми да су и Чакију дали, и да ће ме после пустити кући.

Пред суд излази

Андреја Полгар,

висок, снажан човек, великих плавих бркова, столарски радних. Српски говори врло рђаво. Био је на састанку код Емила Ороса, а код Швраке два пута. Чини му се да је састанке сазивао Ђорђе Станковић. Свугде се говорило о синдикалним стварима.

Читају се његова саслушања где стоји да су ти састанци били тајни и да је организација била тајна. Он изјављује да приликом првог саслушања још није знао шта значи реч „тајна“, а кад је сазнао протестовао је што је она унета у протокол. За тајне организације не зна. На те састанке није долазио Илија Лазаревић и још неки, него само по један представник сваког синдиката.

Осми дан претреса

Божа Јетнер,

столарски радник из Н. Сада.

На питање председника о тајним седницама одговара одсечно:

Какве тајне седнице! То су биле обичне седнице синдикалних управа и синдикалног већа.

Председник: А јесу ли власти знале за њих?

Јетнер: Ми их нисмо пријављивали, јер то по закону нисмо били дужни; нисмо ми такве седнице ни под Тисом пријављивали.

Читају се његова саслушања код полиције и истражне власти.

Јетнер прима та саслушања као своја, само вели да Клара Либиш после Обзнане није присуствовала седницама, ма да су је жене послале као своју представницу, јер је била алкохоличар. Има још тенденциозно записаних ставова, тако на пр. да су састанци били тајни. Исто тако је нетачно да је на те седнице долазио Стејић, он се сећа да је овај само један пут долазио. До 13. јула нису му могли ништа изнудити. Тада га је потпоручник Вукоман гонио на лажна признања. Увели су га у собу где је Мојзеш лежао онесвешћен. Кад ништа није хтео „признати“ тукли су га жилом и стрпали у оцак заједно с Мојзешом. Мојзеш је тако изгубио дах, да је он почео лупати и звати да Мојзеша изведу, јер се бојао да ће се Мојзеш угушити, па ће рећи да га ја он удавио. Да је тучен могу посведочити Сретен Илић, ливац из Ниша, Здравко Грањић, обућ, радник из Меленаца, Петар Бенке из

Бечкерек и Миливој Мијатов, земљорадник из Меленаца.

Вели да је ухапшен на основу исказа Јулке Швраке, а он се с њом и не познаје. О тероризму му Ковачевић никад није говорио.

Иван Имре Береш,

пољопривредни надничар из Новог Сада, говори добро српски.

Код Швраке нису били тајни састанци, већ синдикални.

Говорило се о једном евентуалном генералном штрајку за повишење надница.

Читају му се саслушања код истражне власти. Прима саслушања али чини у њима неке коректуре. Он се политиком није бавио, те није ни знао организацију Комун. Партије. Тучом га Вукоман натерао да потпише саслушање. У тучи му је избијен један зуб.

Јанош Дробни,

Изјављује да је ухапшен зато што је полиција држала да је он неки Дробник из Осјека, који се из Русије вратио као бољшевички емисар. Кад су га довели у Управу испребијали су га да призна, да је он тај Дробник. Најзад је Михајло Вић посведочио да он није тај човек.

— Ја у опште не знам што сам ја ту! вели Дробни.

Јован Орос

писмоноша из Н. Сада.

Пориче да је био члан илегалне организације и да им се на састанцима говорило да треба да буду спремни за револуцију.

Читају се његова саслушања, после чега Орос пориче неке исказе, које је потписао зато што је пре саслушања држат пет дана у три оцака, а кад му је прочитано друго саслушање иследник му није прочитао став да остаје код свог првог саслушања.

Липот Мочар

не признаје нити да је био на тајним седницама нити је чуо да је оптужени Ковачевић или ма ко други говорио о прикупљању оружја. У осталом брани се као на испиту код истражне власти. Како је прочитан испит под бр. 16724 изјављује, да тај испит није његов, да је био бијен ударцима по глави и по телу, онесвешћен, те није знао шта је потписао.

— Да су ми рекли да сам неког убио, и то бих потписао, — вели он.

Зна да је саслушаван али не зна шта је у саслушању. Признаје да је на саслушању његов потпис. Да би му изнудили саслушање о атеитату и бомбама тучен је 7 пута.

— Шамаре и не рачунам, само оно главно, вели он. Ја сам сиромах човек. Имао сам 75 динара. Душао коцкар ми је то одузео. Другима је одузимао сатове.

— А што ти ниси то пријавио?

— Ко ме да пријавим? Он је био Бог, и нисам имао коме да се жалим. Нисмо добијали воде. Ја сам човек који има 28 година, али један старац од 60 година, морао је пићи своју мокраћу. Душан коцкар узјахао је неког Кучеру, па је рекао, да је Кучера магарац, он чобанин а ми

овце, и ми смо морали побауљке трчати за њим и пљувати на један камен иако воде ниско имали да пијемо...

Адвокат Угљеша Јовановић примећује да је оптужени ухапшен 13. јула прошле године, док је он први пут саслушан тек 8. августа и да га је у Н. Саду тукао детектив Момчило, што није хтео да потпише саслушање, у коме се говорило да зна о атентату, о бомбама, о неком магацину оружја, и да терети Ковачевића, Филиповића и Чопића, кога и не познаје, због састанка од 26. јуна. Стејића и не познаје. Изјављује да су му ударена два шамара од писара у последном суду.

Претрес се прекида у 10 сати и 10 минута и настаје одмор од четврт сата.

После одмора адвокат *Тодоровић* тражи, да се Душан Костић, зван „коцкар“ позове пред суд да изјави да је тукао притворенике по наређењу поручника Вукомана, што је изјавио пред сведоцима Сретеном Јакићем, сарадником „Балкана“ и Ђуром Бањцем, сарадником „Покрета“. Председник г. Прокић обећава, да ће на крају претреса позвати коцкара.

Затим председник позива:

Бориш Фаркашевић

Изјављује да код ње нису држани тајни састанци. Долазили су код ње Јетнер и други, али због других ствари. То је било после „Обзнане“. Не сећа се тачно да ли је био Ковачевић. О чему је био говор она се не сећа. На питање, чија је била „копча“, она вели:

— Не знам шта је то.

— Какви су били тајни састанци по други пут код вас?

— Нису биле тајне седнице већ чај. Ја сам их звала и они су по мом позиву дошли. Стејић је био једанпут код мене, али још пре „Обзнане“.

Потписала је протокол, али не зна зашто су онакве ствари записане против ње, и била је бесна, што је узимају на одговор зато, што је позвала на чај неке своје пријатеље.

Не зна нити је чула да је Ковачевић кад год говорио о револуцији. У осталом брани се као и на испиту оним саслушањима, која је не терете — Не зна да су какви летаци били рађени на преси код њене куће, већ је само било о томе говора, да се такви летци издаду, ако би се добила дозвола за отварање Дома и то летци за прикупљање улога.

Ухапшена је 13. јула и том приликом су срела се са старицом од 60 година, која јој је рекла да каже све, иначе ће је обесити. Она се уплашила и све је говорила што су јој тражили.

После ње пред судије долази

Емил Орос

Изјављује да није комуниста нити зна шта су они говорили на овим састанцима. Јожи Јухаса познавао је још пре рата као железничарског радника. Ковачевића не познаје.

Састанак је држан од 7—9 часова у вече, али није био тајан. Клара му је рекла да на њему има да се говори о стварима, које имају да се изнесу из Дома и пренесу на друго место.

У Раднички Дом је олазио као члан синдиката, јер иначе не би могао добити посла.

Био је тучен кад је притворен. Девет дана и он је био у оџаку са још двојицом, па је затим у оџак доведено и троје деце од 12 г. Деца су у оџаку врискала. Два пута је био тучен голом телу да и сада има ожиљке, па то може да се прегледом констатује. Све је ово рађено да се од њега добије признање о оружју и бомбама.

Адвокат г. Тодоровић тражи да оптужени покаже маснице.

Председник одговара:

— То ће он показати лекару.

— Али пред судом, добацује адвокат.

Затим излази.

Јулка Шврака

Мађарица из Куле. Оптужена је да је била Клари Либиш „копча“ и од ње је добила задатак да се распитује о оружју и да су код ње држани тајни састанци.

Све ово она не признаје.

Читају јој се саслушања. Код ње су биле две седнице. Седницама није присуствовала. — Тамо су били Ковачевић, Спасоје „Троцки“, Клара Либиш и други.

Није знала да су састанци били забрањени јер не познаје закон. Није јој познато да су Стејић и Ковачевић припремали атентат на Регента.

Прича како је детектив Момчило тукао:

— Онда ме је детектив Момчило метно астал и ударао ме и био ме, да нисам знала ни

шта и нисам ништа могла да признам... Код мене су била само два састанка, али копча, и друге ствари ја не знам. Комуниста ја никад нисам била... Такве ствари ја не разумем

Састанци су држани код ње по позиву Ђорђа Станковића. Није она Кларина „копча“ нити зна за ту Кларину организацију, а још мање, да јој је Клара говорила, где треба да тражи оружје. Кад су је саслушавали није добро знала српски језик.

Девети дан суђења

Председник ставља питања Филипу Филиповићу односно издања Извршног Одбора. Филиповић изјављује да су одлуке Вуковарског Конгреса издање Извршног Одбора и да је издање латиницом тачније, пошто у ћириличном издању има грешака. Све брошуре штампане у име Ком. Партије, на којима је то назначено, штампане су са одобрењем Извршног Одбора и штампане су у Соц. Штампарии „Туцовић“.

Држ. Шужилац: Молим да се упитају чланови Извршног Одбора, да ли су књиге под насловом „Други Конгрес Комунистичке Интернационале“, „Програм Комуниста“ од Бухарина и календар „Борба“ 1921. штампани по одлуци Извршног Одбора.

Ф. Филиповић и остали чланови Извршног Одбора изјављују да су све те књиге штампане по одлуци Партије. Ни једна од тих књига није забрањена. Прва књига није цела ни одштампана, него само 5 табака, те није ни могла ући

у продају. Од свих осталих издања давати полицији по 6 егземплара.

Пред суд излази

Сава Николић

студент, стар 22 године.

Николић: Колико ја знам, није било терористичке организације, нити сам то могао знати што сам тамо био свега два месеца.

Са Стејићем се познавао, али је то било обично познанство. С Ковачевићем је био неки време, писао код њега на машини, помагао, али није му био секретар. С Јухасом је такође био обичан познаник.

Чита се прво саслушање Савино код полиције. Саслушање је удешено тако да Сава се прво представи као једног од најактивнијих чланова Комунистичке Партије како би била вероватно његова доцнија терећења других лица.

У том саслушању описао је Сава Николић тајну седницу од 21 јуна код „Трумбете“ на којој се решавало о илегалном раду. Даље је казао као да је Ковачевић допутовао у Н. Сад где он с њим разговарао 27. јуна и да му је из тог расположења Ковачевићевог после атентата било јасно да је он знао за атентат.

Чита се друго Савино саслушање код полиције. Браниоци утврђују да ни једно ни друго није било кривични испит.

Затим се чита саслушање код градоначелника суда, у коме је оба равија испита потврдио да је исправио неке исказе, међу њима и то да он није дао војне спискове Сими Марковићу,

неком лицу у Хотел „Балкану“ које је дошло у име Симе,

Чита се четврто саслушање Николићево.

Николић објашњује како је писан први записник: Тамо стоји и то да сам ја био агилан члан партије и да сам стекао пуно поверење вођа. Тенденција тога става је очигледна. Хтели су да увере неког у истинитост ових лажних исказа. Прича о свом првом хапшењу:

Сваких 8 дана пуштали ме на шетњу и терали ме да признам да сам хтео убити Веснића. Једног дана звао ме Рада Тодоровић и понудио ми да ступим у полициску службу. Да би се бавио мука, ја сам то примио, ма да нисам никад мислио да служим полицији.

Онда су ме са двојицом агената послали у Н. Сад. Упознао сам се с Ковачевићем. То познанство учинио сам по вољи полиције.

Признаје да му је Стејић дао на чување две бомбе, које је после неколико дана узео.

Председник: Као да је то ситница!

Николић: Бомба је нешто кад се баца, а кад лежи није ништа. Мислио сам да је за риболов, Николић прича да је у Н. Саду ухапшен 29. јуна не због атентата, него по наредби Министарства Ун. Дела, да би био протеран. Али су после хтели да га искористе против Ковачевића. Кад су га довели у Управу питали су Стејића да ли га познаје; кад је Стејић казао „Јесте“ одвели су га и четири жандарма су га ужасно тукли ногама и кундацима. Питао је писара Жику Николића зашто су га тукли, а овај му рекао: — Погрешка! Остаћеш наш човек, сад

ћемо направити једно саслушање које ћеш потписати. Тако сам потписао прво саслушање које су сами полицајци написали.

Код В. Анђелковића није хтео то саслушање признати. Тада је доведен Н. Ковачевић, који је чуо кад је Анђелковић рекао: „Водите овога доле, овај не признаје ништа“, јер нисам хтео казати Николи у очи што су они били написали.

Износи како су му затим давата обећања нуђена стипендија, ако буде теретио Ковачевића.

Председник: Јесу ли вас терали да кажете истину?

Николић: Терали су ме да клеветам, јер сам био у служби полиције.

Онда се решио на бегство, али је исто дана ухваћен, премлаћен и бачен у тежак оков. У страшном стању опет је пристао да терети. Није било присутних ни код Вујића, ни раније код полиције. Пориче поједине исказе из својих саслушања.

Браниоци *Панџић* и *Р. Јовановић* траже да се читају поверљива акта полиције, из којих се види да је Николић пуштен из затвора под условом да потказује Н. Ковачевића. Та акта су неким чудом упала у ову гомилу истражних аката. Кад се учинио сумњив новосадској полицији, ова је то доставила Министарству Унутрашњих Дела, које је наредило да се он протера. Акт новосадске полиције потврђује исказ Николићев да је 29. јуна ухапшен ради протеривања.

О списковима војним вели да је нетачно да је давао на препис формацију војске. Радио сам под личном одговорношћу *Аранђеловића*, који

је спискове закључавао у касу. Да је кривица утврђена ја би још у зиму 1920 био у апсу, него је то полицијски пак.

У Н. Саду видео страховите туче, и жене су тучене.

Преуре се с председником јер хоће да прича о зверствима комесара Стефановића, а председник му не допушта.

Затим настаје испитивање још не испитаних сведока.

Сведок *Милан Недић*, народни посланик, вели да је са Чопићем био 26 јуна до четири сата по подне. Истог дана видео је у клубу и Требињца и Филиповића.

Сведок *Момчило Иванић*, народни посланик, изјављује да су се Филиповић и Чопић, као и он хранили код „Руске Круне“ где су се увече редовно виђали. Не може да се тачно опомене да ли је тако било и 26. јуна. Да га је иследник одмах звао он би се свакако сетио.

Сведок *Михајло Годоровић*, народни посланик, сећа се да је 26. јуна видео Требињца пре подне, а видео га о ручку и после ручка.

Сведок *Драгушин Бранковић*: ручао је с Требињцем, а увече су били код „Москве“ до 11 сати ноћу.

Сведок *Даринка Хорвајтовић*, служавка код Васа Филиповића тврди да је Филиповић био тог дана у Београду.

Сведок г-ђа *Даринка Лудвиг* изјављује да је Филиповић са својим оцем долазио 26. јуна код њих на ручак, где се задржао до 3 сата по подне.

То исто изјављује и сведок *Јован Лудвиг*.

Сведок *Бора Продановић* изјављује да је 26. јуна у подне сусрео Филиповића на улици.

Сведок др. *Драгутин Владисављевић* видео је Филиповића у Београду код „Руске Круне“ у 8 часова увече.

Сведок *Јован Сићанковић* вели да је Илија Лазаревић са женом био 26. јуна код њега на вечери и да се бавио од 5 до 9 сати.

Евица Роглић, херихтерка, изјављује то исто.

Сведок *Божа Анђелковић*, поштар, брат првог иследника Воје Анђелковића, изјављује да је 26. јуна око 6 часова заједно с Чопићем путовао у Загреб. На станици су се растали.

Прочитан исказ *Алојза Ковачића* код новосадског суда. Он вели да није видео да је Мојзеш тучен. Код истог суда изјављује *Шандор Кардош* да је на Мојзешу видео маснице и да му је тада Мојзеш рекао да су га тукли.

Чита се испит сведока Сретена Илића „Ганца“ код нишког суда, који каже да је потпоручник Вукоман свирепо тукао притворенике, као и коцкар Душан. *Мојзеш је једног дана убаčen у „Главњачу“ полумршав.*

Прочитани су искази неких сведока из Н. Сада. Неки од њих не могу да се сете где је Колачак био 26. јуна док се други сећају да су га видели.

Чита се извештај Железничке Дирекције, из којег се види да је воз за Н. Сад 26. јуна пошао из Београда у 6 сати по подне, а стигао у Н. Сад у 8 и 20.

Читају се извештаји о прекиду светлости у Конституанги. Прекид струје настао је за време

говора комунисте Недића. Утврђено је да је *тада у сали била већина комуниста посланика и да су скоро сви у шом шренушћу били окућени око говорнице.*

Читају се даље извештаји загребачке полиције о Филипу Филиповићу поводом прве истраге поведене против њега у провокаторској афери Дијаманштајна.

После заклетве сведока продужује се читање аката. Чита се извештај новосадског државног тужиоца о суђењу за терористичку организацију од 1919 године.

Чита се извештај о претресу комунистичког клуба и Дома. У њему се набрајају ствари нађене у посланичком клубу. Ту су писма, брошуре, новине и тако даље.

Један извештај Управе Града Београда, доставља из нашег посланства у Бечу, да је московска Чрезвичајка упутила Филипу Филиповићу наређење да комунисти образују у Југославији терористичке организације. Овај докуменат у *којији* нађен у комунистичкој централи у Бечу, по чијим се упуствима ради у Југославији. Ту се говори и о начину организације и о слању мисионера у Београд. Набрајају се места организација. Набрајају се имена чланова тих организација. Међу њима прво име Филипа Филиповића. У Бечу су комунисти били обавештени о извршењу атентата.

Јавља се да централа ове терористичке организације држи седнице у улици Кр. Александра бр. 16, а да се у подруму те куће налази магацин оружја. Исто тако дају се адресе кућа

и у другим местима, где се налазе такви магацини.

Судија *Туцаковић* који чита овај извештај застаје при крају изјављујући да је рукопис нечитак.

Бранилац *Гребенац*: Прочитајте, прочитајте све. Тај докуменат је исто што и фамозна Фридригова документа. Нека се све прочита како би се видело докле се у лажима може отићи!

Судија *Туцаковић* наставља читање до краја где је записано како је Управа Града Београда наредила да се изврши потребна преметачина у означеним кућама где по извештају треба да су смештени магацини оружја.

Међутим нигде нема полицијског извештаја о извршеној преметачини и о резултатима истраге. —

Десети дан суђења

Чита се програм Комунистичке Партије Југославије, из књиге: „Одлуке II Конгреса Ком. Партије Југославије“.

Чита се акциони програм К. П. Ј. оштампан у истој књизи.

Чојић: Жели да по издању на латиници исправи неке ствари у овом издању које су испуштене. Председник то оставља за после.

Чита се статут Комуни. Интернационале заједно са условима за пријем у Комуни. Интернационалу.

Чита се манифест Балканске Комунистичке Федерације.

Чита се предговор књиге „Одлуке II Кон-

греса К. П. Ј.", у коме Извршни Одбор објашњује зашто се те одлуке штампају.

Чита се извештај полициског комесара, који је присуствовао Вуковарском Конгресу.

Он описује левицу која тражи „што пре“ револуцију и преузимање власти и десницу око Лапчевића и Топаловића.

Бранилац *Кацлеровић*: Много је да се то чита, а и излишно је. Није ни меродавно мишљење полициског комесара о разним струјама у Ком. Партији.

Суд је истог уверења, те се ово не чита.

Прочитан је извештај војног иследника по Дијамантштајновој афери. И овај је извештај јако дуг, те се чита само саслушање Дијамантштајново, и материјал који се односи на Владимира Чопића.

Чојић: Молим да се прочита пресуда војног суда, која је важнија од мишљења иследниковог, који је поступао као и г. Вујић.

Председник каже, да те пресуде нема у актима.

Чојић: Онда ни то нисте требали читати.

Браниоци подносе писмено захтев да се додрави ова пресуда.

Чита се један извештај Министарства Војног о ширењу Бољшевичких идеја у Хрватској у вароши и селима, где би покрет био нарочито опасан.

Социјал-демократи, вели се у том извештају траже решење аграрног питања и постоји бојазан да се незадовољство сељака не претвори у

нешто много горе, ако се тај захтев не испуни.
Народ се осећа као у сиваром режиму.

Предлаже се: официре Хрвате послати у Мађедонију, а српске довести у Хрватску. Исто тако и војску послати доле, а српске војнике довести у Хрватску.

Убацити у Хрватску што пре српске полицајце и детективе. Затим да полиција пази при давању објава, да не долазе у Хрватску сумњиви типови; да грађанске власти спрече агитацију комунизма, да се појача кордон на граници; да се организује агитација против болшевизма. Та организација да буде приватна али потпомогнута од државе; да се реши аграрно питање у корист сељака; да се рашчисти у редовима органа власти у Хрватској.

Очекивати све од трупа није могуће, јер ни саме трупе нису поштеђене болшевичке агитације. Зато појачати жандармерију.

Чита се предавање које је Филип Филиповић држао 29 сјечња 1920 год. у Загребу. У том предавању износи Филиповић крах социјалне демократије.

Читају се неки летаци „Југословенске Комунистичке Партије“ из Мађарске, који очигледно немају никакве везе са Ком. Партијом Југославије. Ови летаци су у препису.

Чита се исказ Милоша Банића, професора из Сушака о деловању Николе Ковачевића у Русији. Каже да је у почетку обожавао Керенског, после болшевице, „клипсао“ је за левицом, дмагог, хистерик. Неспособан за активан рад, експлоататор маса, други за њега извлаче кестење

из ватре. Говори о томе како је он довео до расула батаљон којим је командовао. Прича о постанку југословенске револуционарне федерације, која је била национална, док нису дошли Н. Ковачевић и „психопат“ Вукашин Марковић, те је створен југословенски совјет. Од њих почињу прогони Југословена. Тамо су били слепо оруђе Немаца и Мађара. Ковачевића води болесна амбиција, а с Марковићем је још у Москви делио комесарске положаје за Југославију. Овај исказ је без вредности — јер питани није ни заклет.

Чита се исказ Марије Штанцер, таште Мојзешове, код новосадског судбеног стола. Изјављује да је 26. јуна била с Мојзешом од 6 и по до 8 и по на престаји у биоскопу. Где је био до 6 и по по подне не зна.

Стеван Милошевић, пашеног Мојзешов изјавио је пред новосадским судом да му није познато где је Мојзеш био 26. јуна.

Газдарица од Мојзешовог стана, Перишка Темешберг изјавила је да се сећа да је 26.-VI Мојзеш са женом око 6 и по отишао из стана, 27-ог јој је причала Мојзешова жена да су били у биоскопу.

У 1 сат по подне видела га да је дошао на ручак, а у 6 и по га видела да иде. У том међувремену није оназила да ли је излазио. Мојзеш је имао обичај да спава недељом по подне, те чини јој се да је био код куће.

Председник наређује читање уверења о владању свих оптужених.

Бранилац *Бора Поповић* истиче да се у актима

налази један акт од капиталне важности, који треба прочитати, а то је извештај др. Александера држ. надодветника из Загреба, који је послат у Беч да утврди постоји ли веза између атентата и бечких комуниста Југословена, и да успостави директну везу између аустријске и југословенске полиције.

Тај извештај се чита. Др. Александер јавља да се председник бечке полиције изјавио правним да без икакве дипломатске интервенције предузима претресе, узашћења кореспонденције и лажне југословенских комуниста. Сматра да је нарочито потребно одржање сталних веза за надзор над тим противдржавним елементима, и да је безусловно нужна једна интернационална конвенција за сузбијање болшевизма. Др. Александер извештава да су претметачине извршене с највећом сусретљивошћу, те се он захвално бечкој полицији.

Односно веза бечких југословенских комуниста са атентатом од 29. јуна вели др. Александер да је извиђањем установљено да та веза није постојала. Према томе је лажно признање Стејићево да се састао у Бечу са Шипошем и другима ради атентата. Бечко редарство изјавило је да Стејић никад тамо није био. Шипош такође није био пријављен.

Затим се ређају податци о Милану Огуљану, Велимирову, Валинском, Сими Марковићу, Ф. Филиповићу, Чопићу, Николи Ковачевићу, Младену Маринковићу, Јухасу и другима; за већину се утврђује да у Бечу нису били.

Др. Александер подноси и неке податке до-

бијене од С. Х. С-ког посланства у Бечу. Ту се вели да се представник Совјетске Русије у Бечу Вронски обогатио, те је с тога постао умеренији и није вероватно да би се бавио терористичким организацијама. Зато су га бољшевици хтели сменити, али аустријска влада то није дозволила.

Говори се даље о разним страначким комунистичким групама у Бечу, о куририма који одржавају везу преко Беча.

Посланство тражи једног спремног чиновника за те ствари и више конфектената.

Преметачине су вршене у свима бечким штампаријама које имају ћирилична слова, резултат је био негативан. Због једне адресе коју је дао Стејаћ претресане су све куће које имају број 35, са негативним резултатом. Никакав агитаторски курс није постојао.

Продужује се читање уверења о владању. После извештаја о владању, чита се извештај *новосадске капетаније о Стејаћу*, да је био фанатик и под утицајем Н. Ковачевића.

Запажа се да уверења која долазе од србијанских општина нису пропраћена никаквим коментарима полиције, док је нарочито новосадска капетанија сматрала да је позвана, да уз свако уверење пошаље од своје стране једно политичко уверење о појединим оптуженима. Та су уверења писана прекомерно тенденциозно и изазивају велику веселост и код оптужених и у публици.

Капетанов извештај за *Л. Чакија* каже да је он велики агитатор, говорник на свима кому-

нистичким зборовима, да је лењивац и да је морао знаћи за ашешаји. — За Колачека вели капетан да је изабран мађарским гласовима, да је стално у друштву Мађара, и да је рђавог карактера.

Мојзеш је више мађарски шовинист и пријатељ Н. Ковачевића,

Станковић припада умеренијој струји и поштен је и ваљан човек.

За Николу Ковачевића вели капетан: да је „наводно“ (тобоже) учествовао у бојевима у Добруци као добровољац. Код ове капетаније признао да је примао новац из Мађарске, а код суда је после порекао. Он је „екстремни лекачар“, већином се дружи са Мађарима, душа новосадских комуниста, неуморан агитатор. Његова је девиза: „Ко не очекује сваки дан револуцију ниј није комуниста!“ Не може се рећи ништа позитивно о његовом антидржавном раду. (смех)

О В. Чојићу даје Мин. Ун. Дела податке добијене „с поуздане стране“. Ту стоји да је крао магацине у заробљеничком логору, а после да је стекао поверење руских власти. Није хтео да се закуне српском него југословенском краљу. Стекао је углед и код других страних група. Он је франковац, него је у Русији варао власти.

Сви оптужени су владања доброг и ни један не плаћа порезу. За Емила Ороса, Јулку Швраку за жену Јухасову Боришку Фаркаш, Јов. Ороса и још неке капетанија ништа не зна о њиховом раду у комун. партији. За Л. Мочарија вели да је приврженик Николе Ковачевића, а Јозеф Ма

Ђар није био члан ком. партије, а не зна се, је ли био члан терористичке организације.(!) За Паликиша вели да је код њега преовлађивао мађарски шовинизам и да се он и његова породица „могу више сматрати као јатаци“.

За *С. Николића* његова општина не зна, јер се годинама „скита по свету“.

За *Ђуру Салаја* општина вели да је вазда „хвале вриједног понашања“. Повереништво за град Брод вели да се он од кад је изабран за посланика бацио сав на агитацију.

Кад је осејано да се редарствено цензурише кореспонденција комунистичких посланика постао је пажљивији.

Није ухваћен *in flagranti* на делу комунистичке агитације, те се не може послати захтеван оптужни материјал. Готов је за своју идеју жртвовати живот.

За *Јулку Лазаревић* вели капетанија да је „ватрена комунисткиња“ и да су код ње држани „састанци у виду посета“.

За *Клару Либиш* да је „по свој прилици“ ишла у виноград да извести Јухаса о атентату.

За *Јована Ороса* вели капетанија „затуцан комуниста“, и да је много у друштву Николе Ковачевића.

Пошто је завршено читање ових уверења суђење је закључено у 12 сати.

Једанзвести дан претреса

Очекивало се да ће овај дан почети са говором државног тужиоца, али је почео са испитивањем једног низа сведока.

Сведок *Јосиф Хаки*, трг. агент, налази се под судом за превару. Сведочи да Чакија познаје из притвора. Он, сведок, био је слободњак и радио је на писаћој машини у Вукомановој канцеларији. Чаки се налазио под басамацима и једном га је Вукоман у својој соби питао за бомбе. Кад овај није умео одговорити Вукоман га је тукао жилом, а после наредио да га метну под ладан туш, јер је Чаки био онесвешћен. Затим су Чакија одвели у једну собу, где се свикао као го. Онда је Вукоман позвао сведока и притвореног Витмана да утврде, је ли Чаки абнормалан; они то нису могли, јер нису стручњаци.

Другог дана тукао је Вукоман Чакијеву жену и неку Јулку. На захтев бранилаца сведок обилази оптуженичке клупе и позна Јулку Лазаревић као ону која је била тучена.

Једне ноћи чуо је како је Душан коцкао тукао неког притвореника из Кикинде, који је викао за помоћ. Тај притвореник се после жаліо нареднику да га је Душан опљачкао и тукао.

Сведок *Миладин Пајевих*, осуђен за утају, не познаје Л. Чакија, не зна о тучи ништа. Кад га председник, показујући му Чакија, пита да ли га познаје, он се сећа и вели:

— Не знам за овога да ли је тучен, али знам за друге.

Председник му не допушта да говори о другима.

Бранилац *Т. Кацлерових*: Доста је и то што си казао!

Пред судије излази један од инквизитора
Душан Костић.

Оптужени нису у стању да се уздрже од узбуђења и вичу: „Тај је! тај је!“ И тај тип је узбуђен и немиран, окреће се као да је сам на некој шиби.

По занату је молер, био је осуђен на 15 месеца робије због фалсификата, побегао је с робије и био 4 месеца у притвору у управи од 3. јула до 25. августа. Био је слободњак и старешина „Главњаче“.

Прво председничково питање да ли је тукао притворенике избегава и прича како је неки бранилац причао како је он причао да је тукао људе, а он не познаје ни једног чиновника из управе! (међутим је он сад детектив) Кад каже да није никог тукао, оптужени вичу на њега, те председник прети да ће испразнити салу. Костић вели само је по неког опсовао. Браниоци су хтели да га подмите Неки Урош из Н. Сада нудио му 2000 динара да сведочи да је било туче у затвору. Бранилац Тодоровић казао му да каже и што је истина и што није истина.

Бранилац *Тодоровић* и други протестују против оваквих инсинуација, али захтевају да овај исказ уђе у протокол.

За све време док говори врти се као чигра и очигледно је да му је поручено да тако говори.

Пошто је неспособан као сведок, то га пуштају да иде јер се не може заклетити.

Настаје испитивање читавог низа грађана, који су били присутници на разним саслушањима.

Александар Симић, ашчија, присутник на испиту Мојзешовом од 7. јула.

Зна да су били присутни тумачи Фрид, обућар и још један. Мојзеш је говорио српски и немачки. На питање, да ли је Мојзеш био свестан кад је говорио, сведок слеже раменима:

— Па.. како да кажем.. био је присебан.. И прича даље:

— Кад су Мојзеша питали да ли познаје Филипа Филиповића, казао је да га не познаје, онда су му показали Филиповићеву слику, па је и тада казао да га не познаје. Доцније, кад је ушао Филиповић он је само слегнуо раменима и казао: „Да!“ Мојзеш је за то време седео. У записник улази да је Мојзеш само после извесног колебања казао: „Да!“

Филип Филиповић пита сведока сећа ли се да је том приликом тумач био писар Миодраговић, да је записник водио писар Младеновић, а да је судија Анђелковић седео за другим столом. Сећа ли се да су Мојзеша на немачком три пут питали да ли га познаје и да је онда климнуо главом и казао „Да!“

Сведок: На суочењу сам био два-три пута одиста је како каже г. Филип да је једном био тумач писар, тумачи тог дана нису били. Кад је Мојзеш казао: „Да!“ речено је г. Филипу да може ићи.

На захтев бранилаца сведок, који се збунио и побркао два суочења, понавља приказ и сад га даје мало друкчије:

— Питали су Мојзеша да ли је Филиповић био на седници од 26. јуна. Мојзеш је казао:

„Да“. Онда су питали г. Филипа да ли познаје Мојзеша, а он казао „Не“. — Јесте ли били на тој седници?“ — „Нисам“. — Онда је г. Филип стао да се сећа где је тог дана био и онда су га отпустили.

Владимир Појовић, трговац, био присутан саслушању Мојзешовом за све време. Били су и тумачи. Мојзеш је понешто знао српски. Забележено је што је казао. Кад је на суочењу доведен Филиповић, Мојзеш га је погледао и казао: „Јесте, то је!“ Већим делом је Мојзеш говорио мађарски, а мање немачки.

— А знате ли ви мађарски? пита председник.

Не, вели сведок, не знам ни немачки, ни мађарски. (Смех).

Т. Кацлеровић констатује да се искази овог и претходног сведока разликују, и ако су истог дана били присутници, Поставља нека питања сведоку, који вели:

Не знам, да ли су Мојзешу показали слику Филиповићеву. На столу је било пуно слика оптужених. Не сећа се каква су све питања постављана Мојзешу.

Тумачи Мојзешовог саслушања, Јосиф Фрид, обућар и Бранислав Церовић, књижар, нису дошли, јер су на путу.

Сведок *Риста Василић*, био присутник саслушању Колачековом од 5. јула. Саслушање је Колачеку прочитано, овај га признао за своје и потписао. Не сећа се да је писар рекао Колачеку: „Гњавио си ме доста, хоћу и ја да ручам, немам кад да ти читам!“

Сведок *Исак Зунана*, трговац, био присутан Колачековом саслушању. Колачеку је испит прочитан и он га је потписао. Не сећа се ни он да писар због ручка није хтео да чита оптуженом саслушање. Остао је скоро до 1 сата.

На питање Колачеково, сећа ли се да су на суочењу он и Чаки морали да окрену леђа један другом, сведок вели:

Било је све што ту пише! (Смех).

Притеран да говори, сведок признаје да су Чаки и Колачек били окренути леђима један другом. „Мислим да су били окренути леђима“, поправља се он.

Колачек: Сећате ли се да смо били окренути леђима када је Чаки питао за бомбе и пушке, а Чаки тада рекао да не зна. Ја сам од вас на часну реч тражио да то пред судом посведочите!

Сведок (показује на акта): Све што овде пише било је! (Смех).

Игњаш Фрајденфелд, трговац, не сећа се Јаноша Дробног. Признаје свој потпис на саслушању овога.

Оптужени *Дробни*: Нек каже сведок је ли саслушање било пре, или после цодне, јер на мом саслушању није било присутних.

Сведок не познаје Дробног. Не може да тврди да је његовом саслушању присуствовао.

Изјављује да су увек била два присутна. Неки пут дође један раније, а неки пут други; кад треба потписати обојица су ту.

Бранилац *Угљеша Јовановић*: Питање је из-

лишно, господо судије, јер саслушање које држите у руци има потпис само једног присутног!

На питање браниоца *Гребенца*, да ли је потписао које саслушање, а да му није присуствовао, вели Фрајденфелд:

— Само један пут! (Смех). Али не зна по чијој кривици. Не сећа се ни времена кад је то било, ни ко је тад био иследник. Чита му се саслушање Ј. Дробног, али се он њега не сећа.

Затим настаје одмор. После дужег одмора сведоци полажу заклетву.

Чита се лекарско уверење о Емилу Оросу, на коме је нађено доста масвица, трагова од туче. Лекар предлаже комисију да утврди дефинитивно је ли то од туче. Код Мојзеша нема великих видних знакова.

Иза овога узима реч

државни тужилац

Изјављује да пре свега жали, што управљачи нису дозволили да се овај процес изврши још пре годину дана, јер не би дошло до срамоте да се десе атентати на регента и на Драшковића.

Комунистичка Партија проповедала је крвпљачку и друге изгреде, што се лепо види из њеног програма. Но пре но што о том говори хоће да нагласи, како су комунисти све власти означавали као класне којима је задатак само да гоне пролетаријат. Провидан је циљ њихове тактике на суду. Пошто су у притвору зрелије размислили, пошто су сами утврдили да у њиховим радњама има ствари у опреци са казне-

ним законима, то су решили да све поричу, и своје исказе и узајамна терећења. Осећа се да су им порицања једнолика, да су договорена или наговорена. Али, знајући да то нема вредности пред судом, удесили су приче о тортурама у затвору. Блажени који верују. (Смех код оптужених). Стално се чује иста песма: „Нисам то казао!“ и сваки после свог порицања прича муке своје и других које није ни видео. Позвали су се и на сведоке, па смо и од њих чули исту песму. Сви су сведоци говорили о инквизицији. Он жали што их је суд саслушао, јер су њихове сведошбе *без вредности*, зато што су ти сведоци били у притвору за исту кривицу и требали би да и они буду на оптуженичкој клупи. Али нека добро је суд урадио, што их је саслушао, јер је тиме демантовао тврдњу комуниста да је класни суд. Ја бих тражио да се зову и други сведоци, жандарми и потпоручник. Јутрос сте једног чули. (Мисли на Душана Костића. Оптужени додају: Јак сведок!)

Сви су причали да су их тукли жандарми, а ни један се не жали на иследника, Зашто се оптужени нису жалили доцније иследнику на инквизиторе? Зато што инквизиције није ни било. Ако је било малих испада *што је разумљиво*.

Није чудо што су војници псовали. Њима треба опростити, јер су то учинили као браниоци земље. Али оптужени не кукају на жандарме што су их тукли, него што су одбранили Стејића од линча, а они би волели да је био линчован јер их не би могао оптужити.

Стејић није казао да је тако тучен. Како је

могуће да је Стејић изгледао овакав и онакав, кад он сам каже да је добио само корбач кад је дошао!

Стејић добацује: Целу ноћ!

Н. Ковачевић: А цигља о мошнице!

Затим државни тужилац говори о једном писму које је ухваћено у затвору. Из тога писма хоће да начина закључак, да су се оптужени узајамно дописивали и договарали. Како је покушано да се ухваћена цедуља преда Стејићу, он је повео истрагу, али је прекинуо због блиског процеса.

Бранилац Кацлеровић: Штета!

Тужилац говори даље о тој цедуљи, како је њу Јулка Лазаревић покушала предати Стејићу. Али он неће даље да говори о томе, јер то нема вредности.

Кацлеровић: Па да, наравно да нема вредности!

Држ. тужилац затим објашњава постанак Ком. Партије: То је потребно стога што је програм *нен главни доказни материјал прошив ових оптужених*. (чуђење и смех) Партија је 1919 год. била за демократију, за национализам, била је против међународних ратова, а 1920 променила је програм и усвојила је идеју грађанског рата.

(Овде се примећује да се држав. тужилац обилато користи говором Милорада Драшковића поводом интерпелације о Обзнани. И доцније у његовом говору велики делови узети су из тога говора. Ово ваљда за то да покаже да је овај процес могао бити баш и пре — атентата!)

Држ. тужилац чита и први члан статута Ком. П. Ј. из кога види да је циљ партије преврат.

Затим он чита из једног чланка из календара „Борба“ где стоји да К. П. Ј. има исти програм који имају и све комунистичке партије у свету. Из тога он извлачи закључак, да К. П. Ј. има исти програм и са бољшевицима. Примивши услове III Интернационале, наша Ком. Партија изгубила је независност и признаје сама то кад каже „ми смо постали један сектор на великом фронту светског пролетаријата“.

И државни тужилац овде узима у руке

„Манифест опозиције“

Комунистичке Партије (центрумаша) који чита скоро у целини. Овај манифест и поменути Драшковићев говор од априла, чине скоро целу његову оптужбу.

Из тог манифеста узима он доказ о везама К. П. Ј. са Москвом, помажући се у томе и статутом Ком. Интернационале, који обавезује партије да стварају илегалне организације.

Затим чита једну поруку из листа „Комунист“ (који је писан писаћом машином) где се јавља члановима партије, да К. П. Ј. постоји и да полициским њушкама неће поћи за руком да партију осујете.

Затим говори о тумачењу, које су оптужени дали речи револуција. Они су тим својим тумачењем анатемисали своје једномишљенике, отресли се њих, јер су изјавили да услове Москве нису примили.

И држ. тужилац продужује да цитира из „Манифеста опозиције“ како је Ком. Партија увек радила по наредбама Москве. Ово пишу комунисти.

(Одтужени добацују: Да, да, центрумашци!)
 Чита из „Манифеста“ писмо које су центрумашци упутили Извр. Одбору К. П. Ј. тражећи сазив партиског конгреса ради расправљања о условима III Интернационале, и одговор Извр. Одбора да ће све одлуке II Конгреса Ком. Интернационале одштампати у књигу и да је решено да се за сада не води дискусија у организацијама, јер је партија ангажована изборном борбом.

Чита даље разне погрде из те центрумашке брошуре.

Ове људе, који су потписали овај манифест избацили су комунисти из партије.

Бранилац *Св. Гребенац*: Ја из говора држ. тужиоца не видим зашта су оптужени криви!

Држ. тужилац: Ја говорим шта су они радили.

Св. Гребенац: Онда суд и нама треба да дозволи оволику слободу.

Држ. тужилац вели да су центрумашци избачени из партије по тачки 7 услова интернационале. Затим, компилирајући познати Драшковићев говор, тврди да су комунисти злоупотребили синдикате за саботажу државе, па се опет враћа на „Манифест опозиције“ где се говори против хомогености партиске управе. Прича како је у „Радничким Новинама“ одбијен један чланак Драгише Лапчевића.

Бранилац *Т. Кацлеровић*: Па ви данас упропастисте центрумаше!

Кад држ. тужилац рече да су комунисти узели све синдикате у своје руке, пита Триша Кацлеровић:

— Је ли и то из „Манифеста“?

Државни тужилац: Они вас туже, јер вас познају.

Т. Кацлеровић: Дакле центрумаша су државни тужиоци!

Држ. тужилац, да би доказао да су комунисти стварали илегалне организације, износи пример Саве Николића, који је био одређен да шпијунира војску. Из аката војних власти видело се да су узели војску на око и сви се сећамо да је у то време било врло много војних бегунаца. За доказ да су примљени услови III Интернационале наводи из календара „Борба“ један став, где стоји да К. П. Ј. припада III Интернационали. Извр. Одбор К. П. Ј. управљао се по директивама из Москве, те је тиме доказано да је у нашој земљи створено једно превратничко друштво.

Сад би требало да кажем коју реч о „здржаној“ бомби, али на то не треба да потрошим ни једну реч. И држ. тужилац прелази преко тога и говори о томе што значи реч „револуција“. Није истина да су оптужени ту реч схватили онако, како пред с' дом говоре. Они су добро знали да она значи крв. То се лепо види из „Манифеста опозиције“, где центрумаша веле како Москва жели да баца светски пролетаријат у опасну авантуру оружаних устанака и како они не могу примити скору револуцију.

Кацлеровић: Скору?

Држ. тужилац. Да, скору.

Кацлеровић: А ону од мало доцније примају?!

Даље држ. тужилац цитира из „Манифеста“ сва она места где се говори како ће К. П. Ј. због слабости радничког покрета, ослонити се на националне и племенске незадовољнике. Из тога он изводи доказ, да је К. П. Ј. радила на преврату.

Иза тога чита из календара „Борба“ превод песме „Радничке Марсеље“ што изазива веселост.

Затим чита из последњег броја „Радничких Новина“ говоре које је Павле Павловић држао у Радничком Дому на протестном збору поводом гањања рударских радника у Босни, особито крај где је Павловић рекао: „У акцију! Сутра или прекосутра! Припремајте се за акцију, кад вас ваше организације позову!“

То комунисти нису само причали него су и оперисали са крвљу. И да то докаже, држав. тужилац чита све оне телеграме о акцији бугарских комитета у корист комуниста, које је Драшковић читао у Скупштини.

Кад на једном месту чита како су комите терали сељаке да гласају за зелену листу, добацује бранилац *Р. Јовановић:*

— Па то су биле демократске листе; комунистичке су све биле црвене.

Држ. тужилац: Има још таквих доказа, али је доста што сам казао. Мислим да је суд уверен, да су они примили услове Треће Интерна-

ционале и да су знали да револуција значи крај.
Остајем при тужби и молим суд да их осуди.

Т. Кацлеровић: А квалификација дела?

Држ. тужилац прилаже својој тужби многе књиге, издања Ком. Партије, које ће суду служити за доказ да је К. П. Ј. тежила за насилном променом данашњег државног уређења.

Дванаести дан суђења

Чита се исказ *Д-ра Мила Будака*, адвоката из Загреба, који тврди да је Чопић на дан 25. или 26. јуна дошао у Загреб и био неко време код њега. Тада му је Чопић казао да иде у Љубљану, али не зна због чега је ишао. Дана 28. јуна сврати је Чопић опет код њега. Шта је иначе радио Чопић у Загребу не зна.

Узима реч *засвијућник приватних тужилаца*.

Ненад Ђорђевић: Стејићева бомба није само његова, него је она била у глави многих других месецима. Она је почетак револуције! (Смех). Наглава да је објашњење целог процеса оно место из партиског програма, где стоји да се партија не одриче ни најтежих средстава.

Не сме се допустити да се болна места радничког питања решавају бомбама. Господа комунисти радили су из својих амбиција и своје нервозе, и нису имали мушкости да се боре легално.

И ја сматрам да се наша полиција понаша као што се не понаша полиција у Турској или у Африци. Што господа комунисти нису то покушали да излече док су били у скупштини? Народ би онда био захвалан. Али, њихов је рад био чисто

негативан, они нису хтели да помогну да се земља извуче из тешког положаја.

Тужећи Стејића, он тужи и његова интелектуалне другове и тражи осуду за њега и за остале. На крају свга говора каже г. Ђорђевић од речи до речи овако:

Судије су преставници режима против кога су ови оптужени, и они морају дати пресуду у духу режима који их је поставио.

Бранилац *Св. Гребенац*: Ја захтевам да убу у записник речи приватног тужиоца, јер је он послат овамо да као један истакнути представник владајућих партија донесе овакву поруку судијама.

Затим узима реч, *Стејићев бранилац Арса Стаменковић*: Мој клијент Стејић одговара за кривицу која се најтеже казни. То је довољно да се најсавесније испитају све околности и побуде које су га навеле на тај очајан корак. Ми видимо да је он нормалан човек, зрео, способан да размишља; из истраге се види да је био национални борац и да је радио на рушењу Аустрије, али је он тражио не само национално већ и социјално ослобођење нашег народа. Али је после рата он видео малу промену. У новој држави било је горе него у ма којој земљи пре рата. И приватни тужилац нам је овде казао да је код нас горе но под Абдул Хамидом. Онда није чудо што је Стејић прихватио идеје Руске Револуције. То је у толико природније, што је он из радничке класе, која својим знојем и крвљу одржава данашње друштво. Он је исто што и радничка класа. За време рата апеловало се на раднике, да спасу државу. И они су ратовали. Али

се после рата заборавило на патње радничке класе па јој се није дало да живи ни као пре рата. Поред бацања у најтежу беду, дошло је и узидана политичких слобода. Њега је то револтирало, у толико пре што је по Обзнани отпочет страшан терор против радника, по Обзнани за коју је и Стејан Протић казао да је један везирски акт.

Стејића је болело да гледа патње радничке класе. Извршујући протест бомбом мислио је да ће учинити нешто на бољитку њеном. Кад се узме још и то да је био без посла, онда није чудо што се решио на бацање бомбе са задржаним дејством.

Ти га мотиви правдају и слажу се с његовом одбраном на суду. Молим да само те његове исказе суд уважи. Искази код полиције су лажни, јер су изнуђени. Читајте само шта су новине писале о његовим исказима. Ништа није те исказе поткрепило, а зна се шта се хтело с тим: хтело се да се угуши једна партија.

Стејић је изјавио да је бацање бомбе само његово дело и да нема никаквог предузећа. Није хтео убити регента, јер је бомбу бацио кад се регент одмакао за 120 корака, а вештаци су утврдили да она може убити само на 40 метара. Доказ за то јесте и то, да су људи, који су били у непосредној близини, само рањени, већином лакше. Веродостојна је његова изјава да је само хтео протестовати.

Против овог исказа стоје једино његови лични искази код полиције, за које се доказало да су били неистинити.

Затим бранилац пластично описује како наше политичке власти пате од гоњења и потсећа на убиство двојице Новаковића у Управи Града Бео-

града, vezujuћи тај случај са инквизицијом, коју су трпели за време истраге ова оптужени. Али нису криви ни Вукоман, ни други жандарми, него њихови интелектуални тутори. Говори се овде о интелектуалним учитељима Стејићевим, али се пре може рећи да је Вукоман и остали инквизитори имали своје духовне туторе.

И ја сам видео ужасе Управе. Мислио сам да се налазим у лудници. Није се знало ко је иследник, а ко је полиција. Истрагу су водили полицајци, и кроз њих је морао говорити и иследник и оптужени, такав сувишни патриотизам долазио је од људи који се никад нису борили за ову земљу, него су је свугде брукали и пљачкали.

Исказима сведока утврђено је да су тучени људи у затвору.

Ја сам видео ђуфтета од меса. Видео сам и једну жену у таквом стању да сам се питао: је ли то људски створ!

Ја сам бранио на преком суду 1899. године. Гледао сам мумије од људи који су тада извођени из затвора. И нисам сад могао да се не сетим тога, јер сам целу ову истрагу сматрао као да је истрага преког суда по уставу од 1869. године.

И г. Ненад Ђорђевић је за време рата био у истом душевном стању као Стејић. Али се он после помирио са стањем, и ако је казао оно за полицију. Стејић се није могао да помири.

Стејић је покушавао да се код иследника напише истина, али није успео.

Јуче је државни тужилац питао што се тучени људи нису жалили. Кома да се жале?

Нестало је 30.000 регрута, па је појео вук ма-

гарца! Изгинуле толике хиљаде, остали незбројни толики инвалиди, толика деца и удовице, па ништа. Вукомана да тужимо? Па, није он крив жандарми овде у сали мисле да су ови оптужени сами зликовци. Криви су они који су их на то

Ове оптужбе, овако напаковане, без материјалних доказа, морају да се раздувају

Шта је било иследној власти, да није ни једног од првих сведока. Зашто није Н. Пашић?

О томе какве су наше иследне власти Стојан Протић: Од заклетих сведока чула страховита мучења. (Чита из „Радикала“ о у затворима у Војводини).

Искази Стејићеве су огледало Абдулских власти.

Нема дела из § 87а и моли суд да то дело пусти испод суђења. Његово је да постоји само дело лаких и тешких повреда да му се уваже олакшавне околности што учинио „обузет чувством човечности и уности“; добро владање и што је био учини много веће зло а задржао је бомбу имала мање дејство; најзад што је дао али оно које је дао на суду, а не оно код

Од првог дана Стејић је био у ћелији тону, пуних 7 месеца. До Св. Архангела ни даске, ни сламњаче, ни пољаве под је прешао у судски притвор добио је Врата његове ћелије била су увек отворена. зими, он је 3 до 4 месеца био у отвореној Суд нека и то зна, јер је то више не ма

Хоћу да поменем још једну ситуацију,

везе, са овим процесом, али је државни тужилац јуче о тој говорио. Ја сам се пре ратова борио за Македонију и ја протестујем против тога да је наш свет у Македонији мање зрео за политичке слободе, него наш свет у Шумадији. Они су и под Турцима имали изборе. Протестујем да је макар ко са стране фабриковао гласове. Македонци су, дајући већину комунистима и ту осветлали образ и ишли напред, они су на тај легални начин протестовали против данашњег стања које је горе од Абдул Хамидовог. Тај народ зна шта је слобода.

Други бранилац Сћејићев, Драгиша Васић:

У овим часовима, кад преживљујемо трагедију оптужених, не може да сакрије своје узбуђење. Али признаје, да има и један срећан осећај, што не говори узалуд, пошто верује у суд, као у последњу институцију, која у нашој земљи вије корумпирана. Жели да овај процес буде почетак моралног пренорода нашег друштва које трули.

За акцију људи требају и принципи. Вера мора да гони људе у акцију. И природно је да се због својих вера људи боре и гоне. Понекад нам савест налаже да чинимо нешто и против закона.

У време кад се десио догађај, опозициона штампа била је угушена, а режимска штампа се устремила без испитивања и без размисљања на комунисте. Она је свом снагом, у грозници, тражила угушење опозиције, која је онда требала као нарче хлеба, јер је зло бивало све веће. А кад је опозиција угушена, зло је постало веће и криза је постала још дубља.

Пре рата сви су слојеви подједнако били загрејани националним ослобођењем и уједињењем.

Али у току ратова, сви су стицали искуства и рат је открио лица и ствари. Ко је боље видео у рату имао је тачнији поглед после рата, кад је завеса опет спуштена. Разумни људи осећали су за време рата да се понешто откида, руши од њихове вере. И рађао се гнев за после. Дошао је пораз свих идеологија после рата код намучених маса. И масе су ипак показале вољу да опросте све. Али се њима није изишло у сусрет и угушивани су сви покушаји протеста, под изговором консолидације државе.

Затим бранилац износи страховиту корупцију партизанлук, амбицију владајућих, индиферентност према општем добру, неискрпност афера разних државника, плачку државног добра, утају новца од стране министара, од којих су неки враћали, а неки још нису вратили утајене суме; затим уцене власти, безвлашће и одметништво у јужним крајевима, протекцију, реакцију и т. д. Све то бесило је и бесни у нашој земљи и данас у безумним размерама. Пре неколико месеца писао је садањи министар финансија Кумануди: „Пут којим се сада иде води расулу целог нашег племена!“

Да би окренуо незадовољство народа од себе против других, режим је довео Обману. То је била нечувена провокација. Али још пре тога режим је комунисте ставио изван закона јер их је избацио из београдске општине уз лажну мотивацију да нису положили заклетву. Зна се да су се они заклели и Државни Савет објавио је, да је заклетва била законска.

Комунисти су оглашени за антидржавне елементе, за људе који хоће преврате преко ноћ, и ако су избацавање из општине примили мирно.

Врхунац насиља био је онда, кад је режим погазио један принцип, на коме се оснива данашње друштво, принцип приватне својине. Он је отео њихов Дом и предао га социјалистима. И кад је земљу преправила војска шпијунског гаџа, типова најмрачније прошлости и са најдубљег дна и талога друштвеног, а прогањања стала вршити на један безочан, дивљачки начин такав да су радници гладовали зато што им је онемогућено кретање ради тражења рада, кад је реч опозиције потпуно умукла а батина заведена као казна по правилу, морална атмосфера је постала мучна и несносна до очајања и затегнутост нерава до степена неиздржљивости. Онда је морало некако да прсне, па и онда су комунисте очували потпуну мирноћу и присебност. То је оно време које су они проводили у само-критици, у претресању дотадашње партијске тактике, у процењивању да ли се или није имало довољно осећања мере, у размишљању о томе: како ће се покрет извући из незгоде у коју је запао и колебљиве масе и даље у њему задржати.

Бачени у тако мучан положај и трпећи свакодневно немилосрдне ударце са свих страна, и од највећих кукавица, а у апсолутној немогућности да се од њих бране, опкољени раздражљивим провокацијама, комунистички посланици трудили су се да стишају узнемирене духове, да их поуче стрпљењу, док су у парламенту водили акцију која је имала да увери: Како је сав дотадањи рад покрета био на легалним основама и да је нелегалност Комунистичке Партије и њених намера само један падувани баук. Али најмање о чему су они могли мислити то је покушај какве терористичке акције, јер се треба

само сетити оног раздражења и стања у које се режимском штампом били доведени духови у ово време, па ће сваком бити јасно да би покољ комуниста у сред престонице био неминован баш и у случају неких успеха терором, само ако би режим и даље власт у рукама задржао а то је било несумњиво и очевидно.

Масе нису могле појмити зашто су им одузета права и мислиле су да је то уперено против саме радничке класе. Мاسе су остале без додира са вођама, од којих су научиле примати инструкције и директиве. Престанак колективне акције повлачи индивидуалну акцију. Историја Русије то најбоље доказује. Уарск докле треба тражити у стању, не у програму К. П. Ј. И кад дају отпор, масе су у праву јер је њихов отпор законит и све револуције су законит отпор, и оне су право на чак и дужност маса када владајући газе законе.

Овде бранилац износи као пример зајечарску буну и наставља:

Спасоје Стејић, кавлар добровољачке дивизије у Добруци, млад војник одликован за храброст, али о њој никад не говори и ми то сазнајемо са других страна, рањен, инвалид, човек који је преживео најстрашније болове и разочарења, која доноси ратни пакао, и у чијој се души вршили сви они слонови, сав онај ужас увиђања што изазива промену вере и принципа, долази из земље у којој се све ломил, врл, крши, сурвава у грезном треску и пожару рушевина Старог и Преживелог. Он, и ако изразита индивидуалист, али већ навикао у рату да се други, да се држава о њему стара, јер је имао једину дужност да се бије, и долазећи из земље у којој је дру-

штвена заједница предузела да води рачуна о животу оних који хоће да раде, он, нов, у велико препорођен човек враћа се понова у своју земљу индивидуалне продаје рада, у којој сада не уме да се нађе.

И ту земљу затиче он у превирању, у хаосу, у грозном неком комешању без смисла и гледа својим очима како они вешти и привилегисани у животу, они што болове нису ни сањали а камо ли преживели, и што су остали стари, исти са вером да ће се свет понова вратити у своје менталне навике пре рага, у лудачком једном хуку и трци грабе, стимају, разносе све оно што њима најмање треба да припадне.

И разочаран тако сваким даном све више он осећа како се у њему све живље буди, расте, расцветава и снажи она вера Русије, она чудна вера коју је тамо познао и како велико неминовно разрачунавање, како социјална револуција постаје једини циљ и смисао његовог живота, једини његов идеал. И сваког дана он чека, нагнуће се, послушкује и чуђа се њеном спором доласку и не разуме зашто онај огромни талас, овај колос, који је пошао отуд већ једном не прелази и преко његове земље. Он чека, чека. И дочекује, најзад, један ужас од кога се костреши, један нов и најстрашнији пораз свог највећег сна. У место да радничка класа, којој припадају сва права, своја права у овој земљи најзад добије, она наједанпут преко ноћ сва своја права губи, у место њеној победи он присуствује њеном поразу. —

У тим тренутцима, ето, Стејић, несрећан у свима својим предузећима, разочаран у својим нај-

праведнијим амбицијама, понижен у својим љубавима, у немогућности да себи објасни одкуд га толика зла и беде, које није заслужио, сналазе, по-срће, поводи се, клеца. Забезекнут, очајан, згранут он губи равнотежу и шта бива ви сте видели, г. г. судије. У облику једног виолентног револта противу рђаве вере својих савременика, противу егизма и глупости друштвене, противу бездушности људске и судбине која је слепа, он се изражава.

Ето тако, ја мислим, треба разумети Спасоја Стејића који заслужује да од нас буде добро и правилно упознат. Он за себе каже да је умерени терориста. Верујте г. г. судије ја не знам да ли је то његова лична квалификација о себи, али је то толико тачно. Он је, пре свега, индивидуалист.

Али Стејић није анархист и ако у многоме на њих потсећа. Осетљив, повучен и осамљен Стејић има огромну фамилију преко са којом никад није хтео имати никакве везе, он је, по слоге занату сву своју младост година провео у несми која је, нераздвојна од његовог донекле уметничког посла, одјекивала у празним и широким просторијама одаја где је он, својом молерском четком изводно чудесне шаре са којима су се, у његовој живој фантазији мешали снови о његовом лепом, пријатном, о нежном, о бољем, о пространом, о јсном, о уређеном.

И он би такав, можда, и остао да није било рата, у току кога се искупио његов револуционарни гнев, кад је он огорчени оптимист који не може себи да објасни зашто га толика зла даде, и индивидуалист, по чудној и несхваљивој некој контрадикцији ствари, пригрлио само друштву где би требало да се утопи оно са чим је он био рођен.

Ето кроз те фазе прошао је Стејић, који нити је патолошки тип нити издајник отаџбине, како га је ружно насликала штампа, нити покварен и неваљао човек, као што га је представио државни тужилац у својој тужби, на то исто рекао и за остале оптужене, кад је мотивисао зашто им не признаје олакшавне околности из тач. 4. и 7. § 59. Казненог Зак. Остали браниоци оптужених задржаће се, верујем, на ономе подуже али и ја ово морам додирнути са неколико оштријих речи. Пре свега, г. г. судије, да су ови људи покварени и неваљали они данас не би седели овде на оптуженичким клупама, и окружени бајонетима него негде у топлим канцеларијама, многи међу њима као инспектори и начелници, за раскошним писаћим столовима за којима сада седе безбројни хоштаплери који ништа не раде, који незнају ништа да раде, и који по својим способностима њима никад неби могли прићи.

Т. Кацлеровић: Врло добро!

Ја морам да кажем: да од како постоји редовно правосуђе у овој земљи и од кад се пишу тужбе државних тужилаца оваког скандала није било; није га било чак ни онда, кад су у њој судије биле зависне и кад су се на том положају могли налазити људи чак без икаквих квалификација. Јер пре свега кукавички је, иза једног заклона какав је онај државног тужиоца, иза бусије гађати људе који нису у могућности да се одмах бране. (Председник протестује.) А после хтео нехтео човек добија утисак као да ову тужбу није писао један независан судија престонице него какав војни иследник некакве коњичке дивизије који је саставио пете и мамузе и каже, рецимо неком заинтересованом господину: са-

трећу их, за вашу љубав, Бога им комунисти ког (Председник протестује). Господин државни тужилац се вара ако претпоставља: да ће за ове увреде остати без казне, јер ће оптужени ако макар један буде ослобођен, знати потражити за ово рачуна, разуме се редовним путем У осталом ја сам ово питање само овлаш додирнуто јер и глупости су бесмртне и не долазе под криминал.

Затим бранилац моли суд да Стејићу призна олакшавне околности и да прими признање Стејићево пред судом, да је само протестовао, Стејић је храбар, али није убица. Храброст његова јесте да се жртвује, а не да убија. Видите само како је ледено миран и присебан. Како се иначе може разумети да он пали баш бомбу најслабијег дејства и да је задржава у руци толико, да је и њега самог могла да разнесе?

Да је хтео убити регента могао је, то много пута учинити на улици. Он је човек Достојевсков, коме је све једно, живео или не живео. Он је хтео да заплаши, да запрети, да одјекне пуцањ над главом оних, који су му се учинили одговорни. Са прозора Министарства Грађевина њега је обузело огромно сажалење према свему доле.

О беспримерним зверствима у Удрави потврдили су сведоци истину. У то нема сумње. Ту сумњу може само да изражава штампа, која јавно препоручује дреновак и која је највећа срамота за ову земљу.

Ко може да не верује у та зверства — кад зна за случајеве браће Новаковића, за Галовића, Златара, за Вељковића који је умро од батина јер су држали да је он Младен Маринковић.

Али нису одговорни ситни чиниоци, него првенствено штампа и министар унутрашњих дела.

Министри не само да су знали за инквизицију него су све одобравали говорећи: Боље ми њих него они нас!

Ја знам да се Стејићева садања неустрашимост може да тумачи баш тиме, што је он најгоре од свих мучен. Али он ћути, тек смо од других сведока чули како је Стејић мучен и тучен.

Он нам то не каже зато што је поносит, тврд, челик, човек који је свестан шта може чекати од режима, против кога је подигао своју тврду пролетерску песницу.

Зар ћете ви, господо судије, да одобрите сва зверства која су над њим учињена! Хиљаде чекају да знају хоће ли један добар и гладан радник платити животом за протест, који је учинио против патњи целе радничке класе.

Нек ваша одлука, упркос штампи, непристрасно и праведно да сатисфакције свима честитим људима.

После одмора, кад браниоци пролазе поред оптуженичке клупе, Стејић се диже да честита својим браниоцима.

Реч узима бранилац, *Чакија, Мојзеша и Кларе Либиш, Рајко Јовановић*. Са великим интересовањем и с неким неповерљем гледају и судије и публика у младог адвокатског приправника, који има да брани Чакија, Мојзеша и Либишку, три стуба на којима је базирана оптужба. Али убрзо то се претвара у изненађење и скоро два сата и суд и оптужени и публика с највећом пажњом слушају говор Јовановићев, који је до-

казни материјал уништио. Особити утисак učinila је његова анализа саслушања код полиције и завршетак говора.

Рајко Јовановић : Тешка је дужност за мене, који први пут у животу излазим као бранилац, да браним људе, који су оптужени за кривице које доносе најтеже последице, који су најтеже оптерећени исказима пред истражном влашћу, које је штампа означила као рођене разбојнике, људе од којих је направљена ратна машина против једне партије и целе једне класе. Мене би ти задаци смождали да није праведности ствари коју заступам.

Моји клијенти, Чаки, Мојзеш и Либишка оптужени су: Чаки да је припремао и дискутовао о атентату, да је те припреме вршио са Стејићем и Ковачевићем, да је оставио бомбе на Јухасовом гувну; Мојзеш да је знао за атентат, да је био на седници од 26. јуна на којој је Н. Ковачевић читао резолуцију о почињању револуције; најзад Либишка, да је знала за атентат, да је радила у тајној организацији и да је обавестила Јухаса и помогла му да побегне.

Оптужени су све те наводе дате пред истражном влашћу опорекли. Држ. тужилац рекао нам је да су се они договорили на порицање, и ја ћу доказати да је договор био, али на страни истражне власти која их је нагнала на онакве исказе. Из анализе саслушања њихових код истраге, из материјалних и идеолошких немогућности, видеће се да су сви ти искази били изнуђени.

Подвлачим да је Чаки, у свом првом са-

слушању, код полиције, све порицао. Ако су оптужени били свега четири дана под режимом Управе Града Београда, као што Управа хоће да тврди, природно је што уредна „признања“ почињу трећег или четвртог дана. Када је Чаки код првог саслушања одрицао, „Политика“ је писала да ће се Чакију већ одрешити језик. И збиља му се одрешило.

На испиту, који је заведен кад се свршио четвородневни режим Управе, Чаки без мотивације мења исказ. Он зна да Стејић стално, као неки Риналдо Риналдини, носи у џепу револвер и бомбе. зна да је Стејић три пут ишао у Београд и да му је Стејић рекао како су му комунистички посланици рекли да ће у Конституанти спровести своје циљеве, па иде да им пребаца њихов нерад и неуспех.

Један раднички функционер као што је Чаки, који је био референт на великим зборовима, није никад могао да каже такву нетачност, јер је гледиште К. П. Ј. баш супротно

Да то докаже чита став из изборног плаката „Радном народу вароши и села“ Тај плакат је доспео у свако село, па га је морао знати и Чаки. А ту јасно стоји да масе не смеју очекивати да ће ма шта моћи да добију из парламента.

Затим је Чаки причао да је Стејић хтео да баци Скупштину мином у ваздух, и затим да је прекинуо струју кад је хтео убити министре у скупштини. Истражна акта, међутим, о свему томе мизерно су празна. Даље је Стејић причао о тајном састанку од 21. јуна код „Трумбете“, где је био и један професор из Београда. По-

знато је да је после Обзнане кафана „Трум-бета“ постала радничким домом. Ту је увек било безброј шпијуна и ту је материјално било немогуће држати тајне седнице.

Јовановић затим даје примере интелектуалског стила Чакијевих исказа код истраге.

После дуже припреме коју је свакако вршио Вукоман, долази друго саслушање Чакијево. Рукопис тог саслушања није рукопис деловође и следниковог, нити и следников него један рукопис тако леп, брижљив, тако лагано писан, како не може бити на једном саслушању. И то лице које је писало тако брижљивим рукописом неписмено је и пише „коституанта“, „осек“ уместо „одсек“, те по томе није могао писати какав правник. Па онда још неприроднији стил: „Радили смо на рушењу данашњег друштвеног поретка...“ „Ковачевић и Стејић били су наше духовне вође...“

То је све сумњиво. У свом саслушању Чаки говори да је Извршни Одбор Областног Партиског Већа имао слепо да извршује наредбе Ц. И. Одбора. То не одговара статуту К. Партије. Ниже организације морају се покоравати само одлукама које су донете у духу партиског програма. Чаки је још признао тајну организацију, од 1919. год. и рекао да је 1919 јавио својим друговима да баце бомбе у делетину које су после нађене. Врло је чудно да истрага није сервирала извештај о целој једној врећи бомби! Види се да истрага сама није веровала много у те добровољне исказе Чакијеве.

После је Чаки рекао да се два месеца већ

дискутовало о атентату у Извршном Одбору Обласног Већа — форуму од 7 лица, али одмах у идућој реченици каже: о атентату се само у двоје говорило! Или је било у двоје или у седморо! Каква нелогичност.

Затим је Чаки говорио о прикривању једне машинске пушке и два сандука бомби. Чаки је казао јасно где се то налази. Али ни новосадска ни београдска полиција нису ништа о томе рекле. А где се саслушање већ завршило додато је крају: „И Никола Ковачевић знао је за атентат“. На последњем важнијем саслушању Чаки је изјавио да су га послали да од посланика Чопића узме маркице за партију и за свој савез и да му јави за атентат.

Ко познаје раднички покрет морао би се томе смејати да све то није трагично, јер синдикалне организације јако су биле одвојене од партије. Сваки је синдикат штампао сам за себе своје маркице и књижице. Како је Чаки, као председник централе Савеза Пољопривредних Радника могао казати да је ишао Чопићу за маркице за свој савез. И стоји: Чаки рече Чопићу у очи (ако није у леђа) како му је Чопић рекао да помоћу маркица набави новац за атентат. Маркице се наплаћују недељно: Како се могло за двадесет дана продати толико маркица колико треба новаца за атентат!

Даље: Чаки се разлетео по целом Београду да сваком прича о атентату, па и онима за које му не рекоше да јави.

Бранилац прелази затим на сличну анализу Мојзешових саслушања.

На свом првом саслушању од 1-ог јула Мојзеш

је такође све порицао. Али он 1-ог јула није *баслушаван!* у потврду тога цитира „Политику“ од 8. јула где стоји да је Мојзеш 7-ог јула по повремено изведен пред иследника, а да је пре три дана допреан у Београд, дакле 5-ог јула. Како онда његово *баслушање* може носити датум од 1-ог јула. То је *басла* баца чудну светлост на истрагу.

Али, како „Политика“ каже, 7-ог јула почиње у Мојзешу да се дрешу језик, т. ј. почињу његова *басла* лажна признања.

Аферу илегалних организација од 1919. монтирао је Габор Карикаш, сада Гавра Каракашевић, жанд. капетан, који је тортуром изнуђавао признања и код њега су жандарми играли улогу присутних грађана. Апелација је оптужене ослободила још 1921. године и чудно да касација још по овоме није донела одлуку. Беспредметно је кад се ова афера тиче у ова акта.

Ко познаје историју карбонара и руских илегалних организација, мора се насмејати како је ова истрага представила илегалне организације. Један Мојзешу, који не зна ни српски, ни мађарски *басла* верава се тако деликатан задатак да *басла* купује бомбе од српских и француских војника!

Даље је Мојзеш „признао“ да је знао за *басла* атентат и навео је седницу од 26. јуна, све присутне у тој седници и резолуцију коју је у име Ц. И. Одбора К. П. Ј. читао Н. Ковачевић. Ко је имао у рукама *басла* статут К. П. Ј. мора рећи да је то чудан начин *басла* решавање о револуцији. Шта ће пре свега Ц. И. Одбор да сели два своја члана у Н. Сад да *басла* разговара о револуцији чак и са нечладовима партије, као што су Златар, Маринковић, па од Одбора

и сам Стејић! Зар И. Одбор не би нашао ослонца у Београду?

Мојзеш је рекао да није био члан илегалне управе под Обзнаном, него да му је Чаки причао да се нешто ради. И таквог члана наједном убацују на најважнију седницу да изгласава почетак револуције. И на тој седници чланови Ц. И. Одбора седе и не отварају уста, а резолуцију Ц. И. Одбора чита Н. Ковачевић, који је био функционер трећег реда. Очигледно је како је све скандалозно рђаво намештено. Све кипти од контрадикција и нелогичности. Н. Ковачевић никад није могао казати глупост, да је осигурана помоћ београдске полиције за револуцију. И тог 26-ог јуна, Мојзеш, који не зна српски вели није разумео дискусију, али је резолуцију без тумача разумео, што је много теже разумети него дискусију која је пропраћена бар гестовима. Круна нелогичности јесте исказ Мојзешов да се за 36 сати железничким куририма извести и Цетиње и Љубљана и Загреб, па и Смедерево и Лешница о отпочињању револуције. Лешница нарочито, јер је она, са својих 10 занатских радника, врло важна за социјалну револуцију!

Зашто ће Ц. И. Одбор, који је револуцију одлучио у Београду ићи у Н. Сад и оданде јављати Београду да почне револуцију? И од кад постоји железничка веза између Н. Сада и Лешнице? Још код овог нашег лепог саобраћаја! Требало би питати Мојзеша зна ли он шта је то Лешница: јело, планина, човек? Верујем да би његов одговор био весео крај све ове трагичности.

Узмимо да је револуција доиста одлучена, па и да су и Лешница и Цетиње били обавештени.

Зашто онда нигде никаквих покрета није било, кад се рекло да организације слепо извршују одлуке Ц. И. Одбора! Али, овакве „револуције“ нису првина. Још је Обзнана рекла да ће једна револуција избити 29. децембра 1920, па ипак нико никад није подигао кривичну истрагу против те револуције. Ни сад то не би било, да није у току ове истраге откривена односно изнуђена „револуција“ Ц. И. Одбора.

Још нешто. Присутни на тој седници, Филиповић и други, утврдили су несумњиво свој алиби. И имамо ту чудну случајност: док Воја Анђелковић тврди да је седница била 26. јуна, дотле његов рођен брат, који је пред судом био сведок, тврди да је са Чопићем путовао у Загреб 26. јуна! Како је Мојзеш видео на тој седници људе који нису били ту? Кад у мало место дођу два члана Ц. И. Одбора, два секретара партије, то је значајно и то сваки члан малог места запази и запамти.

Још мање је Мојзеш могао тврдити да је и Никола био ту, кад га одлично познаје и кад су три веродостојна сведока утврдили да је Ковачевић за то време био у возу! Најзад, како је и сам Мојзеш могао бити на тој седници, кад је и за њега утврђен алиби! Факт да истражна власт није позвала сведоке за алиби доказ је колико ни она није веровала у ту седницу. Те седнице, јасно је, није ни било, то је признао и Првостепени Суд својом одлуком да И. Одбор *није знао за аџендаш*. Па откуд онда његова резолуција?

Још нешто. И Чаки и Мојзеш су суочени с другима, само с Требињцем нису, сигурно само због тога, што стање физичко и морално Мојзеша и Чакија већ није дозвољавало суочење.

Кад се нише једно тако важно саслушање, онда се стара да оно има бар формалну правну вредност. А ово саслушање је нема. Тумачи нису заклети. Где је гаранција да је то Мојзеш говорио? Ја сам пред државним тужиоцем покушао да говорим немачки са Мојзешом; али то није било могуће, него је један Мађар морао тумачити с мађарског а пред истрагом се тумачило немачки.

Карактеристична је изјава присутног грађанина Симића. Он се заклео да су Мојзеша упитали познаје ли Филиповића, на шта је он рекао да га не познаје. Онда су му показали фотографију Филиповићеву, па је и тада рекао да га не познаје. А кад су довели Филипа он га гледа, слеже раменима и каже: „Да. То јел“, после чега Филиповића одводе. А ми видимо у том суочењу читаву тираду: „Ти си, Филипе, ту био, ти си ово, ти си оно, Никола нам је читао“ ит.д. а присутник, сведок каже нам да од тога дијалога ништа није било! Јасно је како је Мојзеш казао за Филипа да је био у Н. Саду 26. јуна. Саслушању су присуствовали полицајци, који нису смели присуствовати. Други присутник тврди супротно. Али у актима има акт суочења Мојзеша и Ковачевића, где стоји: „присутни тврде да се Мојзеш у присуству полиц. писара Миодраговића збунио.“ Несумњиво је утврђено да је на саслушањима код градског суда присуствовала полиција.

Карактеристична је и изјава сведока, присутника Фрајденфелда, који тврди да је потписивао саслушања без присуства, и не присуствујући од почетка а на једном се потписао сам. Тако исто је сведок, присутник Зунама потврдио да су Чаки и

Колачек на суочењу били окренути леђима, тобож да не би било сугестије. Баш окретање леђа значи да је требало бити сугестије. То баца чудну светлост на целу истрагу, јер сугестија може доћи само од сугерираног човека, а знамо да је Чаки у затвору хипнотисао друге!

„Политика“ је тврдила да је Мојзеш све признао, и да је то потврдио и Михаљ Вић. А што он није изведен овде заједно с Мојзешом? Писало се још тамо на тим суочењима Чаки изгледа неумитан тужилац. А све се то своди на окретање леђа и на уморно „Тако је“.

И мој трећи клијент, Клара Либиш, представљена је као велика револуционарка која је имала да подигне револуцију тачно 29. јуна.

Та пиљарица има у саслушањима књижевнички стил, она говори поетски: „Радила сам на томе да из пепела данашњег поретка никне нова ера социјалног живота“! (Веселост.)

Државни тужилац је казао: И да нема материјалних доказа, ово су браћа руских бољшевика. Али, баш због тога што су браћа руских бољшевика, што су чланови Комунистичке Партије, баш због тога што су чланови Ком. Интернационале они нису могли заказати револуцију за 28. јуна, за један одређен дан. Марксистичке партије никад нису имале индивидуални терор као свој метод борбе. То је метод грађанских странака и анархиста, декласираних елемената из радничких и грађанских редова. Анархисти су индивидуалисти и атентатори.

Бранилац износи историјска факта која не-

казују да су у Русији терористи били социјал-револуционари, који су били противници класне борбе и присталице сарадње класа. Комунистичка партија увек је тврдила да терористичка акција ништа не помаже, јер данашње друштво не почива на личностима, него на класама. У Русији је револуционарни покрет био јасно подељен на две струје: социјал-револуционари са Керенским, Аксентјевим и Савинковов били су терористи и атентатори, и према њима била је радничка класа која је, окупљена око бољшевика, водила само класну борбу. За све то време ни један атентатор није био из редова бољшевика. Те атентаторе Лењин је називао „буржоаски радикали са бомбом у џепу“. Ком. Интернацио нашла остала је верна принципима Марксизма: она иде путем социјалне револуције, али никад индивидуалног терора, који слаби масе. Њена борба је борба маса. Секретар Ком. Интернационале Радек каже у књизи „Развиће светске револуције и тактика Комун. Партија“: „Радничка класа биће често тучена. Појавиће се акти очајања, и индивидуални терор, на шта ће буржоазија одговорити прогоном свих пролетерских организација, и ако оне осуђују тај бесциљни метод борбе“. И К. П. Ј. је у свом програму јасно рекла да се не бори против личности.

„Радничке Новине“ су нападале анархисте као слуге буржоазије. Само у Македонији има терористичкога начина борбе. До Обзнане тамо није било комитских акција, јер је Ком. Партија спровела бојкот комита, којима сељаци нису давали хране. Од Обзнане, од кад К. П. Ј. нема

утицаја на тамошње масе, јавили су се тамо комите и српски и бугарски.

Како су онда Чаки и Мојзеш могли бити оруђе К. Партије за атентате?

Комун. Партији потребна је већина, али то није нека алгебарска већина, него су то симпатизије маса, као код жирондинаца и јакобинаца.

Секретер Ком. Интернационале је у званичном органу Интернационале, говорећи о Бетелхајму, који је 15. јуна 1919, требао да дигне револуцију у Бечу, рекао: „Варалички маневар једног авантуриста. Никада К. И. није ником дала мандат да иде у коју земљу и у одређено време прокламује совјетску републику. Таквим пучевима не може се помоћи, већ само шкодити Совјетској Русији и компромитује се комунизам. *Дужности Ком. Партија је не само да увиди кретенизам пучистичке тактике, већ да се против њих шенденција практично боре*“.

Како би онда могао Ц. И. О. наше ком. партије донети решење које Интернационала назива кретенизмом!

Сад настаје питање: па зашто су онда они људи говорили ствари које нису постојале, теретили себе, теретили своје другове, извели на оптуженичку клупу целу радничку класу, коју они воле. Зашто? Ево објашњења: у Љубљани је Златар (чита из новина) изјавио да је имао учешћа у атентату. Где је Златар овде на клупи? Кад су тог Златара довели у Београд и суочили га с другима, нико га није познао, јер није био тражени Златар да је дао признање! Наводи и пример Галовићев.

Чули сте од сведока о тортурама. Држ. тужилац каже: не ваљају ти сведоци! За њега не ваљају наши сведоци, него Душан, фалсификатор и робијаш! За тога коцкара писала је „Политика“ у почетку истраге да је студент, да је интиман друг Владе Чопића, да терети Чопића и да је на суочењу с Чопићем поновио све своје исказе! Душан је требао да буде провокатор, али се увидело да за то није способан. Зато су га употребили за тучу. Сви наши сведоци су часни људи. Али има и сведока који нису комунисти, али су били у затвору. Најзад ко је тучу могао видети осим људи који су били у затвору?

И ја сам био тамо. Двадесет и шест дана лежао сам без решења и био сам противзаконно три месеца интерниран у Далмацији, опет без решења. Седео сам према једном оцаку. Каплар Милијан, пролазећи поред оцака ударио је жилом о оцак и викнуо: „Ко си ти унутра!“ Чуо се из оцака страшан одговор: „Вић!“

Слушао сам како стражар свака два минута виче! „Лајош Чаки! Лајош Чаки!“ а затим: „Брзо, воде, воде!“ И на Чакија сручише канту воде. Видео сам страшних ствари. Видео сам тучу над Н. Рафајловићем, кога је Вукоман, држећи га за косу, окренуо око себе као циркле. Једне ноћи тргао нас је из сна један страшан крик. Чули смо глас Вукоманов: „Хоћеш ли још, докторе!“ То су тукли д-ра Радосављевића, што је покушао самоубиство. Михаљ Вић зверски је тучен. За све те ужасе ми не тражимо ништа друго него беспристрасну анкету.

Кад се свему дода, да је Вујић изнова саслушао све оптужене, само не тако важне оптужене,

као што су Чаки, Мојзеш — јер су порицали — шта онда остаје од оптужбе.

Чаки је порекао. Од оптужених га нико не терети. Остају само бомбе. Зна се да их је узео не знајући шта је у пакету, а кад је видео бомбе бацио их је не смејући да их пријави полицији. Што се тиче Јухасових пушака, то је без вредности, јер Јухас није ни оптужен за атентат и оптужба против њега је пала. Може бити кажњен само по закону о ношењу и пријављивању оружја.

Мојзеш је такође порекао исказе, а други га нико не терети. Јасно је да седнице од 26. јуна није било. То му је изнуђено тучом. Сведоци су утврдили да је био испребијан, полумртав.

Тако исто ништа није остало од оптужбе против Кларе Либиш.

Па зашто су ту Чаки и Мојзеш?

Они су били изабрани да буду оруђе истражне власти против радничке класе. Два експлоатисана радника пребијави су и мучени да сведоче против себе, против своје породице, против своје радничке класе, против партије коју воле. То је њихова велика трагедија. Док Чаки, пољопривредни надничар, одговара за ствар коју није учинио, дотле великопоседник и експлоататор Данчика Дуиђерски, који је палио жито које је требало ићи гладној деци, бива ослобођен од преког суда.

Они су узети још и за то, да се К. П. Ј. набаца да је слуга Мађарске.

А Клара Либиш је најбоља слика мизерије истраге: Зар та жена, која спава на претресу, да буде организатор великих пучева?

Сетите се, господо судије, Чакијевих зуба, тор-

туре кад му је показивано дете и кад му је говорено да ће му га убити ако не призна, сетите се тортура Мојзешових и ове слабе жене, и ако се тога сетите, најмања сатисфакција, коју ови мученици радничке класе од вас могу добити јесте: слобода.

Тринаести дан претреса

Узима реч бранилац свих оптужених изузев Стејића, Чакија, Мојзеша, Кларе Либиш и Саве Николића, адвокат

Бора Н. Поповић. Сматра за потребно да усвоји реч бранилаца г. г. Драгише Васића и Рајка Јовановића и изјављује да са извесном зебњом узима реч после њихових документованих и лепих одбрана које су обухватиле цео материјал, тако да у њиховим одбранама суд већ има довољно елемената за решење процеса.

Али цела је ствар, која се пред судом налази много опсежнија него што се на први поглед изгледа и сваки од бранилаца има у ствари да разради један део целине.

Ми живимо у добу криза као последица ратом поремећених односа. Те су кризе честе и различите. Криза железница, криза спољне трговине, морална криза која се документује у одсуству свих скрупула. И те кризе, последице рата, су општи феномен и манифестују се у целом свету. Једна криза од које смо до сада били поштеђени почиње да се јавља: криза правосуђа; та је криза последња и завршава све ове кризе.

Опасност за правосуђе не долази изнутра,

из куће, она долази споља, са сокака. Већ седам месеца како овај процес превире и спрема се да изађе пред суд а за све то време води се једна бесна и систематска кампања преко штампе да би се утицало на суд. До сада смо већ имали једну серију политичких процеса који су пред форумом правосуђа били расправљани и суд је остао на своме месту.

Али напори оних који врше пресију не престају, да би се од суда добила згодна политичка пресуда и, маркирајући опасност од интрузије политике у судове, препоручује судовима да буду на опрези.

Ствар која се пресуђује је од огромне важности. На оптуженичкој клупи седи један део Народне Скупштине. Тим је људима народ дао поверење. И у томе процесу је данас ангажован углед државе и част генерације.

Али ми се крећемо у једној институцији чија је мобил по Монтескије-у: част. Овде се пресуда доноси у име краља и части монархије и пита се како ће се суд одредити сад у овом питању атентата на монарха када доноси пресуду у име краља, пресуду на основу мистификација истражне власти.

Цео оптужни материјал је подељен на два дела: на дело атентата и дело превратног предузећа или на дело терористичке акције, припремања револуције и т. д.

Ова и оваква подела није дело истражне власти већ судске, и то због недовољног и рђавог истражног материјала. Истражна власт се истина брани да је материјал рђаво сређен због

величине посла. Али и време је било дуго. Не само да је законски рок прекорачен већ је истрага вођена пуних пет месеца. И тежи и већи послови за то се време могу свршити сем једног посла кога је немогуће свршити: Сизифовог посла. Такав је и посао кад се хоће од политичке партије направити кривац, јер кривци могу бити људи а не партије, а организације је једино у Солуну војни суд судио, па није веровати да ће сада то грађански суд урадити.

Овде је како државни тужилац каже партија оптужена и ови људи долазе као чланови партије. Али кад политика уђе у суд онда то није суд већ политичка пијаца.

Код ове ствари се од првог момента при одпочињању истраге скренуло са правог пута. После Видовданског атентата пут истраге био је јасан, требало је прионуту за сам материјални факт атентата а оно се отишло у политичке спекулације и данас пред судом и ако су питања важна ми не видимо судски процес.

Истрага је напустила стварност ради магле. На првом саслушању Стејић је рекао да је његов акт његова лична ствар. На идућим саслушањима признао је, сигурно под тортуром, и окривио Младена Маринковића и место да се истрага окрене у том правцу и извиди стварно има ли до Маринковића кривице истрага је сервирала једну хрпу аката и превела преко хиљаде радника кроз томруке Управе Града. — (Триша Кацлеровић: Преко десет хиљада!) Међу њима старце, децу, студенте и проститутке и људе из свију класа а није успела да за седам

месеци да ма и најмањег трага од М. Маринковића. Једини траг је гроб псеудо-Маринковића иначе Б. Вељковића који је био ухапшен у Грчкој, и тамо после ступања у контакт са представницима наше полиције дао страшна признања и чекало се само на предају, али изгледа да му је та идентификација његове личности јако шкодила, јер је одмах после изласка на слободу умро.

Ислеђење о агентату, чије постојање нема сумње, дефинитивно је пропало. Кад се десно атентат, и дознало се да је атентатор из Новог Сада, шеф јавне безбедности г. Ж. Лазич полетео је на телефон и сместа тражио Н. Сад. Како је био празник тамошња полиција није му се одазвала. Кад му се на крају крајева полиција новосадска ипак одазвала, овај шеф јавне безбедности, бесан што му се после атентата на монарха одмах полиција места из којег је атентатор није јавила, довикнуо је оном несрећном чиновнику који се одазвао: „Овог момента извршен је атентат на Регента. Атентатор је из Новог Сада а код вас никог нема! За 24 часа има да ми расветлите ствар иначе ћу све да вас вешам!“ И у Новом Саду је створена под том пресијом легенда о договору за атентат и о терористичким организацијама, и после је тортуром само требало за то добити признање.

У модерној правној науци и пракси признања нису никада била сигуран доказ кривице. И најинтегралнија признања могу не значити ништа: на пример признања Златара и Галовића. И он сам би дао признање кад би имао да бира из-

међу жиле и признања, с тим да га на суду порекне. Због таквих „признања“ сервирају се глупости да су Филип Филиповић и Чопић били у Н. Саду оног дана када имамо заклету сведоке који су их тада на другом месту видели, па чак је сведок и брат првог иследника Анђелковића.

Главна физиономија ове тужбе је да за атентат криви једну политичку партију. Мишљење његово је сасвим супротно. Атентате нису никада у историји вршиле политичке партије, а најмање сиротиња. То је био увек метод борбе краљева и властољубаца. Наводи примере политичких убистава од стране краљева, и помиње и српску историју.

А Комунистичка Партија није у тој мери политичка колико економска да би могла жудети за влашћу по сваку цену и да би подстицала на атентате. То је његов предговорник Р. Јовановић детаљно објаснио и он се у то дубље неће упуштати.

Против оптужених Ф. Филиповића и осталих стоји оптужба за дело атентата. Оптужни материјал лежао је на терећењима Стејића, Чаки и Мојзеша. Они су та терећења пред судом одрекли и према томе нема више ништа што би се његовим клијентима могло ставити на терет. Поред тога стоји утврђени факт, да људи који су требали да буду у Новом Саду 26. јуна тамо тога дана нису били. Сведоци који имају пуну способност то сведоче.

По другом делу, делу комплота, видели смо један незапамћени хук штампе. Штампа је била потпуно неразумљива. Јучерањи цитати су

доказ томе. Али зато извештачи нису били толико криви колико истражне власти које су им давале комуникаеа, а нарочито последњи истражни судија који се хвалио на све стране у својим комуникаеима својим методима, а сви његови методи свели су се на срамно паковање кривике народном посланику Ђури Ђаковићу.

Сервиране су преко штампе најгоре бесмислице о личностима Филипа Филиповића или Николе Ковачевића и других.

Државни тужилац је покушао да пледира и тиме имитује државно тужилаштво на страни, али није покушао да као на страни тргне тужбу и тражи решење о пуштању испод суђење. Његов говор је био само понављање и ослањање на несигурне писце центрумаше, који су се на тај начин претворили у државног тужиоца.

За дело комплота узео је суд на терет политички програм К. П. Ј., револуцију, комунистичко друштво, терористичке организације, подземну акцију.

Бранилац *Кацлеровић*: И копче! (Смех)

Наш кривични закон не зна ни за револуцију, ни за терористичку акцију, већ за одређене деликте: за убиства, крађе и др. Како судије схватају револуцију и терористичку акцију о томе се може разговарати а не судити. Факта и дела су за суд, идеологија и доктрине за парламенат и друге политичке форуме. И о револуцији и о терористичкој акцији не би било места да се овде говори али то хоће решење о стављању под суд, које је од суда начинило политичку пијацу.

Комунистичка Партија Југославије одговара по § 88 што су њени чланови казали да су били готови да своје законом дозвољене идеале а и јавно дозвољене — верификоване од скупштине — хтели да спроведу револуцијом. То што они хоће Револуцију то није њихов монопол и буржоаске партије, чији је он члан, то не би смеле да им допусте. Велика буржоаска Француска Револуција је прва прокламовала право на револуцију. Кад се каже да К. П. Ј. хоће да оствари свој програм револуцијом, где су онда елементи комплота, где је тајни договор. Зар то може да буде јавни програм политичке партије.

Кад је комунистички покрет у свом првом сукобу са старим политичким партијама показао своју огромну снагу, онда се и ово сматрало као допуштено средство само да се он сузбије. А у ствари то је најбоље средство да се рашири терор и анархија, али оних који су горе.

На завршетку жели да спомне у неколико речи Русију, јер га прва група оптужених подсећа на руску земљу. Ти људи су гласници нове Русије. У толико пре то може поменути што се сећа речи Николе Пашића: „Ми смо маленчунџ привезан за велику галију Русије и како буде код ње биће и код нас“. Али нас за Русију не сме везивати царизам, Мјасојадеви, Распућини и други.

Ни данашња Русија и није за нас нова. Русија Достојевског, Тургењева и Толстоја са девизом: у народ, не разликује се много од Русије Лењина и Троцког чија је девиза: у човечанство. Објекат је само јачи.

Та нова Русија долази у Ђенову. Ова Русија је у руској Москви а не у Петрограду Петра Великог. Петар Велики је и крај те погрешке да се одвоји од руске Москве учинио да Русија направи један велики скок у историји. Он је азијатску Русију почео да уводи у Европу. Никола Лењин вратио је Русију из Петрогради у Москву. (Председник га прекида и опомиње да се тиме удаљава од предмета, на шта му бранилац Поповић одвраћа да он није крив што је решење судско целу ствар бацило на политички терен).

Бранилац Кацлеровић добацује: „Па ови су овде због Русије и Москве!“

После опорекнутих признања Стејића, Мојзеша и Чакија и одбране њихових бранилаца јасно је да за дело атентата његови клијенти нису криви, стога моли суд да их пусти као невинне, а по делу комплота да његове клијенте решењем, пошто нема дела, пусти испод суђења.

После одмора узима реч бранилац **Угљеша Јовановић**.

У својој дугој правничкој одбрани он тачку по тачку доказује ништавност и незаконитост истраге и пуну невиност својих клијената.

Износи да је овај процес само логична последица серије прогона против радничке класе, којој буржоазија, заплашена њеним успесима, жели да спречи консолидацију и даље успехе, и преко „Обзнане“, Закона о заштити, мисли да потпуно угуши.

Владајући су хтели да сместа искористе атентат, који је чисто лични гест Стејићев, да би могли гонити Комунистичку Партију. И због

тога је био дуализам истраге, у коме је полиција командовала истражном судији. За то наводи примере, као рукописе саслушања, комунике полиције о атентату од 1. јула и ако је иследник још 29. постављен и др.

Доказује паковање у истрази тиме што је Никола Ковачевић на основу лажних извода из саслушања тражен од Скупштине и ако га нико није теретио, и тиме што су посланици ухапшени 1. јула а решење о притвору донето тек 3. јула.

Као доказ паковања наводи и страховите тортуре којима су подвргавани ухапшени да би се добила признања. Затим баук илегалних организација, такозваних тројка којим се мислило доказати учешће К. П. Ј. у атентату.

На основу овакве пакерске истраге и њених лажних резултата донесен је на јуриш Закон о заштити државе и то на основу акта истражног судије да је Стејић признао да му је у клубу дата наредба за атентат и да су сви посланици саучесници, и на основу чега је и иследник тражио издавање суду свих посланика, које после није ни саслушавао. Од свих посланика на оптуженичкој клупи има свега десет. Где су остали? *И што је најглавније Стејић у својим саслушањима није нигде окривио цео клуб.*

И легенда о 26. јуну је најбољи доказ да се паковало, јер је утврђено да та седница није постојала.

Зашто се не суди и одбеглом Маринковићу и Јухасу, кад се тобож има толико доказа?

И ако се отезала истрага преко рока, да су

браниоци морали да протестују и притвореници да штрајкују глађу, опет су акта гразна.

Чуди се како је суд могао да доведе у везу дело комплота са делом атентата кад за то у актима нема нигде основа. Такође се пита на основу чега је суд у решењу тврдио да је бомба Стејићева експлодирала услед удара у телеграфску чашицу кад вештаци супротно тврде? На основу чега је суд утврдио постојање илегалних организација, и њихову везу са атентатом? Због свих ових неправилности он би се, да није одуговлачења, жалио касацији на решење о стављању под суд.

Затим претреса кривице појединих својих клијената по делу атентата и доказује на један бриљантан начин како исте ништа не терети.

У 12 и по председник прекида претрес с тим да бранилац У. Јовановић сутра своју одбрану настави.

Четрнаести дан суђења Угљеша Јовановић (крај).

Затим бранилац прелази на дело комплота и вели како су подржаваоци садањег режима прихватили и незаслужено глорификовали 29. мај 1903. као револуцију. Доказује немогућност да постоји дело предузећа из § 88 у једној маси од 60.000 чланова К. Партије. Сем тога, програм је био јаван, тајни договор је дакле искључен, па ипак се хоће да им се суди као завереницима. Теоријски доказује шта је то комплот и какви су услови потребни за његово постојање. Из истраге не може да се утврди да постоји одре-

ђено велележајничко предузеће, а осим тога за комплот треба и умишљај, којег овде нема. Кад та два услова не постоје, онда нема ни комплота, ни криваца. Држ. тужилац нам није могао наћи неко предузеће, већ је узео центру-машку литературу да доказни материјал; онда му је дужност била за све центрумаше потписнике „Манифеста опозиције“ позове на суд бар као сведоке.

Бранилац затим испитује, постоји ли можда какво друго казнимо дело и утврђује да никакво дело не постоји. Оно што су чинили ови оптужени, чиниле су десетине хиљада чланова К. П. Ј. па зашто онда све те хиљаде нису на оптуженичкој клупи?

И бранилац завршује овим речима:

Ако би ваша пресуда била кондамнаторна а не апсолуторна, онда ће она бити онаква какву је тражи режимска штампа, онакву какву је тражио од вас г. Ненад Ђорђевић: у духу режима.

Бранилац **Павле Тодоровић**. Он почиње теоријским објашњавањем комплота и износи схватања нашег и страних законодавстава о томе.

Затим прелази ва данашњу анархију и хаос у капиталистичкој производњи и вели, то зло тражи лекара. За лечење тог зла има разних теорија, од комунистичке до реакције која зло мисли да лечи кнутом. Комунисти сматрају да се реформама не може ништа постићи и кажу, да у часу када се ово друштво распада радничка класа мора бити организована и способна

да прими управу у своје руке и да производњу и потрошњу консолидује у духу комунизма.

Бранилац није комуниста и противник је класне борбе и диктатуре пролетаријата. То је вели насиље, које од Комунизма одбија многе људе, који би га иначе прихватили. Али то све још није стварност, за то требају услови који још не постоје, па је стога далеко и од дела за које се оптужују његови клијенти. Сав доказни материјал држ. тужиоца јесу штампане ствари, које никад нису биле забрањене и оне се суде само по закону о штампи. Зато тражи да се сви оптужени по делу комплота пусте испод суђења као невини.

За четворицу његових клијената по делу атентата, Требињца, Ђ. Станковића, И. Лазаревића и Ј. Вимислицког, није доказана никаква веза са атентатом и због тога суд тражи да их пусти као невине. За Јулку Лазаревић утврђује такође да не постоји никакво њено кривично дело.

На крају бранилац истиче две ствари. Прво начин истраге код полиције и код градског суда. Душан коцкар је био десна рука истражној власти. Кад је био неспособан за провокатора, узели су га за инквизитора. Он је на суду рекао да није тукао и клеветао је браниоце онако како су га у полицији научили. Али, када су оптужени, видевши га у судници, викнули скоро у један глас: „Тај је!“ он је као ошинут, али дрско викнуо њима: „Јес, ја сам тај!“ То је најбоље признање да је био инквизитор.

Друго, бранилац се као противник соци-

алне револуције не радује успеху Ком. Партије. А овај процес је, мора признати, *један велики политички успех Комунистичке Партије.*

Т. Кацлеровић: Сигурно! Ма како се свршило.

Н. Тодоровић: Ако се сврши осудом, успех ће бити још већи. Ако се сврши по закону ми ћемо моћи рећи комунистима, да и за њих има правде у буржоаском друштву. Али ако буду осуђени без кривице, њихов ће успех бити још већи, јер ће они моћи да кажу радничким ма сама: нема буржоаске правде.

Да би се могли борити против револуцио нарне акције маса швајцарци су изменили свој кривични закон. Комплот су избадили из закона, јер се с комплотима данас ништа не може ура дити; то би био кретенизам у епоси тако опсе жних класних сукоба.

Иза одмора узима реч бранилац **Милорад Пантић.**

Доказује да седнице од 26. јуна није било, већ да је изнуђена. Није било ни наредбе Извр. Одбора за почињање револуције. Револуције се тако никад нису правиле. Како може К. П. Ј. бити за атентате, кад је она унапред морала знати и знала је, да би то донело штете раднич ком покрету. За револуцију је потребан низ услова, а не само пропаганда. Оборити једну личност не значи ништа, јер су личности инстру менти владајућих класа, које их лако замењују. К. Партија се не бори против личности нити је за индивидуалну акцију, она је за социјалну револуцију, јер је уверена да мирним, парламен тарним путем не може извојевати победу својих

идеја, пример за то су општински избори, незаконито избацавање комуниста из општине и из парламента. Бранилац говори и о изборима у Македонији, одбијајући од К. Партије клевету се служила комитама. Комите су помагали буржоаске партије. У једном селу радикали су узели за кандидата једног чувеног бугарског комиту, мислећи да тиме добију већину. Ипак су ту добили комунисти две трећине гласова. Комите су под окриљем буржоаских партија, а код К. П. су незнани јунаци, маса радника и сељака, који су пре рата били по свету и који нису тако заостали као што се држи, него напротив разумеју свој интерес.

Затим износи пример мађарске и руске револуције које су успеле без крви. Крв је пала тек после напада на нови режим. Доказује најзад зашто комунисти морају бити најодлучнији противници индивидуалне борбе, јер она успављује масе и ствара у њој штетне илузије.

Бранилац **Јован Здравковић**. Он хоће да брани законитост. Гесл избацавања посланика из скупштине непознат је и незапамћен у историји парламентаризма. Сад су властодршци, који су уништили парламентаризам, хтели срушити и последњу брану, суд. Режим хоће да иза једне судске одлуке сакрије све своје рђаве радње. Али ако суд задовољи режим, биће компромитован не само суд, него и држава. Краљ Милан је имао више скрупула, његови иследници давали су много више материјала.

Бранилац даје једно одлично поређење ове

истраге са истрагом по делу Ивањданског атентата. Цитира из ондашњих радикалских брошура да треба срушити Миланове дворе, да има доста пролетера који ће поћи на двор (*Т. Кацлеровић* добацује: Ништа без пролетера!) и т. д. Како су радикали који су поднели преки суд за ивандански атентат могли данас створити овај процес? Режим гази законе онда, када осећа да га они више не штите. Али то и јесте оно што руши државу.

Јасно је да се режим хтео да ослободи једне опасне партије из опозиције. За успех комуниста има више кривице влада и њен рђави парламент него 1000 комунистичких агитатора. Нема у Европи земље са толико неосетљивости код владајућих, као код нас. Они су својим радом изазивали народ не само да гласа за К. Партију, него да учини нешто много горе. Феноменалан је случај да се једна политичка партија оптужује редовном суду за то што је радила у духу свога програма. Овај суд потврдио је комунистичке изборне листе и ови су људи изабрани на основу свог партиског програма. Како има смисла да овај исти суд данас њима суди за исти програм! Зашто држ. тужилац није цитирао резолуцију Ж. Милојковића кад већ толико оскудева у доказном материјалу.

Бранилац, који брани Животу Милојковића, износи и чита више уверења о часном држању Милојковићевом под бугарском и под аустријском окупацијом, побијајући на тај начин све клевете изнете у штампи против Милојковића.

Петнаести дан претреса

Реч добија бранилац свих оптужених осим Стејића, Чакија, Мојзеша, Либишке и Саве Николића, адвокат **Љуба Јездић**.

У својој сјајно документованој и правничкој одбрани која је трајала пуна три сата г. Јездић је до очигледности доказао апсолутну невиност својих клијената.

Дигла се једна рука која је хтела да убије краља, скупила се једна група људи да крвљу и насиљем створи комунистичко друштво, тако звони на узбуну државни тужилац.

Атентатора је свуда и свакад било, само се код нас увек после атентата, место да се гоне атентатор и његови саучесници, диже читава хајка на политичке противнике режима. Тако је било и у нашој историји, што и примерима доказује. Само је хајка после овог атентата много већа него ли и некад према радикалима.

Са Стејићем је похапшено преко 800 људи и на њима је примењен страховити режим жила и оцака, што сведоци доказују. Од тих 800 изведено је пред суд свега њих 14 за дело атентата, разлика је ужасна.

Стејићеви саучесници нису ови невини људи који већ седам месеца леже у затвору већ они који су потписали Обзнану.

Комунистичка Партија је строго централизована и дисциплинована и заједно са синдикалним организацијама служи као вентил сигурности за незадовољство маса. Обзнана је те вентиле уништила и довела до експлозије.

Та Обзнана је незаконита и он се чуди како су оптужени могли бити и питани да ли су радили под Обзнаом кад је Обзнана незаконита и без правне вредности, — прави позоришни плакат.

Држава се требала бранити законима, а не оваквим средствима која су потпуно порушила правни поредак. Због тога треба пазити да би се спасао углед држави да пресуда буде у духу правде.

Говори о неправилностима и незаконитостима истраге. Цитира случајеве Чакија и Мојзеша и покушај да се од Саве Николића направи нови Крезовић. Истрага је била преко свега глупа и смешна, као у прикривању Чопићеве пресуде из Загреба или онај смешни акт о терористичко-организаацијама и магацинима оружја бечког посланства.

Кад се стоји пред таквом истрагом онда је дужност суда да је одбије и своје решење донесе по ономе што је на суду речено.

Не слаже се са судском квалификацијом дела по којој сви одговарају као извршиоци дела атентати, исто као што по делу комплота суд није изнео доказе по којима би се видело да постоји дело комплота.

На ту је исту клизаву ставу стао и државни тужилац који као досад невиђену ствар у својој завршној речи прилаже доказни материјал који се састоји из неких књига, чију садржину ни он сам добро не зна. Али о доказима да је било договора ради преврата он нам ништа не говори. Али нам говори о некаквом договору

окиривљених у затвору, и изнеси неко парче хартије, око чега није истрага вођена и које мирише на провокацију.

Напада на то што државни тужилац имитујући војне иследнике неће да призна олакшавајуће околности оптуженим, јер су они тобоже злочинима склони. Тако што није се ни у царској Русији радило.

Што се целе тужбе тиче она почива на једном и то на најнесигурнијем доказном средству из § 231, на признању оптужених.

Али се ови докази не могу подвести под § 231 јер нису сагласни, већ противречни, нису поновљени пред судом и изнуђени су беспримерном тучом.

Прелази на анализу појединих признања а нарочито признања Стејића, Чакија и Мојзеша пред истражном влашћу и доказује да она не могу опстати.

Стејићу се наметало да је био у Бечу и ако он тамо није био, све због тога што је полиција знала да је Филиповић тамо пролетос био. После га је истражна власт терала да призна да није био.

После су га натерали да каже да је био у Радничком Дому у Београду са Филиповићем и Чопићем кад је Дом већ затворен. О учешћу Н. Ковачевића у атентату дао је противуречне исказе.

Мојзешови искази не вреде јер их нису преводили заклети тумачи и јер су тумачи тумачили са немачког а он зна само мађарски. Његова признања о 26. јуну оборена су сведоцима.

Чакијева саслушања су такође пуна смешног и контрадикторног, — о чему и примере наводи.

Против Ковачевића, Филиповића, Чопића и Требињца више ништа не стоји, нарочито од када је сведоцима доказано да 26. јуна нису били у Н. Саду. Тим више што полиција новосадска која будно прати посланике и истакнуте комунисте о томе ни појма нема, а немогуће је да се одржи такав скуп тако виђених људи без њеног знања.

Затим доказује невиност свих осталих својих клијената по делу атентата.

Пошто је завршио први део свога излагања председник одређује

Одмор.

После одмора наставља бранилац Јездић да говори о делу комплота.

Оптуженици по овоме делу не окривљују се за дела већ за њихове мисли а за мисли не би чак ни Петар Мишић са својим солунским судом могао да ове људе осуди.

Договор није ничим утврђен. Ако је договор утврђен програмом партије, онда зашто нису изведени сви учесници Вуковарског Конгреса, а зашто се изводе они који му нису присуствовали. Људи се у осталом за своје мисли и за поједине фразе из програма не могу кажњавати.

Остаје једино да су радили на преврату Али закон кажњава једино покушај насилне промене краља или устава. Истрагом и судским решењем је утврђено да оптужени нису радили да

се краљ силом макне. А против устава нису радили, јер је постојећи устав самим сазивом Конституанте осуђен био на смрт. Против новог устава нису радили јер су одмах затворени.

Једино што су они радили на остварењу свога програма за који је гласало преко 211.000 гласача. То тек не може бити кажњиво.

На супрот државном тужиоцу који суду као доказ кривике подноси књиге он чита „Радничке Новине“ још под режимом Обреновића где се слободно говорило о револуцији, уништењу капитализма и диктатури пролетаријата, и цитира судско решење где Првостепени Суд Београдски није нашао у сличним чланцима дело из § 87а за што се ови по комплоту оптужују.

Али све те књиге које је поднео држ. тужилац ако су кажњиве садржине подлежу закону о штампи, чије кривике застаревају за 6 месеци. Зашто није полиција дигла тужбу? Сада је већ све застарело. И да није застарело зато не би могао одговорати И. О. К. П. Ј. већ писац и одговорни уредник по закону о штампи.

Последњи аргуменат су тајни састанци. То су у ствари разне седељке при чају. Ту се говорило о терору али о терору власти над радничком класом.

21 услов за пријем у К. И. не може бити доказ кривике оптужених, јер још те услове није Партија или Конгрес примио.

За доказ да програм К. П. Ј. не може бити кажњив по § 88 цитира пресуду Касационог Суда којом се судија Красојевић због комунистичке

пропаганде само дисциплински — а не по § 88 — кажњава.

Радикали су преко гробова Љубе Дидића и других дошли до оне огромне снаге коју су у прошлости имали. Ако се од чланова К. П. Ј. сада направе неправедном пресудом мученици највише ће се допринети њеној победи.

Заступник приватног тужиоца адвокат Н. Ђорђевић тражио је пресуду у духу режима. То је атак на суд, који треба да води рачуна само о правди и закону а не о режиму.

Узима реч бранилац

Светолик Гребенац. Велика је срамота што су корумпирани и неваљали носиоци режима створили овај процес, што су из петних жила прегли да Стејићеву бомбу искористе за своје прљаве партиске рачуне. — Организовање процеса, истрага, крпеж кривица јесу најружнија слика правног поретка у нашој држави, највећи удар који јој је задат од ослобођења до данас.

Сав материјал тако дуге истраге развејан је. Ја нећу ништа рећи о истрази. Али ћу с неколико примера покушати да утврдим, зашто је истрага тако вођена.

Сасвим је провидан смер ове срамне работе: довести у везу бомбу Стејићеву са Ком. Партијом и спасти се опозиције, истерати радничке вође из скупштине и послати у казамате.

Овде и није било истраживања, него намештања кривице.

То одмах доказује појава у истрази Саве Николића, који се јављакао *deus ex machina*. Док

предратни робијаш и лиферанти играју улогу патриота, дотле за поштене студенте нема места у државној служби, него после 120 дана притвора морају да постану полицијски агенти. Николић откупљује своју слободу по ту цену и иде у Н. Сад са задатком да поткажује Н. Ковачевића.

Сава на првом испиту не каже ништа. Он је пратио Ник. Ковачевића, па ипак не зна оно што треба истражи. Он, који је најпре саслушаван као сведок, ништа није открио и зато бива затворен у самицу, бива тучен и тако га држе два месеца у затвору и после, кад није хтео бити Крезовић, од сведока постаје сукривац.

По тим фактима ја одмах претпостављам, да иследна власт није имала други циљ до паковање. Овде је већ прочитан комунике Владе од 29. јуна, у коме стоји да Стејић није све рекао и да се у њему већ види агент из Москве. У актима нема ни помена о томе, ни алузије на то. Тај комунике карактерише куда се циљало са овом истрагом.

Основ за притвор Ф Филиповића, Чопића и Ковачевића био је, што је Стејић, по тучи од целе ноћи, најзад пристао да потпише да су га на атентат наговорили ова три посланика.

Ту голу изјаву, која није поткрепљена најмањим податком, кад, којим речима, којом приликом је то било, власт је прогласила за основ подозрења и тражила издавање суду посланика.

То је денунцијација дигнута на степен основног подозрења. Филиповић је одмах изјавио, да се

ка Стејићем не познаје и да с њим није говорио. Један иследник не сме да пређе преко једне такве категоричке изјаве. Он мора да утврди ко лаже, а ко говори истину, јер лажна одбрана има снагу читавог основа подозрења. Да се утврдило да је Филиповић истину казао, отпало би кривично Стејићево и Филиповић не би био стављен под почетак истраге. Једна исправно вођена истрага не прелази преко такве категоричке изјаве. А иследна власт пропустила је да испита ту околност читавих седам месеца, колико је истрага развлачена да зарасту ожиљци од жила.

Једино што су Филиповићеву служавку одвели ноћу у полицију и покушали да је силом криволе, да изјави да је Стејић често долазио у њихову кућу.

После тога власт није хтела више да ради на тако важном моменту. Ја тврдим да истражна власт није ни трагала, него је само за тим ишла да подметне кривицу.

Још нешто. Сви саучесници на тобожњој седници од 26 јуна позвали су се на свој алиби. То је било категорично. Али иследник не покушава ни да провери те исказе чак ни онда кад новосадска полиција поткрепљује тај алиби за Чопића, Требињца и Филиповића.

Колико сам ја читао, нигде у свету није било иследне власти, која неће да испита алиби оптужених.

Целу Фридјунгову хајку против срп.-хрв. коалиције развејао је алиби Д-р Боже Марковића. Кад је он успео доказати алиби истрага је била уништена. Замислите да тај суд није ушао у испитивање тога алибија!

Код нас се седам месеци пише о томе — и част изузетку „Републике“ — нико није устао против насиља иследног судије. Али то није судијина воља, то је *дужности* иследног судије. Он се брутално огрешо о закон, о своју савест, кад алиби није испитао, Јер, чиме су боље ти људи могли доказати своју невиност, ако не алибијем? Па може ли ко веровати, да је овде уопште шта истраживано, када то није истраживано! Види се и по томе да је само паковано!

Председник: Скрећем вам пажњу, да ви не браните оптужене него нападате иследну власт.

Гребенац: Ја баш браним оптужене, и хоћу да се истрага поништи.

Председник: Не вређајте суд.

Гребенац: Не вређам никога. Акта истраге пуна су контрадикција. Главни основ оптужења чине искази Стејића, Мојзеша и Чакија, који су сами у контрадикцији. Док Стејић каже да су му Чопић, Филиповић и Ковачевић наредили месец и по пре атентата да изврши атентат, да он сам тај атентат организује и изврши, дотле Чаки и Мојзеш тврде да је цело ово предузеће решено и одлучено у Н. Саду у кући Чакија, где је питао Ковачевић: „Ко ће извршити тај атентат?“ и Стејић се на то јавио. То је једна замашна контрадикција. Али иследна власт није покушала да је за седам месеца изглади, него терети људе са два основа подозрења који се узајамно искључују! Потреба суочења била је нужна. Контрадикције се морају изгладити, јер истрага не може ићи у два правца. Ту потребу зна најнеписменији иследник, па су и В. Анђелковић и Вујић

као судије то морали знати и по томе се изводи мени оно исто што мало пре рекох. Има још једна ствар на коју се иследна власт није ни осврнула.

У саслушању од 7. јула Мојзеш каже: Пошто је прочитана резолуција решено је да се преко курира железничара обавесте организације у свима местима Југославије. Тај Мојзеш који набраја 30 места, па и Лешницу, не уме да каже ни једног јединог који је на седници одређен да ту резолуцију достави железничарима. Нико Мојзеша за то и не пита, и нико и не трага за тим куририма, који би били саучесници или бар као Јулка дошли под § 51. Ни речи у актима нема да се у том правцу трагало и ја опет не могу извући други закључак него онај од почетка.

Има још један драгоцен податак у Мојзешовом саслушању од 7. јула. То саслушање нема облик причања *in continuo* једног човека који износи један догађај. Стил је једне лекције, нападмет научене, а не сопственог причања. Види се одмах да прича човек који зна све што треба да каже. Тако сваки став почиње: „Признајем да сам био у терористичкој групи...“ „Признајем да смо...“ „Данас признајем да смо...“ „Знам да је Чаки ишао у Београд и причао, хоће ли се већ један пут приступити револуцији...“ На овакав начин никад није нико причао.

Мојзеш помиње као присутне седници од 26. јуна и Златара, а можда и још неке којих се не сећа. Да ли ће се један озбиљан човек састати с непознатим људима, да решава ништа мање него преврат!

Шеснаести дан претреса

Прочитан је испит сведока *Милушина Анастасијевића*, нар. посланика, код Охридског Првостепеног Суда, који је изјавио да је 26. јуна пр. год. путовао до Брода са В. Чопићем, који је продужио пут за Загреб.

Бранилац **Св. Гребенац** наставља свој говор:

Пада у очи да се у оваквом процесу где одговара 33 лица оптужених за неколико кривица, сав оптужни материјал утврђује једним јединим доказним средством: признањем двојице оптужених.

Признање је снажан докиз за кривицу оптуженог, али закон каже да признање мора да буде слободно, без утицаја. Признање изнуђено нема доказну снагу. У инквизиторском поступку, који који је одбачен од науке, који је осуђен од историје, био један једини доказ признања, и оно се изнуђавало тортуром, која је зато и постојала. Много је невиних отишло на онај свет по томе доказу кривице.

Видели смо како је овде признање долазило тортуром, а по факту да нема доказа других осим два три изнуђена признања, утврђује се моја напред истакнута теза о истрази. Има још један доказ, да иследнику није било тешко доћи до признања. Иследник В. Анђелковић тражио је од Скупштине посланике и у свом акту Скупштини он је рекао и то, да је у самом клубу дефинитивно одлучено да атентат изврши и организује Стејић...

Ви сте, господо судије, сведоци, да у овој томили аката такве изјаве Стејићеве *нигде нема*. Па ипак иследник пред Скупштином тврди да та изјава постоји! Шта то значи? Значи његово уверење да ће лако доћи и до таквог признања.

Има још грешака али после ових то би биле ситне омашке. Н. пр. у актима има врло важних саслушања без сведока, има присутника изван општинског списка, међ којима има кафеџија, пиљара, који по свом знању нису у стању да разумеју разговор о социјалној револуцији. Међ њима има и један куплер, и један потпуно глув човек. Све су то грешке намерне.

Пропуштено је извршити суочење између најважнијих лица. И то је намерно. Смешна је форма суочења Стејића са Савом Николићем. Прво треба да говори онај који тужи, а тужени да му одговара. Међутим овде Стејић каже одмах у почетку „Истину ти кажеш, Саво, све је тако било...“ — а не пише шта је то Сава казао. Суочени су говорили сваки из своје собе. У истрагу су се незаконито уплитали страни, полицајски елементи. Браниоци нису пуштани на испите, нити су смели разгледати акта. Али зато соба где је радио В. Анђелковић била је пуна полицајаца, о чему и у актима има трага. Иследник је почео рад 30. јуна, а полиција је вршила саслушања чак 8. августа! Сам Чаки тек после три саслушања код полиције послат је иследнику.

Један речит пример о мешању полиције у истрагу јесте notiца „Политике“ од 17. јула, где стоји: „Данас ће вероватно бити саслушан Јован Орос, који ће показати...“ и т. д.

Види се да је неко претходно саслушао Ороса, па то дао новинама. И тим фактом мешања поткрепљујем моју ранију тезу о истрази.

Многи функционери К. П. Ј, ухапшени су пре но што их је ма ко теретио. Тако је било и са Ђ. Станковићем. Нисам приметио још који такав случај, али позитивно знам из новина, из исказа сведока, из кривичног списка иследниковог, кроз који је прошло неколико стотина лица, да су људи хапшени без икаквог основа подозрења. Једна поштена истрага не може на овај начин радити.

Из сведоцбе Александра Симића, присутника, који је позват од стране суда а не од бранилаца, ви сте чули да је Мојзеш одговарао да не познаје Филиповића, па ни кад су му показали слику. Те констатације нема у записнику; сами квалификујте овај поступак. Најзад долази изјава г. Ненада Ђорђевића, који је по форми био заступник прив, тужилаца, а у ствари био заступник режима. Он тражи од вас пресуду не по закону већ у духу режима. Истрага је мислила: „Скрпићемо ма шта, и трудићемо се да и суд пође тим путем“.

Такав је био рад истраге. И да Стејић, Мојзеш и Чаки и нису код овог суда све одрекли, ми бисмо после овога морали да одбацимо сав доказни материјал.

Бранилац се онда осврће на злоставе у Управи. Он је као бранилац био благовремено обавештен, а доказ је и живо причање простих људи, којима би требала машта Едгара По-а да то измисле. Бранилац подсећа да је о том у сеп-

тембру још било говора и у јавности и у посланичким клубовима поводом писма једног демократе штампаног у „Републици“. Али нико није хтео тражити анкету. Само је Управа Града дала исправку, у којој је рекла да је она водила истрагу и да није могла утврдити да су људи тучени у затвору. Али где су акта о тој истрази! Несумњиво да она није ни постојала.

Бранилац затим говори о тортури коју је Н. Ковачевић имао да издржи лежећи четири месеца у бетонској ћелији у коју се међу само на најкраће време притвореници који се теже огреше о апсанске прописе. Ћелија је толико кратка да сламњача мора да се савије и да се апсеник не може опружити. Председник суда г. Прокић, примивши дужност пресекао је ту тортуру на нашу интервенцију. У тој ћелији се неко казни да проведе неколико сати, или један дан, а Ковачевић је у њој живео 150 дана. И кад се тако поступало према једном посланику шта је остало за ову новосадску рају! Сам тај факт потврђује све сведоцбе о тортури над осталима.

Иследна власт учинила је злочин, суд га мора исправити. Суд је форум који мора рећи да жила и оцак нису амблеми нашег правосуђа. Иследна власт учинила је више дела тешке телесне повреде и за ову ће државу бити срећа, ако се о том разнесе глас по целом свету јер ће гнушање света утерати стид у образ избуљених носилаца данашњег режима.

Ружна улога београдске штампе такође показује да је материјал био и сувише штур и да се морало прибећи и том средству да се у

јавности створи уверење, да овим људима треба скинути главе. И под претпоставком да се судије не даду завести од јавног мњења, колико је за њих тешко да донесу пресуду против мишљења јавности. У овом случају било је сувише јавне пресије на суд.

Бранилац чита из разних листова белешке из којих се види какво је прављено расположење против комуниста. Из „Политике“ чита како је Златар у Љубљани признао да је учесник у атентату и да је под јаком стражом спроведен у Београд. Где је тај Златар сада? Где је то његово саслушање? Затим чита „Правду“ где је стајало: „Сваки се труди да својом логиком покаже кривицу комуниста у атентату. Даринка, служавка Филиповићева, видевши Стејића, рекла је: „Па ја овог познајем, он је седео код нас!“ И „Правда“ вели да би истрага могла поћи за том изјавом Даринкином, која демантује Филиповићева одрицања. Где је од тога трага у актима?

„Политика“ од 8. јула прича на дугачко о Мојзешовом саслушању; ту стоји да је Мојзеш рекао да је мина тешка 20 кгр. нађена у Јухасовој башти, и да је њоме требао да буде бачен мост код Бос. Брода, да се прекине веза са Босном у случају револуције. А о тој тако важној мини у актима нема трага. Затим Мојзеш тобож прича о конференцији која је одржана у Бугарској 27. априла. Мојзеш на њој није био, али је чуо од других, не зна од кога, да је ту израђен план за терористичку акцију и т. д. Ни од тог трага у актима.

У „Политици“ од 10. јула вели се да је Ева

Чаки казала, да је Чопић врло често био у њиховој кући, да је долазио све чешће, па најпосле држао и седнице и руководио њима. И увек се разговарало о атентату. „Ева је све то јуче казала Чопићу у очи“. У актима нема помена о томе.

Председник: Ми нећемо судити по новинама него по актима.

Гребенац: Због суда ја не бих на ово потрошио речи, али су ови људи трпели тортуру седам месеца, на њих је наваљено чудо клевета. Треба да се види да сте судије а не комунисте, као што вам каже „Политика“. Тај лист даље каже да је и Вић казао исто што и Мојзеш. Ви сте читали његова акта и знате да је то лаж. За Ковачевића је „Политика“ рекла да се дуго мучио да призна, али је најзад био нагнат на почетак признања.

Председник: Доста са новинама, господине, трајаће претрес годину дана!

Гребенац: Само да прочитам још интервју који је дао г. Ненад Вујић у „Беогр. Дневнику“. Он је рекао да ће у истрази практиковати нов метод, јер дотадања истрага није дала жељене резултате. Ја утврђујем да г. Вујићева истрага није дала ни један једини детаљ више од Анђелковићеве,

Д. би се свет што више раздражио против комуниста изношене су језиве приче о Русији. То су исти опскурних контрареволуционарних листића оних људи који су у нашој земљи постали брјактари реакције. Згодно је да овде напоменем неколико цитата о царистичкој Русији

из великог дела професора Масарика, садањег председника Чехословачке Републике.

И бранилац цитира из тог дела, како 75% руских сељака нема средстава за живот, него стално гладују и да је узрок тој ужасној беди сељака неправична подела земље. Руски радник рђаво је плаћен, много пута горе него радници у другим земљама те и он гладује као и руски сељак. Новине данас пишу о глади у Русији..

Председник: То нас се не тиче.

Гребенац: Државни тужилац је указивао на рђаво стање у Совјет. Русији. Ја хоћу да покажем да је данас боље него пре.

Председник: Нас се само тиче има ликовице, или нема.

Гребенац: Ви знате да кривице уопште нема! (смех.)

Т. Кацлеровић: Државни тужилац подео је хрпу књига о Русији.

Гребенац: Ја ћу то штампати. Утицај штампе на суд наставља се и данас. Она изврше овај претреса и злурадо прижељкује смртну казну. „Политика“ која служи свима режимима који држе кесу, већ пише да комунисти спремају нову револуцију, само чекају да се овај процес врши. Ја знам да то не пали код вас, али има интелигентних људи који у то верују. „Политка“ за вас г. председниче, вели: „Диван човек оај друг Прокић!“ То треба да значи: „Прокићу, оуди те људе и не заборави да си у државној сужби“.

Председник: На нас нико не врши пресију.

Гребенац: Нисам ни момента мислио да ће то на вас утицати, али ово је пресија. Прврсешење

о притвору Филиповића и Чопића не би било оснажено да није било пресије. Они су притворени на основу голог терећења. Филиповић је дао категоричну изјаву да Стејића и не познаје; то није испитивано и притвор је оснажен. Да је Стејић теретио Пашића, или Прибићевића, као што овог сад терете за атентат на Драшковића, то би суд испитивао. Јасна је пресија из самог решења о притвору. Судија Јовичић написао је на том решењу: „Одобравам притвор, али препоручујем да ми се у *будуће* шаље оптужни материјал“. Тог судију знам као савесног, али је ето подлегао пресији јавности.

Бранилац даље излаже да комунисти већ зато што су марксисти не могу бити за терористичку акцију и атентате. То остављају они својим противницима, анархистима. И у Русији ни један атентат није био дело марксиста, већ либералне буржоазије, анархиста или саме полиције. Масарик у својој књизи то потврђује.

Затим, цитирајући из књиге Ф. Филиповића „Партија, Синдикати и Совјети“ показује да је К. П. против пучизма.

Завршујући део своје одбране по делу атентата, бранилац констатује, да су оптужени Чопић, Филиповић и остали дали више категоричних изјава о својој невиности, на које се истрага није осврнула, ма да је имала сувише времена да покуша да их утера у лаж.

Њихова кривица дакле не постоји. Ничим није доказано учешће његових клијената у атентату, па није утврђено ни да је било атентата,

јер су регентова кола била замакла ка хотелу „Лондон“ кад је бомба експлодирала.

После одмора констатује да су већ остали браниоци доказали невиност Јулке Лазаревић и прелази на дело комплота.

Мало пре сам указао на утицај штампе на духове. И држ. тужилац је рекао овде, да је цела јавност већ убеђена у кривицу оптужених. Такав аргумент његов не сме заслужити пажњу суда.

Друга нетачност у речи држ. тужиоца је сте став о диктатури пролетаријата. Диктатура је нешто што има доћи тек после узимања власти и не може се од сад погађати шта ће тада бити. Исто тако је било депласирано цитирање текстова из календара, а још мање смисла има приложити календар актима, јер он спада под закон о штампи. Цитиран је чак и лист „Комунист“ који је можда сумњивог порекла, ма да се вели да је нађен у комунистичком клубу, где је могао бити и убачен, јер је полиција сама вршила претрес. Кад су Филиповић и Чопић били издати суду од Скупштине, полицијски органи су ноћу између 1. и 2. јула ушли у кућу Филиповићеву и из његове и Чопићеве собе, без решења о претресу, без давања ма каквог реверса, покупили списе и књиге и однели у полицију. И да полиција није извукла терећења од Чакија, Мојзеша и Стејића, она би свакако то искористила да што подметне.

Председник: Не вређајте полицију,

Гребенац: Држ. тужилац је употребио „Манифест опозиције“ К. П. Ј. као доказни матери-

јал. А у том материјалу има само унутрашње партиске препирке. Зар држава нема јачег оружја од једне пашквиле?

Побијајући тврђење држ. тужиоца, да су дезертерства у Хрватској плод комунистичке пропаганде, вели да дезертерство постоји од како је војске и за то се једна партија не може оптужити. Што се тиче избора у Мађедонији, вели да су извештаји које је читао држ. тужилац дошли од полиције и то после избора. То је чисто политички аргумент без везе са овим делом. —

Бранилац се затим обара на тужбу по делу комплота и истиче да је у место једног истог доказа о постојању овог дела, за које се тврди да је заједнички учињено, оптужба код сваког од 17 оптужених нашла засебне доказе о постојању дела. За неке се комплот доказује њиховим чланством у Извр. Одбору, за Салаја тиме што је пред иследником усвојио 21. тачку Интернационале, за Боришку Фаркаш што је примала визите и после Обзнане — као да је Обзнана неки закон — и т. д. Али оно што је битно: *договор*, то ничим нигде није утврђено. Где је н. пр. доказ да се Мирић састао с Берешом, или Милојковић са Мочаријем, кад се ти људи већином и не познаду између себе, Где је онда дело комплота, договора? Има један договор, то је Вуковарски Конгрес, али је он био јаван и није комплот. И пошто материјал истраге није пружио ништа суду за дело комплота, суд је стављао питања оптуженима о циљу К. П., о њеним борбеним методама, о Трећој Интерна-

ционали, о револуцији. То су ствари идејне и немају везе ни са атентатом, ни са комплотом. Све комунистичке партије примиле су 21. тачку и ни једна држава, осим Југославије, није људе за то трпала у апсане. Циљ К. П. штампан је у програму, и на том програму су комунисти на изборима у легалној борби добили 59 мандата. Закон не кажњава идеје, већ једино дела. Што се револуције тиче, зна се шта она значи, јер то има у сваком лексикону. Крвопролића у револуцијама изазивају они слојеви који хоће да поврате стари поредак. Носиоци новог поретка не желе никад грађански рат, већ они који су новим поретком погођени. Бољшевици нису убијали што им је то било у укусу, него су бранили револуцију од напада Колчака, Врангела, Јуденића, Дењикина и других, који су хтели да руше нови поредак. Тако је било и у француској и у свима револуцијама. И револуције у науци су изазвале крв и метеже. Нико за то не може бити оптужен редовном суду. Хришћанство је револуционисило духове и море крви је просуто. Може ли ко напасти Христа за ту крв?

Као што се некад дизала хајка против Христа, диже се данас хајка против комуниста, који су поштени људи и идеалисти. Ко за њих каже да су крволоци нека погледа у очи Филиповића, у којима има толико појимања бола према паћеницима, у очи Николе Ковачевића, где сјаји дубока вера у бољу будућност човечанства. На овим клупама нема ни једног крволока. Нико није, па ни историја, оптужио браћу Грахе или Робеспјера за крв просуту у револуцијама. Осуда историја пада на оне, који су изазивали масе.

Тежње не могу бити кажњиве. Да нема тежње за променом поретка, не би било ни политичких партија.

Ранији атентати код нас, дело радикала, били су сви уперени на промену једне личности. Али, социјална револуција није што и тимочка буна, нити завера од 29. маја 1903, јер она хоће да мења систем а не личност. Она се не свршава преко ноћ, или с триестак људи, или с неколико Јухасових пушака, него је она један дужи процес стварања новог поретка.

По делу комплота, дакле, нема никаквог дела. Зато нема ни кривице, па не може бити ни осуде, и за све њих тражим да буду пуштени испод суђења.

На завршетку бранилац изјављује да он верује да је Стејић имао намеру да демонстрира, Зато баш свако треба да пази шта ради.

Идеалиста и фанатика као Стејић било је увек и биће их, све докле се друштвени поредак не измени тако да не буде ни једног човека који ће трпети док други уживају у изобиљу. Тада неће бити ни буна ни атентата а ни полицијских паковања.

Јер ако је Стејић крив за атентат, *крива су за њега и она госпoда која су Обзнаном објавила раш радничкој класи лишавајући је свих њена.* На тој страни треба тражити Стејићеве помагаче а не међу овим људима дивним борцима за прогрес човечанства за *право братство, једнакост и слободу.*

Шеснаести дан претреса

Реч узима бранилац **Триша Кацлеровић** који брани све оптужене пошто нема узајамних терећења.

„Један велики баук кружи по Европи, баук комунизма. Све старе силе Европе дале су се у заједничку потеру за овим бауком: папа и цар, Метерник и Гизо, француски радикали и немачки полицајци“.

Ово су прве пророчке речи еванђеља модерног комунизма, „Комунистичког Манифеста“ Маркса и Енгелса. То је било пре 74 године. Од тога доба до данас баук је постао већи и страшнији. И као што су се некад дизали цареви и папе против комунизма, устају и данас све европске и светске силе против њега, и Лојд Џорџ и Поенкаре, и амерички банкари и немачки индустријалци, па и југословенска влада са њеном полицијом. Потера је озбиљна, те изгледа, да оно што нису успели Метерлих и Гизо, биће у стању Метерлиси и Гизои Југославије, рецимо Свалајковић и Прибићевић, тај Метерних из Вргин-Моста, који мисли да својим Вукоманима и агентима уништи и угуши један велики социјални покрет. Кад је реч о прогањању једног највећег социјалног покрета, добија човек импресију, да ће Југославија бити та, која ће свет спасти од комунистичког баука. У тој тежњи југословенски власници догурали су тога баука и пред суд.

У наслону на ову реч од пре 74 године, дозволите ми да кажем још једну, исто тако важну и крилату реч:

„Комунизам или бољшевизам је један велики социјални покрет највећи који је историја забележила. Највећи и по простору географском, који је покрио и по броју људи које је заразио“.

Врло лепо, тачно, дивно речено. То су прве речи из говора Милорада Драшковића поводом интерпелације о Обзнани. Али Драшковић, који је иначе увек био и трезвен и хладан, пун осећања мере, ипак се заборавио и дигао се да са Обзном у руци покуша да уништи тај покрет.

Но југословенским власницима Обзнана је била мало, они нису били задовољни њеним последицама, па ни са фамозним законом о заштити државе, који је практично уништио не само Ком. Партију, него и синдикални покрет. Режим тражи још једну пресуду, једно јаче покриће, судску пресуду. Том пресудом мисли режим да покрије све остале своје незаконите радње. За то су К. Партији пришивени атентат и велеиздаја.

Посматрајући све то од почетка до данас, сећам се једног момента из Устав. Скупштине. 1-ог јула 1920 вођена је дискусија о захтеву В. Анђелковића за издавање суду посланика Филиповића, Чопића и Ковачевића. Тада је посланик Триша Кацлеровић казао ово:

„Може данашњи режим да ради што хоће, да пакује кривице како хоће, може Управа Гр. Београда да наговори Стејића на којешта... Ви ћете издати суду наше другове али на суду ће се утврдити противно, и процес који сте хтели да изведете против К. Партије, оврнуће се у процес против оних које ви данас бравите“.

Сад да видимо из целокупног процеса, колико су речи овог посланика биле тачне. Он је имао право да те констатације учини.

Коме се управо данас суди? Ко је оптужен? Формално 33 лица, а стварно, према оном што смо овде чули и видели, на овим оптуженичким клупама лежи један режим са свима бруталним методима своје политике. Овде оптужени дижу своје оптужбе. Седам месеца ове жртве својих идеала без кривице пате и физички и душевно у апсанама. Али нису овде само њих тридесет и три. Кроз њихова уста говоре и оне стотине које су прошле кроз мучилиште као и они, и стотине хиљада прасталица Комунистичке Партије и милиони потиштених жртава капитализма.

Председник: Ви се удаљујете од предмета.

Кацлеровић: Оваква промена улоге забринула је режим. Али он је нашао оно што је тражио.

Овај процес је политички, суд не може да се држи формалности из аката. Све се ово мора рећи. Седам месеца су истражне судије и јавност обавештавали свет о томе, како је К. П. виновник дела атентата. Сад се открио један фалсификат, К. П. не одговара за атентат, јер она у лицу свог Извр. Одбора није ни оптужена за атентат.

О методима истраге треба да се спомене још и то, да је по делу атентата био доведен и посланик Иван Дачевић. То је било августа. Доведен је из Струмице са лисицама на рукама. У септембру га иследник отпушта и полиција протерује у Струмицу, где га понова хапсе и ено га још једнако у затвору. Ухапшен је био и Сима

Миљуш, протеран у Загреб, хапшен и тамо, па онда протеран у родно место. Буру Ђаковића који је био у притвору за велеиздају, ви сте упутили његовом обласном суду, а ако велеиздаја постоји, он треба да се налази ту. Посланици су хапшени као мангупи, као апаши, полиција их је грабила на улици пре но што је и Министар Правде био обавештен да су издати суду. Ово спомињем узгред да се види манир, метод рада режима према комунистичком покрету.

Што се тиче државне тужбе, она је тако јадно опремљена доказним материјалом, да у мојој пракси јадније оптужбе нисам видео. И што дуже слушам оптужене и адвокате, све се више питам: Ама, је ли било уопште могуће да истрага на овакав начин изиђе пред суд?

Оптужује се за две најтеже ствари: атентат и велеиздају. Ту морају постојати докази, непоколебљива истина. Ако таквог доказног материјала нема, онда је ствар морала бити много мајсторскије уређена него што је учињено. (Велелост). Ако би се материјал оптужбе могао обележити као живо биће, онда се може рећи да му је душа изданула у фијокама иследничке канцеларије, или је на путу до суда умрла. А по делу комплота, истрага је држ. тужиоцу утрапила двадесетак књига да он из њих вади оптужни материјал. И да није било центрумаша да му притекну у помоћ са већ готовим материјалом, ко зна како би се државна тужба извукла из овога лабиринта комунистичке литературе, који је тако опасан, да из њега може изићи омађијан и највећи присталица буржоаског по-

ретка и да се одједном нађе на терену комунизма.

Не могу да будем опширан, а то не бих био ни да није пре мене говорило десет бранилаца, који су ми извукли асуру. (Смех).

Држ. тужилац није рекао скоро ништа о атентату. Он се задржао само на једној ствари; рекао је да оптужени поричу дело по договору. Ако то постоји, кривица није до оптужених. Рекао је, њихово је порицање једнолико. Али оно и не може бити друкше, јер су и методи при-сиљавања на лажне исказе прости и једнолики: жила, батина, оцак — све су то просте и једно-лике ствари. (Веселост).

Ви сте, господо судије, начисто са квали-тетом оптужног материјала. Али само једно пи-тање да поставим. Питам се ко је одлучио атен-тат, кад и где, и ко да га изврши?

У актима има о томе три верзије. Прва вер-зија: Стејић прича да се атентат зачео у Бео-граду, да су духовни творци Филиповић и Чо-пић и Ковачевић и да је то било на два месеца пре извршења дела. Они су Стејића нашли и споразумели се да он изврши атентат.

Друга верзија: Мојзеш у друштву с Чаки-јем, тврди да је атентат одлучен 26. јуна, у Н. Саду, да је то одлука Извр. Одбора К. П. Ј. да се ту пријавио Стејић да изврши атентат и т. д.

Трећа верзија, мала верзија, верзијица, јесте Чакијева реч у његовом трећем саслушању, да је Извршни Одбор Обласног Већа у Новом Саду два-три месеца говорио о атентату.

Па где је истина? Ни у првој, ни у другој,

ни у трећој верзији. Стоји само оно што је Стејић казао на првом саслушању од 29. јуна увече и овде пред судом. Та се изјава поткрепљује свима ислеђеним околностима.

А из осам Стејићевих саслушања, колико их је свега било, добијамо ову шему:

На првом каже да је сам одлучио да изврши атентат; на другом да је атентат одлучен у Бечу, на трећем да су му атентат наредили Чопић и Филиповић два месеца раније; ту је рекао и да је са Чопићем и Филиповићем био интиман. Друг Стејић ми неће замерити ако по сумњам да су били интимни и да су му они могли поверити такве ствари. На четвртом саслушању Стејић прича, како су комунистички посланици у клубу одлучили атентат и ређа имена многих посланика, али се у тим именима не налази моје име, а ја сам сваки дан био у клубу, ја сам управљао клубом, јер сам му био председник, и он све познаје само не мене! Пето, на суочењу са Савом Николићем, који испада у истрази као из вертепа каже Стејић, атентат су му поручили Чопић и Филиповић, Ковачевић му препоручио да га изврши, бомбе му дао Маринковић, није био у Бечу. Шести пут више не терети Извршни Одбор, а у седмом саслушању вели да се тек у очи самог атентата споразумео са Јухасом и Маринковићем и опет прича о Шишошу. Ту стоји још и да не познаје ни једног члана Извр. Одбора!

Чак и да нема Стејићевог порицања пред судом, суд не би могао у обиљу ових контрадикција да тражи подлогу за осуду. Јер таква

је причање нелогично и нема законом захтевани квалитет. То причање може бити резултат само двеју могућности: Или је Стејић на првом саслушању говорио као човек како јесте, а они му рекли: Није тако! и лемазали га да лаже и он онда мајсторски лагао; или му нису тако рекли него су га лемазали и писали како су они хтели. Ту не може бити речи о кривичној одговорности седаместорице оптужених за атентат.

Осим тога у свих осам саслушања Стејић ни једном речи није поменуо седницу од 26. јуна. А нико га од иследника за то и не пита! Како је иследна власт могла тако важну ствар да пропусти? С неколико речи могуће је утврдити мистификацију о постојању ове седнице. Она је већ претворена у прах и пепео. Ја могу само да замерим колегама што су на дугачко и на широко о њој говорили и уништили стотине и стотине основа подозрења. Имало је да се утврди алиби за Чопића, Филиповића, Ковачевића и још неколицину, па и самога Мојзеша, па је ствар са том седницом свршена. Тај алиби је доказан. И кад они на седници нису били, није било ни седнице, нити су ови други Новосађани што скривили.

Ради карактеристике свега овог материјала, ради доказа колико је све то извештачено и намештено, показашу Вам и једну ствар из области стилистике. Мојзеш каже у другом саслушању: „Признајем да на састанцима, који су се увек одржавали код Чакија...“ Овде се говори о састанцима, било их је дакле више. Изгледа да Чопић и Филиповић нису избијали из Чакијеве куће док нису најзад 26. јуна домунђали

атентат и нашли ко ће да га изврши. После свега овога не треба ни покушавати да се обори ранији Чакијев исказ о састанку, на коме је два месеца раније одлучено о атентату.

Откуд то да се дошло до таквог истражног материјала? Морам рећи и као бранилац, и као човек, и као јавни радник, да је ово поступање у затвору Управе Града Београда нечувена ствар у анализима Европе за последњих педесет сто година. Па, имају ли ти људи образа и стида да се као државни функционери појаве после оног, што су са овим људима радили? Тучом доћи до пригнања у двадесетом веку, у режиму југословенске демократије, ја мислим да је доказ колико режим нема скрупула, колико му је мало било до личне слободе, до мира грађана. Али власници прелазе преко тога. И још се они револтирају, још протестују што се о томе говори! Кажу: то је срамота, то ће прснути по свету! Да, хоће, прснуће, и то ће поред осталих лепих ствари доћи у букет злих дела режима и појачати неповерење света према овој земљи. И да није било четири Чакијева зуба, којим су писана његова саслушања, да није било његове крви уместо мастила, и да нема ожиљака на Оросовој стражњици, да нико није рекао: Тучен сам!, да имамо само случај Златара, Галовића и Вељковића, само њихова изнуђена признања, за суд је довољно да сав посао иследне власти огласи за ништаван. И ја пледирам за то да прогласите, да не постоји овај истражни материјал и да огласите да истрага почиње од 25. јануара ове године. И ако има још мало осећања стида код меродавних фактора...

Председник: Говорите о предмету!

Кацлеровић: Преко те ствари не сме се прећи! Суд, ако није могао звати све оне стотине које су прошле кроз мучилиште Управе, требао је да бар сиђе доле да види оцаке. Али ја верујем да ће доћи време, када ће једна непристрасна анкета извидети шта се све тамо чинило.

Ствар је политичка, набацује се атентат на Ком. Партију, на два секретара Партије, и ја морам нешто рећи о односу између партије и атентата.

Атентати уопште нису метод комунистичких партија и ни једне социјалистичке партије која се држи марксизма. Социјални проблеми, сукоби између рада и капитала не решавају се на тај начин. Ово данашње стање безмерне експлоатације, стање безнадежно, није резултат једног лица, него резултат процеса у производњи, и долази отуда што је сва власт у рукама буржоазије. Отуда долази све зло и беда. Зло је у систему, не у личностима. Отуда нећете чути ни једног комунисту да каже: хајде, приступимо атентатима.

За то даје масу примера царистичка Русија. Вековима је тамо био несносан режим и у њему изобиље атентата. За све време тих атентата стање се ни за длаку није променило. Али кад су се стекле погодне објективне и субјективне прилике, царистички режим је нестао, као кад дете гурне кулу од карата. Дошле су масе, револуција ношена моћном комунистичком фалангом, која је дала смисао мартовској револу-

цији и не само царистички режим него је у октобру оборила и капиталистички поредак.

Чули сте од Стејића мотиве за његов протест: зло стање, партизанлук, беспослица, беда и очај; био је борац и тражио земљу, а они га гурнули, и у безнадежности дошао је на идеју да бомбом протестује. Он лично нема ништа против регента, нити против ма које жртве његове бомбе, њега су покретали идеали као и све атентаторе у свету, и зато у свету њима судови суде друкше него обичним кривцима. Има један класичан пример: сетите се атентата на председника аустро-угарске владе графа Штирка. Њега је убио за ручком, у сред кафане, не један молерски радник, не неки пролетер који живи под капијама и по каналима, него један доктор философије, једна најбоља глава, најбоље срце, Фриц Адлер. Убио га је из најидеалнијих мотива, јер је веровао да тим протестом, ако не да врши социјалистичку дужност, оно да протестује што један човек у сред ратних ужаса може да чини шта хоће; хтео је да опомене људе из масе да се покрену. А да је организована борба, акција маса, отворена борба, отворен сукоб у привреди, на улицама, и са пушком у руци, једини пут ослобођења, то је деценијама показала борба пролетаријата. Атентати само штете тој борби. Пример зато је сама Југославија, где је млади комунистички покрет теже погођен Стејићевом бомбом, него што је Стејић мислио да ће погодити режим. Са болом у души могу рећи — осим трулежи ових открића о раду режима — није погођен режим,

него наш млади покрет, који је имао наде да се кроз Комунистичку Партију Југославије изгради у најлепши комунистички покрет на кугли земаљској.

Дошао је Закон о заштити и све што га прати, и све од чега пати рздничка класа. Стејић је мислио добро, али није учинио добро онима, којима је хтео да помогне. Његова кривична одговорност има се утврдити из оних мотива које је он овде изнео. Треба напоменути да је испрага пропустила да утврди један значајан моменат: где су била регентова кола кад је бомба бачена. Кад је вест о атентату дошла у Скупштину Драшковић је казао да су кола била на 150 до 200 метара даљине. Пашић и регент сазнали су за атентат тек на Теразијама. Да је та важна околност утврђена, а ваљда ће неко од нас то икад утврдити, онда би суд био у стању да призна веродостојни исказ Стејићев о протесту.

За остале окривљене по делу атентата, после доказа о изнуђеним признањима и после уништене седнице од 26. јуна, суд ће наћи да нема дела.

Са овим сам готов са атентатом.

Ни о комплоту немам много да кажем. Док се по делу атентата човек ужасава слушајући оптужене и сведоке, по делу комплота се чуди и пита: Шта раде ови људи с једном партијом? Али кад види да је у Југославији, он каже: па да, све је могуће!

Овде се оптужује не седамнаест лица, него Комунистичка Партија Југославије. Па и ако се она оптужује као целина, овде седи само седам-

наест лица. Ко не познаје односе у К. П., а чита оптужбу, и чује реч држ. тужиоца, и види ове на оптуженичкој клупи, помислиће да се сва делатност К. П. Ј. сконцентрисала у Новом Саду, у кући Чакија, Јулке Швраке и винограду старог Паливкаша. К. П. Ј. оптужује се због припадности III Интернационали, а 11 оптужених је из Н. Сада, 5 из Београда, а један је залутао из Славонског Брода. Неко мора да носи одговорност за оно што се овим оптуженима ставља у терет. Ту је Вуковарски Конгрес са 340 делегата, ту је Централно Партиско Веће од тридесет и једног члана, ту је Извршни Одбор, ту је преко три стотине организација са својим управама, ту су толике редакције, ту клуб од 58 посланика. Све су то меродавна, одговорна лица, ако има одговорности што су људи комунисти и што су у Вуковару примили овај програм.

Истрага је напричала приче о открићу једне масе терористичких организација, а једва је пред суд догурала ову новосадску, а да Стејић случајно није из Новог Сада, да је атентатор, случајно, рецимо, из Вргин-Моста, и да тамо има комуниста, била би ондашња организација доведена да одговара у име целог Конгреса, Партије, клуба! На тако нешто један политички човек мора да се револтира. То је увреда за једну партију, трећу по величини, да за њу одговарају и таква лица, међу којима има неких који и нису комунисти и не знају шта је то комунизам.

Каже се, тајно су се договорили. Где су докази? Нема их. У решењу о стављању под суд као и у оптужби све је голо, а састанци, летаци,

књиге нису докази о постојању дела. Ако говоримо о штампаним доказима, за њих се одговара по закону о штампи и не по § 88. Ако су на терет стављени разни говори, за њих се одговара по закону о зборовима; за тајне састанке о којима нема ничега конкретног у тужби одговара се по закону о удружењима. Али, на страну закони. Ово је питање политике. На једну партију уопште не може да се примени § 88. К. П. није комплотска партија, није тајна, а за постојање комплота треба тајни договор, договор *ad hoc*, ограничен и на лица, и на време и на простор и на одређену намеру. Иначе би то била један перманентна тајна организација која никад не би могла да изврши шта хоће. К. П. је класна партија, она живи стално, живи тако рећи вековима, живи од њиховог рођења, живиће после њихове смрти, живеће и онда када пролетаријат у целом свету буде завео своју диктатуру, јер је она и онда потребна. Они (показује на оптужене) су се договорили још кад су се родили да се боре против данашњег режима и система. Договор, то је Вуковарски програм. А против тога програма закони се нису побунили, нису рекли ништа, све док ове нису стрпали у апс.

Циљ тога договора? Шта каже о томе тужба? Да промене уставни ред, ред наслеђа. Шта се то кога тиче! Нек дође ко хоће. Да се промени Устав? А да остане, зар, капиталистички систем? Не. Да се оцепи територија или присаједини којој туђој држави? То никад није било у програму ни у раду К. П.

Али не само са законске стране, него ни с политичке не може бити речи о комплоту.

И због тога, што државна тужба не доказује ништа конкретно, ништа опипљиво, зато се она баца писмено и усмено на програм Партије. Ја, као политичар, а овде као адвокат, чуо сам овде први пут од како живим у Европи, да се пред суд може извести један програм, један идеал, једна тежња, један осећај. То је југословенски специјалитет.

Ту скоро било је суђење Триши Кацлеровићу и Кости Новаковићу, што су у писмима измењали мисли. Исти срећни иследник водио је истрагу, и та два човека морали су да доказују своје осећаје, да причају о својим тежњама, о своме философском схватању света, нешто што ни по ком закону, писаном или моралном, не може бити предмет кривичног судског поступка. Да то буде предмет суђења, да се идеали Јулке Швраке, Кларе Либиш, старог Палинкаша, који би хтели ући у комунистичка рај, изведу на оптуженичу клупу, да се ту пришије § 88, тај случај не постоји у аналима европског правосуђа. Свуда гоне комунисте, али гоне конкретну ствар, учин, „збиће“, — али идеју, програм, циљеве, идеале, због тога неког судити, то је могла само инквизиција средњег века. Ово је у Југославији трећи покушај да се осуде људи што овако мисле.

Пре шест месеца већ је пала једна таква немеродавна осуда. Скупштина је законом о заштити државе ставила изван закона 210.000 комуниста. Дошла је једна већина, која сваког часа може да постане мањина и рекла: Ти Комунистичка Партијо немаш право на живот! и уништила је све мандате, организације, цео покрет.

Режиму је то мало било, он хоће још једну осуду. Режиму је мало покрића у Обзнани, мало покрића у закону о заштити, њему треба и судско покриће. За њих, који су већ једанпут осуђени, за њих којима је уништено оно што им је најмилије — партија — за њих је та казна кроз парламенат сто пут тежа, него ваша казна. Но власницима је све било мало, они хоће да ти људи и физички трпе и да послуже као пример онима који се боре против капитализма.

После одмора продужује

Кацлеровић: Оно што хоће државна тужба, да за дело комплота буде кажњен један програм, нечувено је. За потврду тога осврнућу се на два доста меродавна фактора. Кад је доношен закон о заштити државе, Законодавни Одбор је у својим мотивима казао: „Овај закон иде против партије, против организација, против њеног рада, а не иде против комунизма као науке и идеје“. Ту мисао исказао је и сам Драшковић у свом ранијем говору: „Због тога само, што су комунисти писали и прокламовали, ми их нисмо могли хватати за гушу“.

Али видите шта хоће државна тужба. Она чита програм, акциони и теоријски, чита Бухарина и другу литературу, и сматра то предметом за кажњавање. Кад већ морамо на основу такве тужбе да разговарамо о тој ствари, онда морам и ја ићи за тужбом. Да видимо шта хоће тужба из те литературе.

У својој речи држ. тужилац напада Вуковарски програм што је превратнички, револуционаран, што прокламује принцип неравноправно-

сти грађана, вели да је опасност за поредак и позива се на наш програм од 1919. год., који му се већ више допада. По томе програму, он каже да је К. П. Ј. била за равноправност грађана, за народно јединство, за укидање војске, за укидање ратова и друге лепе ствари. У тој компарацији био је држ. тужилац несрећне руке.

У програму стоји:

„Слом капитализма може се извршити само све потпунијим развићем класних супротности, увећавањем маса које учествују у класној борби и оштрењем њихове класне свести, тако да пролетаријат, поставши довољно јак, дефинитивно освоји политичку власт.“

На другом месту:

„Услед развића капитализма са свима његовим супротностима, услед разривености европске културе светским ратом као неминовном последицом капитализма, ушао је међународни капитализам у завршну фазу. Класне борбе пролетаријата и буржоазије развијају се у велике социјалне револуције. Тиме су створени услови за остварење комунистичке привреде преношењем свију средстава за производњу у руке друштвене целине“.

Говори се даље о разлозима за студање у Трећу Интернационалу и каже се да нас историја учи да је средство за ослобођење пролетаријата освајање власти, диктатура пролетаријата, ради уништења органа старог друштва.

„Искуство великих социјалних револуција учи нас да је средство за остварење овога преображаја: освајање политичке власти од стране

пролетаријата, разоравање старих органа власти и васпостављање искључиво власти радничке класе (диктатуре пролетаријата). Као органи диктатуре пролетаријата у спровођењу социјалне револуције показали су своју вредност радничка, сељачка и војничка већа."

Питам држ. тужиоца, је ли то из програма од 1919 или 1920? Тешко да би ми могао одговорити. То је из програма од 1919 који му се допада. У истом смислу говори програм од 1920, овај што седи на оптуженичкој клупи. Он каже:

"Борба радника за повећање надница не доноси жељене резултате, јер страховита скупоћа животних намирница поништава сваки успех у том правцу. Коренито побољшање положаја радничке класе постигнуће се само када пролетаријат завлада производњом. Да би се по освојењу политичке власти подигла производња, диктатура пролетаријата треба да изврши експропријацију крупних капиталиста и великопоседника, да средства за производњу и саобраћај претвори у колективну својину радничке државе".

Онда на стр. 13 и 14 стоји:

"Пролетаријат, као класа која има да изврши велико дело друштвеног преображаја, јесте класа која је вековима живела у привредној и политичкој потчињености капитализма те само у тешким и дугим борбама налази свој пут и постаје свестан својих задатака. Отуда социјална криза и њен пратилац социјална револуција нису кратки догађаји већ период дугих и тешких борби".

На стр. 9:

„Неопходни услов за ту социјалну револуцију јесте диктатура пролетаријата, то јест успостављање од стране пролетаријата такве политичке власти која ће му омогућити да уништи сваки отпор експлоататора“.

На стр. 16:

„Искуство свих буржоаских револуција, као и поуке руске револуције показали су нам да се нови друштвени поредак може створити само у социјалном рату потлачених маса противу владајуће класе која изумире. Победоносни носиоци новог поретка имају да помоћу своје диктатуре осигурају прелаз од старог друштвеног поретка ка новом. Руска пролетерска револуција показала је међународном пролетаријату орган у радничким совјетима, који је неопходно нужен за спровођење социјализма“.

Као што се види идеје из програма 1919 у суштини су исте са идејама из програма од 1920, који има свој публицитет, против кога власти нису предузеле ништа све до закона о заштити.

Та компарација му је несрећна и у односу на политичка права. Програм од 1919 тражи једнакост свих грађана пред Уставом, то исто стоји и у тачки 11 програма од 1920. И као што ранији програм говори о пореским теретима о инвалидском, аграрном и другим питањима, тако исто говори и доцнији програм. И како ранији програм говори о народном јединству, новији каже:

„К. П. Ј. ће и даље остати на бранику идеје националног јединства и равноправности свију националности у земљи“.

Ове људе оптужују за велеиздају, да хоће

да оцепе територију државну, а у програму ово пише! И за К. П. није све једно хоће ли један народ бити у једној целини. И пре рата су социјалистичке партије заступале идеју да је потребно национално ослобођење за неспречено развијање класне борбе и постигнуће класног ослобођења.

Иследна власт није имала дужност да мисли, али држ. тужилац је требао да види да К. П. и ако је револуционарна, ипак води рачуна о маси других проблема који се решавају у оквиру капиталистичког друштва.

Једна ствар, изгледа, запала је за око држ. тужиоцу: То је 21 тачка услова III Интернационале. На ту је ствар државна тужба јако кивна, нарочито на тачку 3. о стварању илегалних организација у земљама где је партија стављена изван закона, на тачку 4. која говори о пропаганди у војсци. То су најопасније ствари, као и она тачка, где се, како он пронађе, К. П. одриче независности и постаје оруђе Интернационале.

О томе су оптужени рекли своју реч. Ја ћу рећи оволико: Ови услови формално нису били дефинитивна ствар за партију до часа њиховог хапшења. Партијски пленум може их примити у начелу, као и сваки други комуниста. Сам тај факат да примају те тачке, које су публиковане (те нису ништа тајно) није кажњива радња. И кад бих и ја казао: Примам 21 тачку, као што је казао Салај, залутао из Брода у ову истрагу, да ли би суд, на моју изјаву да примам јавно ово што је јавно, и мене оптужио?

21 тачка тиче се целог бића Треће Интер-

национале, она је основ и као таква она не могу бити предмет кажњавања, а још мање по § 88., јер овде седи И. Одбор као представник Партије. Услед техничких немогућности К. П. није на свом конгресу решавала о овим тачкама. Са формалне тачке гледишта оне не везују чланове и организације. Оне везују мене, везују Извршни Одбор, Партиско Веће. Да сам ја на оптуженичкој клупи, ја бих казао: Да, мене везују! Има ли ту чега кажњивог? Како у истражном материјалу није утврђено ништа кажњиво по делу комплота, не може бити ни речи о кажњивој радњи примањем ове 21 тачке.

Пропаганда у војсци! Шта је то? Ништа. Држ. тужилац је уопште рекао да има дезертерства. Та бежанија је била јака нарочито у Хрватској и Македонији. Зна се какви су узроци тамо за то, и да није у комунистичкој пропаганди. А оно што не постоји, не може ни да се казни.

Колико је цела ова ствар несигурна, колико она мора да чуди види се и по аргументима којима државни тужилац хоће да вас убеди да треба да казните. Најјачи аргумент јесу центрумаши; он се у две трећине свога говора њима служио; тако да сам морао да га питам тужи ли ове људе држава, или центрумаши? Ја сам још онда добио импресију да су центрумаши несвесан крунски сведок. Још не видех и не чух никада да се држава за доказ једног кривичног дела у лицу своје тужбе служи једним памфлетом, као неком јавном исправом. А како центрумаши нису јавна исправа, нити какав доказ,

то се покушај да се центрумашима докаже кривица има сматрати ништавним.

Оно што је Павле Павловић говорио поводом рударског штрајка, јесте нешто преко чега суд мора прећи, јер ако за то уопште може ко одговарати јесте Павле Павловић, осим ако би они људи као чланови Извр. Одбора требали да из солидарности приме његову кривицу. Али и тада би се одговарало само по закону о зборовима и удружењима и за то ће Павле Павловић и одговарати кад дође.

За оне Новосађане који су одржавали састанке „и после Обзнане“ државна тужба није ништа конкретно изнела, већ само по голем факту да су неки састанци држани, налази да је то кажњиво по § 88. Узмимо баш да су и држали тајне састанке, они се не могу казнити ако се не утврди да су на њима радили што против закона. Али ми знамо да је Обзнана противзаконита, да нема законске силе, ни по садржини, ни по постанку, да је постала преко ноћ, појавила се као афиша, без владаочевог потписа без публикације у службеном листу. Па кад су судови могли да не фермају уредбе, које су имале владаочев потпис, које су штампане преко службених новина, онда је и грађанима императивна дужност да се не покоравају једном незаконитом плакату.

Ком. Партија је и после Обзнане била на терену легалности. Одржавање састанка имало је карактер тајности због обести полиције. У томе нема ничег ка књивог ни велеиздајничког. А да је Обзнана била један акт насиља рекао

је и сам Драшковић овим речима: „За све ово што смо наредили нисмо имали законско овлашћење...“ И оптужени су били у праву да бране своја најелементарнија права.

Председник: Немојте се окретати оптуженима.

Кацлеровић: То је било механички, моћ привлачења.

Да се задржимо на случају Буре Салаја. Он није члан новосадске организације, а одговара с њом за комплот. Јуче је добро речено да за договор треба исти оптужни материјал, а видимо да је Салаја дошао чак из Брода да одговара за комплот. Он је овде упао случајно, зато што је он једном узео улазнице за Скупштину ен Вис од којих једну за Стејића. Суд је Салаја за то „дело“ отпустио, али га задржао за комплот, ма да ничим није утврђено да је он што урадио против § 88 или с Новосађанима. Доведен је на оптуженичку клупу јер је:

„Према признању своме као члан К. П. припадао оној групи њених чланова који су имали за програм рушење данашњег правног поретка у нашој држави на сваки начин, а у крајњем случају и путем револуције“.

Са њим је исти случај као и са послаником Ђуром Ђаковићем, и обојица су већ давно требали бити пуштени. Имате у актима акт иследника Вујића којим тражи од бродске полиције материјал за оптужбу против Салаја по одређеном параграфу. А бродска полиција одговара да није могла ништа кривично да пронађе против Салаја. Истог акта о Ђаковићу нема у актима, јер је уопште нестало много аката. Али

ево шта је Вујић писао сарајевској полицајној дирекцији:

КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Градски Суд за град Београд и Чукарицу
за ислеђење

Бр. 18.499., 9. септ. 1921.

Београд.

Градској полицији

Сарајево

Моли се та полициска власт, да прикупи податке о раду Ђуре Ђаковића бившег народног посланика комунистичког из Сарајева, који се састоји у организовању радника, агитовању за комунизам и бољшевизам и промену постојећег државног уређења и облика владавине, као и о везама које је он обдржавао са страним комунистичким организацијама. Прикупљене податке који ће служити као доказ да је он кривично одговоран за дело из § 87 а. к. зак. послати што пре суду. Такође наредити надлежном општинском суду да одмах пошаље овоме суду уверење у кривичној форми за окрив. Ђаковића, а које се односи на његово владање и његово стање.

Хитно је притвор.

Надлежни судија
Н. Вујић

Ово је оно фамозно писмо, на које је, кад је било објављено, г. Вујић реагирао са пет тужби, а које је ипак истинито. И Ђаковић, кога сте ви послали у Сарајево, тек сад муку мучи,

јер по целој Босни иду расписи и трага се шта је он антидржавно урадио да би могао бити кажњен. —

Државна тужба даље каже да К. П. хоће да узме власт путем терора. То је ново. Ја то први пут чујем. Шта је то терор? Ко врши терор и ко једино може да га врши? Терор врше они који имају власт. Терор врши данас буржо-зија. Владајућа класа га врши кад се потиштене масе почињу дизати у одбрану својих права. И владајућа класа заводи тада диктатуру, обест, тиранију, терор, терор одозго. Ми данас имамо тај терор.

Терора је било и за време француске револуције, он је вршен над контрареволуционарима, То је у општој природи ствари. Али импутирати терор комунистима, апсурдно је. То је анархизам, то су индивидуалне акције, које само школе пролетаријату, које пролетаријат никад не могу ослободити експлоатације и довести га на власт.

Државна тужба каже да је К. П. одговорна и због тога што тражи револуцију, што њом хоће да обори поредак, да узме власт и заведе комунистичко друштво.

Комунистичка Партија је револуционарна, кроз социјалну револуцију она мисли да је једино могуће ослободити пролетаријат, учинити крај капиталистичком господству и дати средства производње у руке оних који раде. И што је то записано није ништа кажњиво. То би било кажњиво само сад, кад би неко то сад учинио, јер постоји закон о заштити државе, који изрично забрањује те ствари и јавну употребу тих

израза. Хтети казнити револуцију могуће је само у Југославији. Казнити једну појаву која постоји од како је света, која ће постојати док год буде постојао антагонизам класа, то је немогуће. Онда би се могли начинити дебели томови сатира о томе, шта би се све имало да казни као револуција.

Револуција није специјалитет комунистичких партија и радничке класе, већ свих класа чији су се интереси у историјском часу поклапали са напретком човечанства. Имате француску револуцију. Феудални систем сукобио се са буржоазијом, која је држала кесу, па хтела и власт. То је био дуг, крвав процес, сто пут крвавији од руске револуције. У њој смо имали диктатуру, директориум, терор, падале су главе, људи су лишавани свих права, и у тренутку кад Робеспјер држи свој говор о слободи штампе, нешто што је икад најлепше и најузвишеније речено о штампи, забрањује он штампу старог режима. То је у природи ствари. Револуција руши све старо и мора да се служи и насиљем. Буржоазија се њиме славно послужила. Нико је за то није извео пред суд; то се суди политички, то се казни у јотвореном сукобу, на улици, у пољу, на планинама: у праву је онај ко је јачи!

Имате револуције од 1830, од 1848, имате прву пролетерску револуцију од 1871 у Паризу, где су пролетери узели власт у своје руке, држали је мало дана и која је у крви угушена, 40.000 пролетера је поклано 60.000 је отерано у тамнице. Тако нешто не може да буде предмет вашег расправљања, то расправљају живе социјалне снаге.

И кад данас ови људи акцептирају револуцију као метод, зато што тако морају, онда је оваква тужба неозбиљна.

Маркс је 1847 године дао једну сувопарну дефиницију о томе шта је то комунизам, у овој малој књизи, коју нико н је казнио а у којој има страшних ствари, и револуције, и крви, и бајонета.

„Комунизам је теорија о условима победе радничке класе“.

Револуције се не могу декретирати, оне зависе од услова у којима живи једна класа.

А. и из програма К. П. Ј. види се да она ради на пропаганди, на просвећивању маса. Сав тај рад је револуционаран. Није револуција само оружани полазак за рушење Бастиље, то је само један момеиат у револуцији. Револуција је и онда када се говорима и штампом ради на обавештавању света о томе шта има да дође. Извршити револуцију свести, духова, то је најтежи задатак К. Партије. Убедити пролетерске масе у потребу тога, у методе згодне за остварење тога, то је прва и најважнија тачка програма наше партије.

Изнећу, из књига које су приложене државној тужби, само неколико цитата, из којих ћете видети да и у Југославији Комунистичку Партију не воде деца која би се титрала са пролетерским животима и својим успесима.

Антон Панекук у свом чланку:

„У борби класа за власт у друштву резултат зависи од средстава силе која стоје на расположењу свакој од борбених партија, отуда

све што ми данас радимо за закључну одсудну борбу има значаја у толико у колико се тиме појачавају наша снага и средства наше силе. Освајање политичке власти од стране једне ниже класе, т.ј. револуција, не представља никада само један акт, већ увек краћу или дужу периоду борбе, у којој се бурним темпом њене снаге тако развијају да је најзад само она у стању да за- влада друштвом. У овоме је смислу наша свако- дневна борба нужан део револуционарне борбе; овде се снаге пролетаријата лакшим темпом то- лико развијају, да му омогућавају да се успешно одупре великим средствима сила која стоје на расположењу владајућој класи.

Буржоазија је у државној власти свуда основала себи снажну и чврсту организацију, која својим великим ауторитетом, својим распо- лагањем добро дисциплинованом војском пред- ставља непријатеља каквога је тешко победити. Према овој организацији пролетаријат се може осигурати ако и сам себи створи јаку унутрашњу организацију и ако стекне толико политичке раз- боритости да ову организацију у борби приме- њује. За ово морају и политички и синдикални покрет допринети свој део; сваки од њих до- приноси на свој нарочити начин да се организа- ција оснажи и разборитост ојача. Када би се хтело да се њихове различне улоге изразе у претерано једностраном поређењу, могло би се рећи да синдикалне борбе више доприносе орга- низацији, а политичке више знању; организација ствара борбено оружје, а знање способност да се то оружје употреби у одсудној борби.

Из ове славне књижице могу да цитирам још али је ово доста за неоснованост тужбе, као да је К. П. прошле године по сваку цену хтела да декретира револуцију на дан фамозног 26-ог јуна.

У „Начелима и директивама III Интернационале“ стр. 25.

„Комунистичке странке никада вештачки не изазивају грађански рат, усиљавајући се да му скрате трајање уколико је то могуће кад год он избије као неизбежна нужност, да сведу на минимум број жртава, али изнад свега да осигурају триумф пролетаријата“.

У Лењиновим тезама о буржоаској и пролетерској демократији.

„Историја показује, да ни једна [потиштена] класа није дошла на власт и није могла тамо доспети а да не прође кроз једну периоду диктатуре, за које време се она дочепавала политичке власти и силом ломила очајни и бесни отпори, који се не задржава ни пред једним злочиним, који су увек употребљавали експлоататори, Буржоазија чију владавину данас подуширу социјалисти који брбљају о диктатури уопште, и који се бацакају у корист демократије уопште, та буржоазија је задобила власт у цивилизованим земљама по цену низа побуне, грађанских ратова, уништавања силом — краљева, племића, социјалних робова — и угушивања силом покушаја за повраћај старог стања ствари“.

„Кад је буржоазија била револуционарна, било у Енглеској 1649 или у Француској 1793. она никада није давала слободу збору ни монар-

хисџима, ни ѿлемићима који ѿозиваху сџране ѿруџе и „скуџлаху се“ да би организовали повраћај сџарџг реда сџвари. Кад данас буржоазија, која је већ поодавно постала реакционарна, захтева од пролетаријата да овај унапред зајемчи слободу збора експлоататорима упркос отпору који ће уложити капиталисти против своје експропријације радници могу само да се смеју лицемерству буржоазије“.

И тек кад завлада диктатура пролетаријата улазимо у прву фазу комунизма, о чему говори Лењин у тој својој књизи.

Ја сам цитирао из познатих књига, те је и са теоријског становишта јасно, да С. П. Ј. нема да одговара за замишљену револуцију и да уопште нико не може да одговара за револуцију.

Држ. тужилац приложио је тужби и Устав Совјетске Русије. Совјетска Русија је продукт социјалне револуције. Тамо је пролетаријат имао већину у совјетима и бзагодарећи огромној неспособности руске буржоазије лако је узео власт. Једна мањина од неколико стотини људи узела је и организовала власт и придобила огромну већину руског народа. Јако се вара, ко мисли да у Русији влада једна мањина.

Председник: Молим вас, немојте говорити о Русији.

Кацлеровић: Морам.

Председник: Није реч о Русији.

Кацлеровић: Како да није!

Председник: Говорили сте довољно.

Кацлеровић: Баш ништа још нисам казао.

Сад тек мислим да говорим. Хоћете ли узимати у обзир приложени Совјетски Устав?

Председник: То није оптужено.

Кацлеровић: Морам да се питам, јесу ли политички мотиви за забрану овог говора. Русија иде у Ђенову, звали су је...

Председник: Тамо нек о том расправљају, овде не. (Веселост.)

Кацлеровић: Први задатак К. П. Ј. јесте данас да убеди масе у оправданост свога програма и тактике. У акционом програму има читав низ тачака о томе. А против К. П. Ј. дигнута је хајка као да је ту револуција на прагу. Факта то демантују.

Вуковарски Конгрес био је средином 1920. Одмах се затим ушло у изборну борбу, затим у Конституанту. Тад је већ дошла и Обзнана. Као што видите сувише кратко време. Тек од Вуковарског Конгреса стала је млада Партија на ноге, али се још није прикупила, организовала и учврстила а већ државна тужба каже да К. П. хоће да изврши револуцију.

Овде сам принуђен да се позовем на неколико ствари из рада К. Партије.

К. Партија, и ако је револуционарна, бори се и у оквиру капиталистичког друштва за политичко и културно уздизање маса. Она је радила на доношењу устава, и прва партија која је бацила паролу сазива Уставотворне Скупштине била је К. П. Ј. У уставотворном одбору и у пленуму говорило је шеснаест наших говорника, они су активно сарађивали да би у Уставу били загарантовани социјални и политички до-

битци за потиштене масе. Доказ су стенографске белешке Уставотворног Одбора из начелне и специјалне дебате. Обележио сам за суд наше говоре и молим да их прочита, јер они ниште у прах државну тужбу, која кажа да смо напустили класну оштрину а у исто време нас оптужује да смо радили на насилној промена устава. А дела падају у време, кад Устав није ни постојао, јер онај србијански нико није фермао, то је било доба уредаба, неуставности, привременог народног представништва, доба фактичне диктатуре, снаге, терора. А кад је Устав донет Партија је суспендована и ови људи нису ни могли радити на насилној промени устава. Из говора посланика види се да су хтели мирну промену устава, као што су тражили и легализацију партије. То значи да се партија кретала на терену легалности. Зашто, то није ствар суда...

Имате затим учешће К. П. Ј. у општинама. Партија је ушла у највеће општине и тамо, одакле је нису истерали полицајци, она је радила.

Има још два документа за доказ неумесности тужбе по делу велеиздаје. Одмах по конгресу одржан је у Вуковару први пленум Партиског Већа, које је одатле упутило апел пролетаријату. Ту стоји: „да се има повести борба против диктатуре буржоазије, а за сазив Уставотворне Скупштине, против изузетних закона и прогона према радничкој класи а за пуну слободу збора, договора и коалиције, за заштиту наднице радничке класе, за право штрајка и осмочасовни радни дан, за решење аграрног питања и за пуну национализацију увоза и извоза под контролом радничких организација.“

Препоручујем суду да и то има на уму. Друго. Постоји резолуција Животе Милојковића примљена на пленуму Партиског Већа од 3. јуна. У њој видите бригу Партије да у режиму Обзнане сачува све што треба сачувати, говори се о продужењу борбе против реакције, о легализовању Партије. И о том важном акту водите рачуна.

Још нешто. Ја ћу прећи и на негативну страну политике Комун. Партије. Када то говорим ја критикујем њен рад, ја износим њене слабости.

Пребацује се К. Партији да је хтела преврат 1921 године. А већ Обзнана је тешко погодила Партију. Она је открила многе слабе стране комунистичког покрета. Али има читав низ доказа, да је К. П. била у фази пропаганде организовања и буђења маса, а не у фази отворених сукоба.

Имате штрајк железничара 1920, који је угушен у крви. К. Партија није имала снаге да реагира на то. 1920 прослава првог маја није изведена, јер су се људи на водству плашили крвопролића, а ја без Првог Маја не могу да замислим свој живот. Имате брутално избацавање комуниста из загребачке општине; ни на то никаква реакција. У Београду један полицијски писар и два жандарма избацују комунистичку општинску управу легално изабрату и легално уведено у дужност. Чак ни демонстрације! Није учињено ни оно што је свако био дужан да учини у одбрану својих политичких права, оно што су радили радикали кад су с пушком у руци бра-

нили самоуправу општина. Ја жалим то, и да сам ја био на одговорном месту радио бих друкчије и не бих допустио да се без једне демонстрације пређе преко тога насиља.

Онда је дошла Обзнана која је уништила све. Опет никакве акције! Имате Закон о заштити државе, који је уништио и оно што је после Обзнане остало. Никакве акције! Домови, штампарије, књижаре, све то уништено, отето, дато другима; никакве реакције, никакве борбе!

Па шта то значи?

То значи да је К. Партија била недовољно јака да са успехом реагира на те терористичке акте буржоазије. Ја жалим то, али ја то објашњујем, јер је партија била млада и слаба да се ухвати у коштац са државном силом.

За време дебате о Обзнани која ипак неће уништити комунизам, Сима Марковић је рекао на крају свога говора: нека буржоазија отвори радничке организације које су вентил сигурности. Иначе сву кривицу за могућу експлозију носиће сама буржоазија.

Шта је то? Један мирољубив аел на буржоазију да води рачуна о ситуацији.

И зар све то не каже да К. П. није могла мислити да изврши револуцију? Уместо да се то схвати, нашло се да је револуција требала да буде у одређен дан и да почне у Н. Саду.

Седанаестни дан претреса

Т. Кацлеровић (завршујући свој говор):

Из програма и из статута К. П. Ј. јасно се види да је њена организација централистичка, и

то врло строго централистичка. Све њене акције од мало већег значаја по времену или по простору, по правилу има да почну и да потеку из Центр. Партиског Већа. И када ми овде исправљамо о томе да је једна организација, новосадска била та, која је путем комплота, путем конспирације имала да изврши дело из § 87 а., онда се то савршено не слаже са организацијом, методима и политиком К. П. Ј.

И раније сам у говору казао и питао вас, а и сада вас питам, г. судије: Откуда то да се баш у једној сељачкој, индустријски и привредно неразвијеној области, у Војводини нађе и открије комплотска организација, а не у другим местима, која су јачи привредни центри. Тежиште комунистичког покрета налази се у Београду, оно је у Загребу, Љубљани, Сарајеву и у другим индустријским местима. И истрага траје преко седам месеца, и за све то време није открила нигде ни једну једину комплотску организацију, већ само у Н. Саду!

Објашњење ове нелогичне појаве јесте, као што сам већ истакао, у голој формалности, што је атентатор Стејић из Н. Сада, јер кад је он оданде, онда мора да у новосадској организацији има нешто у циљу преврата, насилне измене устава, оцепљења државне територије и т. д.

Да бих могао да убедим суд, да га доведем на моје гледиште, да акцептује моје разлоге — а ја хоћу да га убедим — рећи ћу, зашто се не запитамо: Како то да се тај рад није открио приликом мог процеса, или н. пр. у Македонији? Ви се сећате да је 8. априла пр. год., у Народ-

ној Скупштини, Милорад Драшковић говорио о томе, како је у Маџедонији комунистички покрет узео такве размере, да је довољно да се само упали фитиљ па да цела Југославија иде у прах и пепео, да је Маџедонија преплављена тајним, комунистичким терористичким организацијама, назначио чак да их је откривено преко тридесет. Рекао је да о свему томе има обилни материјал у његовој црној торби и да ће тај материјал бити изнет пред суд.

Данас се К. П. Ј. налази пред судом и ја питам: где је то обиље докумената о превратничким организацијама, о терористичком раду њеном из Драшковићеве црне торбе? Је ли то обиље доказа о постојању терористичких организација сервирано држ. тужиоцу? Није. Како је то могло бити јер ако је Драшковић умро, он је те доказе морао оставити у Министарству, а како је целу ту ствар спремила, организовала и конструисала Влада, несумњиво је да су та документа остала у влади. Међутим, ми данас судимо да ли уопште има дела комплота, јер оно што има у актима није никакав доказ.

Сваки правник, сваки човек, који слуша ову расправу, пита се у дилеми: да ли се овим људима суди за комплот, или им се суди што су чланови К. П. Ј., и што су усвојили њен програм и статут и везали своју егзистенцију за Комунистичку Интернационалу? С обзиром на прилоге које је држ. тужилац приложио тужби, намеће се овај логични закључак: Оптужени Извршни Одбор, са 11 Новосађана и седамнаестим залуталим Салајем, не одговара за комплот, него

за програм К. П. Ј. и за њену политику. Онда није никакво чудо, што се државни тужилац, наставши се у запари као год и Влада, ухватио за комунистичку литературу, која је јавног карактера, која је прошла цензуру, и што је шчепала једанаест Новосађана и њима одредила да истрају у терористичком раду да би оборили владајући режим у Југославији. Није чудо, што је на овако неозбиљан начин покренут цео процес, што је овако еозбиљно монтирана тужба, да се држ. тужилац послужио чак и календаром и песмама.

У рефрену песме коју он цитира, налази држ. тужилац доказ да постоји кривично дело комплота:

„Ко је храбар нека пушку узме...“

Државни тужилац, који раније није имао прилике да се упозна са бићем комунистичке организације, невољом је принуђен да сада уђе у лавиринт комунистичке литературе и он, ваљда, мисли да је К. П. Ј. неко погребно удружење, или друштво за улепшавање вароши, и да се оно у пропаганди не треба да служи и оваквим стварима, па изгледа као да нам пребацује: Што нисте певали „Ситан камен до камена...“ К. П. Ј. је борбена партија и кад је реч о поезији, у њој је дозвољена слобода маште, израза, мисли и форме. Ова је песма преведена с руског, превод није најсрећнији али је тачан, и изгледа да се само по руски може најбоље да издржава и ради у данашње време.

Да не бих замарао суд, хоћу да рекапиту-

лирам дело комплота, да још једном озбиљно разгледамо решење суда.

Да видимо шта се ставља на терет Извршном Одбору. Генерално се у решењу каже: „извесни чланови — што су као чланови К. П. и чланови њеног Извршног Одбора, усвојивши, према свом признању, све тачке III Интернационале и њене борбене методе радили на том да се политички и правни поредак у нашој држави промени, ма и путем револуције као крајњег средства за остварење комунистичких циљева, без обзира на то, да ли ће она бити крвава или не“.

Мислим, господо, кад је реч о квалификацији дела, да с обзиром на ове аргументе не може бити речи о делу комплота, него је јасно да се овим људима суди зато што су чланови К. П. и што су кроз њу припадали Трећој Интернационали. Раније сам истакао да је овај суд ненадлежан за расправљање мисли, идеја и програма. То суди неко други. Тај други није ни један суд, ни један формални закон, нигде у свету, тај други се налази у народу, на улици, у производњи, на рудницима, у фабрикама, свуда где стоје живе снаге, које се боре за то: хоће ли остати овај систем експлоатације, или ће доћи ново друштво засновано на правди. Тамо постоји суд за ове велике социјалне борбе.

Таква јаргументација оптужбе не може да опстане. Када бисмо рашчлањавали реч по реч, мисао по мисао, ми бисмо видели да је и ова тужба такође заснована на погодбама, као што

је била тужба у моме процесу: „...да се у згодном моменту...“ А ако тај момент не дође никако, а ви ове људе осудите? Или: „...ма и путем револуције...“ А ако она не дође, јер може да се деси и без ње, а ви ове људе осудите?

Ја ни за длаку не одступама од програма К. П. Али су ово аргументи против оптужбе, ма да је за поништај целе зграде на којој је државна тужба заснована, довољан само случај Ђуре Салаја. У решењу суда, у разлозима о стављању под суд, стоји:

„Противу Ђуре Салаја — што је, према свом призвању, као члан К. П. припадао оној групи њених чланова који су имали за програм рушење данашњег правног поретка у нашој држави на сваки начин, а у крајњем случају и путем револуције“.

Ђура Салај је иследнику казао ово: Ја сам члан К. П. Ј., ја акцептујем Трећу Интернационалу, њен програм и њен статут, и он је само због тога стављен под суд и одговара за комплот! Један правник, ма где у свету — а то ће правнички свет у Европи прочитати, јер ћемо се ми потрудити да то сазна правнички свет — када прочита, да се са оваквим аргументима стављају људи под суд, рећи ће: Југославија је правно заостала земља, јер само ово не може да буде суђено.

Ја сам, јуче, рекао државном тужиоцу и овде то понављам: Ја сам комунист, ја акцептујем политику Треће Интернационале, примам њен програм и њен статут. То може да каже

сваки човек. И ја бих волео да видим државног тужиоца који ће таквог човека оптужити и суд који ће га због те манифестације његових осећаја осудити. Салај нема везе ни са Извршним Одбором ни са новосадском организацијом. Има ли ту онда договора? Ништа! Па кад он ипак ту седи, онда значи да се овде суди што К. П. постоји и што постоје њени методи. А ни програми ни методи не могу да се суде све до доношења закона о заштити државе. За ово није било ни једног параграфа у дотадањим законима. И закон о заштити баш је дошао због тога што је казнени законик био празан, због тога да би и то могло да се суди.

Какав је положај осталих оптужених Ново-сађана? Њима се ставља на терет што су и после Обзнане били чланови неких тајних организација, што су држали неке тајне седнице у јануару 1920 и што су ту разговарали о некаквој подземној акцији. Они су изјавили да не може бити речи да су њихови састанци држани у циљу преврата, јер Обзнана није била ништа, и нико није био дужан фермати је, а оно што им је принудом метнуто у уста, није ништа. Подземна акција, шта је то? Закон зна за договор.

Имате н. пр. Боришку Фаркаш, која је била на тајним састанцима, где је Ковачевић говорио о револуцији. Говорити о револуцији није ништа кажњиво, па говорило се јавно или тајно. Цео свет данас говори и пише о револуцији. Она се терети и тиме, да су у њеној кући штампани летаци за штрајк. Од кад је то кажњиво?

Имате Емила Ороса, који још носи ожиљке од жила, и који је оптужен само за то што је Клари Либиш одобрио да држи тајне састанке у његовој кући. Само то, Па и ту је државна тужба нашла дело комплота. Јулка Шврака оптужује се што су састанци држани у њеној кући и што је Клари била некаква „копча“. О Сави Николићу нема сасвим ништа.

И кад ствар овако стоји, не може бити ни речи о постојању дела комплота, па ни о каквој кривичној одговорности из кривичног законика.

Па откуда то да се наједаред, од почетка 1921 створи хајка против оптужених и против целог комунистичког покрета?

Тражећи узроке овој појави наћи ћемо их у политичким и економским потребама данашњег режима. Капиталистичка класа, која у Влади има своју најбољу бусију и најбољег експонента својих интереса, жели после ослобођења да неспречено изврши своју обнову. Ту обнову и акумулацију капитала извршиће она муњевитом брзином, мисли она, ако је у томе не спречи пролетаријат својим захтевима. Смањити надницу, продужити радно време, експлоатисати радну снагу што јаче, то је тежња владајуће класе. И још маја месеца прошле године, када сам с једним министром, који је био један од главних твораца Обзнане, говорио о радничким синдикатима и указао му на потребу њихову, јер без синдиката радничка класа не може да живи, рекао ми је тај министар: „Да, тако је, али интерес капиталистичке класе није да се

отворе синдикати, јер се ми налазимо пред економским просперитетом. У земљи има обиље злата, нагомиланог новца, предузећа се реновирају, стварају се нова. Ако се синдикати отворе онда ће радници тражити повећање наднице и друга побољшања, а то ће кочити наш економски просперитет“.

У тој мисли, изреченој кроз уста тога државника, и у факту да је то стварно тако, треба тражити узрок хајци против К. П. Ј. А то поткрепљује и то, што су и дан дањи синдикалне организације неотворене због тога, што власти неће да синдикати сметају капиталистичкој привредној политици. За то је дошла Обзнана, за то закон о заштити, који је у аналима Европе једна незабележена појава, јер нигде није било да један парламент ништи једну партију, укида посланичке мандате и врши атак на вољу народа, који је те послапике послао у парламент.

И онда стоји и то да се захтева да та хајка буде санкционисана и судском одлуком, да и суд каже режиму: У праву сте што сте извршили Обзнану, што сте донели закон о заштити. Тиме би влада добила велико покриће за сва своја недела према радничкој класи.

Али то је режимска политика, и ја држим да суд неће тако судити. Ми разумемо да је режиму К. П. Ј. била незгодан противник, опасан противник, и да жели да је се отресе. И ту је разлог што влада хоће да и суд насуче на терен режимске политике. Такав режим јесте стварно диктатура.

Такав велики социјални покрет, чију је величину признао Драшковић, не може се оваквим мерама ништити. Ови људи трпе у затвору седам месеца, али ко је тај који може рећи, да је влада овим процесом уништила комунистичку идеју, да је ишчупала из срца толиких пролетера! Они су у затвору и у мраку, али идеја живи, и живије упркос свих мера.

Сада се први пут обраћам директно вама, господине државни тужиоче. Ви сте казали да оптуженима не признајете добро владање, да су недостојни тога признања. Зашто тако? Ово је прво што вама лично стављам на рачун, за ово сте ви криви. А нисте у праву ни с формалне, ни с политичке стране. То је моментално можда нанело бола оптуженима, који одговарају за политичке ствари. — не за афере, за дела користољубља, за прљава дела, за пљачку народне кесе и крађу народних милиона, као што то чине толики добри државотворци и врели патриоти — који одговарају за идеје јер су идеалисти. И ови радници и ови земљоделци они су радници, они имају у руци највећу моћ, Његово Величансуво Рад, и они тиме одржавају и мене и вас, и цело друштво. И док се не докаже да су зашта криви, чико нема права да им каже: Ви сте прљави!

Оптужени интелектуалци су идеалисти, и да нису инспирисани најчистијим идеалима, они не би били ту, већ би отишли у друге партије, где се теку гаријере и милиони, а не да овде одговарају за комплот и за несавесно држање

према држави. Ви сте тиме рекли да су сви људи издајници. А то треба суд да каже, не ви! Али, да то суд и каже, они ни онда неће бити издајници у очима маса радног народа. У колунистичком интернационализму налази се најбољи патриотизам. Треба ли да се позивам на те људе који раде са стотинама милиона људи и желе да сви људи буду срећни! Није то вулгарни буржоаски патриотизам. Са врха државне управе до последњег агитатора за данашњи режим могу да именујем масу људи, који на разне начине врше несавесно своју дужност према отаџбини.

Још свега неколико речи. Не знам дали ћу тачно казати, да ли смем казати, да су оптужени, када су изишли из уза истражне власти пред вас, имали осећање вере у вас. И јаништа друго не тражим него да судите по савести. *Fiat justitia, pereat режим.*

Било је бранилаца који нису комунисти. Ја то истичем из захвалности за њихов гост солидарности. У место награде имам само једну жељу да оптужени остану верни свом иделу, и не само то него и хиљаде, и стотине хиљада иза њих. Моћ Комунистичке Партије је несаломљива. Нико и ништа неће бити у стању да ту моћ сломије.

Иза говора Т. Кацлеровића који је оставио необично дубок утисак, почињу оптужени давати своју последњу реч.

Стејић. Помажући се забележкама оповргава понеке детаље из оптужбе и из говора државног тужиоца, у колико се на њега односе.

Он није имао ни једну вереницу, а по оптужби изгледа као да их је имао три; није учествовао ни у каквим разбојништвима. За бомбе вели да су нађене у пољу и да је он Љубиши Лазаревићу објаснио одакле су. Али се овај није тим задовољио, него је силом хтео да од Чакија начини његовог саучесника, а са Чакијем га нису ни суочили. Остаје при оном што је првог дана рекао. Боришки Фаркаш никад није говорио што о новцу. Што се тиче Пеште, тражено је од њега да каже да је тамо ишао деветнаест пута. Лаж је да је вадио револвер при бегству, јер се револвер не вади за параду. Није могуће да су рањени војници, који су из разних чета, били сви један корак за регентовим колима. Бомба је експлодирала на 120 корака иза кола. Што није хтео употребити остале бомбе доказ је да није хтео убити. Он није крив иследној власти, која је хтела да зна више од њега, те га је послала суду са оваквим актима. Саслушаван је усмено, без протокола, најмање четрдесет и пет пута. Од изјутра како је ухапшен до једног сата ноћи непрекидно је тучен у канцеларији Љубише Лазаревића, која је била пуна чиновника и детектива. Пред његову ћелију која је била стално отворена доводили су масу радника и за сваког га питали, да ли га познаје. Изгледало је као да је осам хиљада грађана знало да ће он извршити атентат.

Стејић затим хоће да говори о зверствима коцкара Душана, али га председник неколико пута прекида, јер, вели, то се све већ чуло на

суду. **Стејић** затим прача о терору над радничком класом у Новом Саду, Суботици и целој Војводини, због чега се и решио на протест бомбом. За оне надрипатриоте који су га начинили мађарским слугом, изјављује да се у Добруци борио у првим редовима док није био тешко рањен.

Туче у управи нису вршили толико жандарми, колико потпоручник Вукоман, каплар Милијан, детективи па и сами чиновници управе. Он нема више шта да каже него то:

— Тужиоци нека ме туже, а ви ме судите.

Лајош Чаки изјављује да пошто српски не може да говори како треба, задовољава се одбраном бранилаца. Моли суд само да суди по закону.

Јозеф Мојзеш изјављује на мађарском да тумач није тумачио његове исказе од речи до речи и моли га да боље преводи:

Бранилац *Кацлеровић* захтева да тумач бељежи Мојзешове речи па да их онда преводи.

Мојзеш изјављује да 8 месеца лежи, а још не зна зашто је он ту. Он не може да говори док не зна зашто је оптужен.

Због тога му председник, преко тумача, поставља извесна питања.

Мојзеш изјављује да се не осећа крив што је ишао у Пешту, његова породица била је у беди, као и породице других беспослених радника, те је ишао својој синдикалној централи за помоћ. О седници од 26. јуна не зна ништа, а

ако је ње било то ваљда полиција зна. Говори даље како је страховито тучен.

Председник га прекида и пита има ли шта ново да каже.

Браниоци упадају и веле да је то једна аномалија да је овај човек саслушаван на кинеском језику и да му чак ни оптужба није преведена. Захтевају да у записник уђе да није ни знао за шта је оптужен и ко га терети.

После одмора од четврт сата долази на ред **Никола Ковачевић** захваљује браниоцима на сјајној одбрани, после којих он о седници од 26. јуна и о осталим мистификацијама истраге не мора ништа да каже. Потсећа суд да је од иследника одмах по уапшењу тражио да испита сведоке за његов алиби, и то се све могло учинити за два сата. Иследник то није хтео. Он неће да улази у разлоге са којих је иследник то одбио и учинио да се његова част седам месеца каља у буржоаским новинама и да се од њега чини разбојник, па да се тек овде покаже да је све било лаж. Изнуђена је од Стејића лаж да се на два дана пред атентат састао с њим. И за ово је Ковачевић захтевао од иследника, да назначи где је, кад и на ком месту то било, да би могао и за то утврдити алиби, али иследник ни то није хтео, те је јасно да је ствар напакована.

Ковачевић затим говори о новосадској организацији, пошто је у Н. Саду био синдикални и партијски функционер. У самим актима ислеђења има довољно доказа да није било никак-

ве терористичке организације, а то је у толико сигурније, што се зна начелно гледиште К. П. против сваке врсте индивидуалног терора. У Н. Саду постојале су синдикалне организације, месна партијска организација и Обласно Партијско Веће и све је то знала полицијска власт. А кад се догодио овај атентат, полиција је по сваку цену хтела да од легалних партијских организација начини терористичке ћелије. У хајци за терористичким организацијама дотеране су у београдски затвор легалне партијске управе из целе Војводине, чувари комунистичких кутија на изборима, синдикални функционери и сви ти људи су испребијани у Главњачи. Како су паковане те илегалне организације сведочи н. пр. и исказ друга Боже Јетнера. Код њега је одржана једна седница на којој сам ја саветовао друговима да не прилазе центрумашима. Чега ту има илегалног и терористичког? Ја сам тиме само чинио своју дужност, и то ћу увек чинити, јер су за нас радничке организације драгоцене као комад хлеба. Исто тако је и са исказом Јетнеровим о подели партијске организације на секције. Те секције постоје у свима већим местима, а у Н. Саду још 1920. године.

Ковачевић помиње и исказе осталих оптужених Новосађана и доказује да у Н. Саду уопште није било терористичке организације. Он не бежи од одговорности за рад партијске организације Н. Саду, али одбија све мистификације истраге о каквим терористичким организацијама. Истина је да су партијске организације

радиле и после Обзнане, али тај рад није илегалан пошто је Обзнана само један полицијски плакат.

Таква истрага погодила је само режим и оне који су тражили наше главе.

Ковачевић затим говори о новосадском процесу од 1919. године, који је исто као и овај био дело владиног паковања. Цитира из књиге др. Живка Топаловића „Напад Владе на раднички покрет“ поверљиви одговор Министарства Унутрашњих Дела на акт новосадске капетаније, где се наређује да се одмах похапсе ти и ти комунисти, да се ставе у истражни притвор код среског суда у Н. Саду, и да се одвоје у самице. Даље се у том акту каже да се ти комунисти имају оптужити суду за дело из 87а а за то да се траже летаци и други доказни материјал. Тако је 1919. године Министарство заређивало који људи да се ухапсе и како да им се спакује кривица.

Поводом памфлета „професора“ Банића, Ковачевић говори о добровољачком корпусу у Русији. Иследник Вујић био му је напоменуо, да има пола вреће аката од г. Спалајковића како је он служио непријатеље народног јединства; те вреће овде нема. 1916. год. отишао је Ковачевић у Харков где се говорило о питању националног уједињења. Идеју националног ослобођења пропагирани су први револуционарни социјалисти, особито преко Саве, не из шевинизма, него што су били уверени да је то пут и за социјално ослобођење. Али на првом са-

бирању добровољаца и у првом поступању према њима показало се да се са југословенским заробљеницима у Русији поступало горе него са Мађарима и Немцима, само да би их што више придобили за корпус, да Цемовић и други награбе што више милиона у своје џепове. Сви Југословени били су револтирани поступцима неспособног Спалајковића, којег је Сазанов два пут избацио из канцеларије и који је био десна рука Распућину. Десетина хиљада југословенских радника и сељака ступили су у добровољце јер су хтели да руше Аустрију. А данас некадашњи Тисини пандури, који су ратно време преседили у Пешти, да не именујем никога (добацавања: Зна се ко!), хоће да су патентирани Срби, а нас зову издајницима. Питам се: ко је издајник? Ми који смо ишли у Добруцу, или они који су крали жито у Одеси?

Затим Ковачевић прича о страховитом поступању према добровољцима. Мала фабрика чепова у Одеси имала је зидове попрскане од крви батинаних југословенских радника и сељака, стотине су поубијале. Један буржоаски патриота, др. Фрањо Поточњак писао је у „Обзору“ о тим страхотама, о батинању људи и о стрељању тринаесторице добровољаца, који су тражили да се престане са батинама и што су рекли да се тиме руши народно јединство и ствара расуло. Све је то влади било познато.

И дивизија је, без потребе, бачена у Добруцу, где је пет хиљада Војвођана погинуло да би луковник Хацић добио генералски чин.

— Ви идете далеко, вели председник.

— Зашто сте читали онај Банићев исказ? Ја хоћу да говорим.

Браниоци добацују председнику:

— Немојте да се сад посвађамо. Човек мора да се брани од оних свињарија у актима.

Ковачевић: Што она фукара Банић није дошао пред суд да ми у очи говори. Што суд није бацио то у пећ, кад неће да се о том говори! Има стотине добровољаца и официра, који су се исто тако бунили против таквог режима. Кад је дошла револуција основали смо по налогу главнокомандујућег руске војске војничка већа. Наша команда нам то није дозволила него нам је поставила питање јесмо ли за српску или за руску власт. Тада се повукло из корпуса 20.000 момака, елита корпуса. Ко је то разорио? Разни афераши, Спалајковићи, Шајновићи... Али ми смо и после напуштања корпуса наставили борбу за уједињење. Али на захтев Живковића и Хаџића бацише нас у Сибир као аустријске агенте! Али нас руска врховна команда прими у руску армију и ја сам се од тада борио као обичан редов. Борили смо се у руској војсци, јер је први био петроградски Совјет радника и војника, који је прокламовао право самоопредељења народа и признао уједињење јужних Словена. И да није било руске револуције, не би било ни Југославије.

Смешно је кад Банић каже да сам ја „клипсао“ за руском револуцијом! Ваљда није хтео да ја њоме управљам, да ја окрећем точак исто.

рије? Ја се поносим што сам стао уз руску октобарску револуцију. И ако ради тога хоћете да ме пошљете на робију, ја ћу поносије обући робијашко одело него што бих обукао генералску униформу, уверен да служим човечанству.

Владимир Чопић, усваја у потпуности одбрану. Захваљује се браниоцима што не траже награду.

Државни тужилац у свом пледоајеу казао је да сви оптужени од реда поричу своје исказе дате пред истражном влашћу. Међутим суд се могао уверити у противно. Остали смо код својих исказа сви ми народни посланици који физички нисмо мучени, остали чија су саслушања изнуђена порекли су. Једини који би могао остати при свом исказу јесте Емил Орос, јер је он донео на својим леђима аутентични записник писан Вукомановом жилом.

Државни тужилац је даље рекао да нико од нас није видео тучу, нити се на исту жалио. Међутим ја сам и моји другови видели страховиту тучу, и ја сам се жалио на то иследнику Вујићу. Он ми је обећао да ће довести истрагу против каплара Митијана, али је на томе и остало. Да је било туче то су у осталом и заклетви сведоци потврдили.

Истаћи ћу само једну контрадикцију која је врло карактеристична,

У своме саслушању од 30 јула (четвртом по ред.) Стејић је изјавио да је се на 3 недеље пред атентат састао са мном и Филиповићем пред Конституантом и уговорио са нама атентат. Чак

међутим у свом четвртном саслушању од 3-VII каже да га је на 20 дана пред атентат упутио Стејић мени да ме извести да је све спремно за атентат.

Ова контрадикција је врло карактеристична за истрагу. Код једне правилне истраге не би могла опстати та контрадикција да Стејић јави лично на три недеље пре атентата да је све спремно и да ми истог дана шаље Чакија да ми то исто јави.

Да сада мало објасним појаву на позорници Душана коцкара. Датум „Политике“ која је донела тобожње исказе Костићеве је од 12. јула. У то време против мене су постојала само два основа подозрења: терећења Чакија и Стејића. Иследна власт тражила је трећи основ. Мојзеш је доведен и тек 7 јула узет на саслушање. Али крај свих напора Вукоманових он је био прилично отпоран, тврд човек. То се види из тога што није хтео 12. јула дакле после 6 дана да одмах позна и терети Филипа Филиповића. У то доба дакле није било сигурно да ли ће ме Мојзеш теретити за седницу од 26. јула. И пошто Мојзеш није био сигуран доведен је на позорницу Душан коцкар. Моје суочење са Мојзешом било је 13. јула, и да онда он није подбатио попустио, поред крунских сведока Драгише Лапчевића и Живка Топаловића појавио би се и нови крунски сведок Душан коцкар, а Мојзеш би вероватно био мртав,

И зато сам ја тих дана пре суочења са Мојзешом и био суочен са Душаном коцкаром

који је тврдио да ме је видео код „Руског Цара“ у коме сам ја свега једном у животу био.

А Душан се после није више појављивао у услови сведока само зато што је Вукоман успео да препарира Мојзеша за 13 јули, када ће самном бити суочен. Зато му је поверена дужност инквизитора.

Основи подозрења противу мене су сви оборени. Али истражној власти није било доста да ми пакује кривицу већ је цео апарат ставила у покрет да се ја оклеветам и оцрним. Зато је и дошао онај акт Мин. Унутр. Дела где се најстрашније описује мој рад пре рата и у Русији

На крају тог акта стоји: „као студент, ма да православне вере, био је франковац“.

И кад би било истине да сам као студент био горљиви франковац ја бих то смело казао. То ми не би смели замерити они који су као Гига Гершић на пример били против уједињења. О том свом раду рећи ћу насупрот полицијским извештајима ово. Као студент припадао сам групи Младе Хрватске која се разликовала од Хрватске Странке Права (од франковаца) на челу са Антом Старчевићем у томе, што је Млада Хрватска еволуирала до идеје народног јединства, док су Старчевићанци негирани Србе

Посету загребачких студената Београду извела је та група, која је тада на загребачком универзитету имала већину. Али се та група разликовала од данашњих државотвораца, који мисле да се диференције вековима створене могу избрисати преко ноћ. Да би суд видео јасније

мој франковлук напоменућу још и ово: У почетку рата претресала ми је полиција стан тражећи бомбе. То код лојалног франковца не би тражила. Као политички сумњив премештан сам у пет разних пукова, и дошао на крају у чисто мађарски батаљон да би био безопасан.

Као и при крају и на почетку полицијског извештаја где се говори о мојем раду у Русији налазе се само лажи. Ја пре свега никада нисам био на Волги, нити се дружио са Мазепанцима, као што то извештај тврди. У извештају се тврди да сам у Ташкенту смењен због неисправности. Преко тога ја с презиром прелазим, у толико пре што се после три реда каже да сам после три месеца у знак великог поверења руских власти постављен за команданта једне касарне у којој су били заробљени официри.

У извештају даље стоји да сам отишао у добровољачки корпус. Шта ће тамо један франковац? „Ваљда је био уверен да неће у борбу“ — каже извештај, па се извукао под изговором југословенства. Међутим ја сам из корпуса изјурен а нисам из њега иступио. Ма да сам се на Карпатима грозио да пуцам на људе, на Русе, и ма да моја пушка није избацила ни један метак ипак сам ступио у корпус зато што сам као националиста сматрао да се треба борити за слом Аустрије и Немачке.

Ковачевић је довољно говорио о стању у корпусу и о поступању са добровољцима. Ја сам мислио да ће се прилике санирати, али ничег није било. Узалуд сам излагао зло стање пуков-

нику Хаџићу. Месец дана после тога разговора дошао је циркулар, да га сви официри потпишу у коме се забрањује да се говори о политичким идејама! А нас су те идеје и довеле у корпус. После тога дошло је опет преко ноћ и питање заклетве. Упутио сам и рапорт у коме сам тражио да се то питање боље приправи и људима објасни и да се официрима и војницима дозволи да прокламују краља Петра за југословенског краља, па да му се закуну. После два дана најурен сам у заробљенички логор.

У руској револуцији узео сам активног учешћа. После Брест-Литовског Мира када се поставило питање повратка заробљеника у Аустрију агитовао сам на зборовима да се заробљеници не враћају, већ да се боримо са пролетерском Русијом против Аустрије, а онима који желе да оду саветовао сам да иду у зелени кадар и да дезорганизују аустријску војску.

У Москви сам радио, преводио комунистичку литературу и борио се против оних који су се богатали на рачун српских избеглица, док су се те избеглице вукле гладне по целој Русији. Борио сам се и против тога да се наши људи употребе као топовска храна Антанте против Совјетске Русије. То је био мој рад у Русији.

На суду су читана акта ислеђења по Дијаманштајновој афери. Само пресуда није добављена и то зато што сам пуштен као невин, пошто је државни тужилац одустао од тужбе. Мени је та кривица напакована у самом затвору. Како се ништа није против мене нашло стављен

је један агент провокатор у затвор крај мене а један у стан мога брата, да би се доказала моја бољшевичка акција у затвору и везе са Белом Куном. Али све то није помогло и мене је суд, у коме су судиле србијанске судије, пустио као невиног.

На завршетку желим да нагласим да је са свим индиферентна ствар каква ће бити пресуда, она ме мало интересује. Ма каква она била она неће моћи зауставити точак историје.

Режим тражи наше главе, тражи тамнице, као санкцију за своје злочине над радним масама. Ако ви донесете пресуду коју он тражи, ја понављам речи друга Ковачевић: Ми ћемо с поносом и чашћу обући робијашке одоре, са хладноћом и чашћу стајаћемо пред танетима капиталистичке правде, уверени да ће из наше крви радни народ црпили нове снаге.

Борити се и умрети за свете и узвишене идеале то је наша света дужност и ми смо на то свагда спремни.

Осамнаести дан претреса.

Филип Филиповић: У акту држ. тужиоца каже се за мене да се моја кривица потврђује казивањем Стејића, и Мојзеша и мојим признањем да сам одржавао везе са совјетском Мађарском. У прва два саслушања, пред полицијским чиновницима Спиридоновићем и Кецићем, Стејић ме није теретио, али кад су отпочела саслушања ноћу са свима бруталним средствима изнуђавања, онда су почела и терећења.

У једном саслушању вели Стејић тада да се два месеца после Обзнане са мном споразумео о атентату, а на другом месту каже да је тај споразум био на два места пре атентата. Ви сте чули, господо судије, да сам ја на два месеца по Обзнани био у Бечу на операцији што је и полиција знала, али није знала сасвим тачно па је у журби изнудила од Стејића такво признање. Кад се видело да ни други исказ о споразуму на два месеца пре атентата не одговара стварним фактима, онда су полицијски шпијуни ишли у Беч и у Црквеницу, где су се уверили да се ја ни у то време нисам бавио у Београду, па се онда после неколико дана јавља мистериозна седница од 26. јуна у Н. Саду. Ја сам већ доказао да сам тога дана био у Београду.

Што се тиче признања, које ми оптужба намеће, никаквог признања није било ни за Мађарску нити за интимно познанство моје са Стејићем. Иследници Анђелковић и Вујић нису ми хтели допустити да докажем свој алиби и сву бесмислицу терећења против мене. Они су ме стално уверавали да ће ме брзо пустити, и признавали ми да немам кривице.

Држ. тужба вели даље да смо стварали илегалне организације. Као секретар комунистичке партије ја морам изнети гледиште нашег програма и тактике.

Као присталице научног марксизма, ми стојимо на гледишту да се друштво састоји из класа, које воде међусобну борбу. Та класна

борба јесте мотор живота и чини садржину историје човечанства. Проучавајући историју ми ћемо се уверити да свака класа, пре но што ступи на позорницу историје, истиче свој израђен програм и одређену тактику. Читати програм значи казати како ће та класа, кад дође на власт, организовати своју власт и економске и социјалне односе; тактика казује како ће се доћи до власти.

Све друштвене класе, буржоазија, ситна буржоазија, пролетаријат — физички и умни радници — боре се за остварење свога програма. То обично бива револуцијом, као што показују примери револуције у Енглеској, у Француској, у Немачкој 1848 и у Русији 1905, У француској револуцији подигли су се представници капитализма против феудализма да би подигли капиталистичко друштво. Средство владавине у феудализму био је апсолутизам, у капиталистичком друштву је средство владавине парламентаризам.

Свака класа која долази на власт мора да створи своју политичку организацију, која је једино може довести до власти. Пролетаријат мора да се организује у самосталне политичке партије, мора имати свој програм, своју тактику, и мора се за остварење својих идеала борити. У томе нема ничег чудног. Радничка класа оснива комунистичку партију да би могла приватну својину, ту главну карактеристику капиталистичког друштва, претворити у општу својину. Да би се то извело потребно је да се масе припреме за тај велики преображај, који не може извести

шака људи, нити га је могуће извести преко ноћ. Али, оснивајући комунистичку партију радничка класа нема илузија да ће једним чином, превратом, спровести у дело свој циљ.

Прва дужност Комунистиске Партије састоји се у томе, да пролетаријату објашњује његову велику мисију у друштву и значај и услове за социјалну револуцију.

И наша К. П. истакла је свој програм, и ви сте га овде читали. Из нашег програма јасно се види, на који начин ми замишљамо организацију државе и производње. И кад кажемо да тежимо за освојењем власти, то је за то што тек кад дођемо на власт можемо радити на организовању производње.

Ми смо у нашем програму јасно рекли за шта се боримо. Одмах се види да наш програм повлачи демаркациону линију између нас и осталих партија. Док је у капиталистичком друштву средство владавине парламентаризам, наше је средство диктатура пролетаријата у форми радничких, сељачких и војничких већа — совјета. Та демаркациона линија раздваја нас и од социјал-патриота, јер ми од парламентаризма не ишчекујемо ништа.

Тако ми замишљамо организацију државног апарата. А то не значи да се то одмах може и остварити.

Видели сте из нашег програма, да се ми не боримо против личности, него против застарелих историјских установа и да пролетерска револуција не значи очајни покушај мањине жудне

власти. Свесни тога да у друштву живе не само радници, већ и сељаци, ситни сопственици, интелектуалци, и свесни тога да људи не могу бити уз нас за једну ноћ, ми већ имо, да власт нећемо узети пре но што се велика већина пролетерских и осталих маса својом јасном и несумњивом вољом не изјасни за наш програм, циљ и борбена средства.

Немогуће је без интелектуалаца, без квалификованих радника, без сељака остварити овај тако замашан програм. Милиони радника потребни су не само за оснивање власти, већ и за организовање и стварање производње, за социјализацију трговине.

Наши велики учитељи рекли су, да је ослобођење радника дело самих радника. Ову велику историјску мисију могу извршити само радници и они су за то позвани историјом.

Између буржоаских и пролетерских револуција постоји несумњива разлика. Док су старе револуције само уклањале све што је кочило нови поредак, овде има и да се ствара, да се социјализује трговина и производња, да се изврши заштита и осигурање радника, умних и физичких, да се изврши велики економски и социјални преображај. Ми смо говорили у нашем програму: „Пролетаријат, као класа која има да изврши велико дело друштвеног преображаја, јесте класа, која је вековима живела у привредној и политичкој потчињености капитализма те само у тешким и дугим борбама налази свој пут и постаје свесан својих задатака“. Зато проле-

таријат има да се организује, да се просвећује, да се дисциплинује за овај преображај. Због тога смо и рекли у нашем програму да су „организовање пролетерских маса и пропаганда партијског програма први непосредни задаци партије.

Ми смо и пре и после Вуковарског Конгреса радили на организовању маса. Историја нас учи да су они сукоби имали најмане жртава, у којима су стране биле организоване за борбу. У прво време употребљује се оружје критике, доцније критика оружја.

Али, ни док смо у оквиру капиталистичког друштва није свеједно какав ће бити режим, хоће ли бити режим бича, корбача и жиле или колико-толико подношљив режим. — Ми смо подвлачили право збора и удруживања, право штрајка, слободу штампе и т. д. као средства за васпитање и просвећивање радних маса. „Још у оквиру капиталистичког друштва пролетаријат се организује, васпитава и бори, искоришћујући политичка права и слободе и за њих се бори. Право збора, удруживања и штрајка, слобода штампе и говора и политички утицај народних маса у држави, јесу средства која пролетаријат искоришћује да се као класа организује, васпитава и све груписаније бори“.

Ми нисмо политичка деца. Ми знамо да је политика вештина. Водити ослободилачку борбу није лако. Али та борба има своје етапе, па и наша. И у свакој етапи ми истичемо нарочите захтеве. Ми се поучавамо из искустава других револуција, ми узимамо у обзир све што се у

њима догађа, јер се ништа не може одређивати по жељи, него на основу стварних снага.

Свака политичка партија, која хоће да свој програм оствари, мора истицати и актуелне захтеве, којима увлачи у политички живот шире масе. Зато ми увек вршимо анализу политичке и привредне ситуације, у њој налазимо борбене пароле и онда тражимо средства, организујемо се да те пароле спроведемо у живот. Код нас нема политике *va banque!* — или Совјетска Република, или ништа.

Да бих побио тезу држ. тужиоца, истаћи ћу неке наше актуелне пароле. Прво, питање народног јединства. У том погледу пребацује нам се велеиздаја. Ко је читао нашу литературу, тиј зна да смо ми још 1910 године, када буржоазја још није на то помишљала, на балканској социјалистичкој конференцији донели резолуцију у којој смо истакли потребу југословенског националног јединства. Када је дошло уједињење ми смо рекли да масе треба да осете благодети уједињења, а то могу само тако, ако се србијански устав одмах прошири на целу Југославију, ако се реши аграрно питање и сељаци бесплатно добију земљу од бегова и великопоседника, ако народ осети слободу штампе, збора и т. д. Ми смо увек говорили, па смо то рекли и у Вуковарском Манифесту, да ће К. П. остати на бранику народног јединства. То за нас нису шуње фразе. Ми смо први који смо у својим политичким, просветним и економским организацијама спровели најпуније јединство. Али ми смо

тражили да се јединство не сме спроводити ба-
тинама него културним средствима. Ми смо
рекли, нека се државотворни елементи узму у
памет, да предстоји плебисцит у Корушкој, уна-
пред смо казали да ће народ тамо гласати за
Аустрију, а не за Југославију. Зна се како се
тај плебисцит свршио, а и они који су криви,
нису узета на одговорност.

У нашој борби ми смо стварали и умножа-
вали своје организације.

После рата привредна криза погоршала је
положај радника. Настао је привредни хаос,
спекулација, безгранична пљачка. Ми смо са ста-
тистиком у руци доказивали да је живот поку-
пио 10 пута, а да су плате веће само 6 пута.
Тад однос између скупоће живота и наднице
био је и јесте највећи мотор за штрајкове и он
је гурао раднике у синдикате да преко њих из-
војују поправку положаја. Борили смо се за право
штрајка, за 8 часовни радни дан, против скупоће.
Велики штрајкови железничара, рудара и других
професија вођени су под економским паролама.

Ми смо говорили и о валутном хаосу, ми
смо рекли да се то питање може решити, али
смо тражили да се конфискују све ратне добити...

Бранилац Д. Васић: Зато су вас и ухапсили!

Филиповић: Истицали смо потребу правед-
ног и радикалног решења аграрног питања, јер
би се тиме не само задовољиле масе сиромаш-
них сељака, него би и исхрана вароши била
боља. Данас, због нерешеног аграрног питања,
многа земље стоји необрађено и ми често да

као аграрна земља извозимо шећер и брашно, ми и брашно морамо да увозимо из Румуније.

Ми смо захтевали слободу штампе, јер само кад она постоји могућно је ширити штампу, стварати библиотеке и вршити просвећивање маса, и ми смо тражили да се србијански закон о штампи прошири на целу Југославију.

У односу на станбену кризу, ми смо увек бранили интересе кирајџија против кућевласника. Ми смо радили на оснивању кооператива потрошача, да би они лакше издржали скупоћу, а и да би радници радом у кооперативама стицали способности и искуства, која су им потребна за доцнију социјализацију производње.

Ми смо од првог дана по уједињењу тражили да се сазове Уставотворна Скупштина и ако парламент није средство наше владавине, радили смо на томе да што више наших представника уђе у општине и у парламент, да би радили на ублажавању беде, невоље широких маса, и да би народ с оне стране Саве дошао до слободоумнијег устава. Ми смо на многобројним митинзима и зборовима захтевали да се одмах распусти самозвано привремено Народно Представништво, а да се сазове Конституанта.

Да смо ми искоришћавали парламентаризам доказује и наш израђени комунални програм и наше учешће у општинским изборима у Загребу, у Србији и Македонији. Али, ма да смо добили већину, нас су жандармским бајонетима избацили из загребачке и београдске општине

и из многих других општина. Они који су то учинили и поставили регентске управе у општинама показали су ко се служи терором и преваром. После смо ступили у изборну борбу за Конституанту и ми смо добили 200.000 гласова и 59 посланичких мандата.

Ми смо истицали и парољу борбе против Хортијевог режима белог терора у Мађарској и парољу мирних и пријатељских односа са Совјетском Русијом. Још 1919. године ми смо дводневним генералним штрајком захтевали, да се не сме интервенисати против Совјетске Мађарске и против Совјетске Русије, т. ј. ми смо још онда прокламовали оно начело, које је данас база Ђеновске конференције: немешање у руске ствари.

Ми смо се борили против ратних авантура у Албанији. Ми смо прокламовали бојкот Хортијеве Мађарске, да би јој онемогућили снабдевање, да би срушили њен режим терора. Нисмо ми хранили Хортијеву Мађарску, него смо били њени рушиоци.

Наш последњи акт јесте резолуција пленарне седнице Централног Партијског Већа од јуна 1921. Из ње се најбоље види да водимо практичну политику и да према ситуацији увек истичемо практичне пароле. Има парола значајнијих, за које се боримо у капиталистичком друштву, али које се истичу онда када смо довољно јаки, да натерамо владајућу класу да их изведе. Такве пароле јесу: контрола произ-

водње, обавеза рада, укидање трговачке војне, национализација банака.

Није истина да ми стојимо на оном гледишту „у колико горе, у толико боље“. Ми знамо да реакција омета нашу борбу. Нама није свеједно да ли ће на власти бити Светозар Прибићевић или земљорадничка странка, није нам свеједно да ли има, или нема права збора, удруживања и штампе за све.

У тужби нам се пребацује још и то, што ми припадамо Трећој Интернационали. Ми смо увек говорили: као год што се светска буржоазија уједињује и као што она има свој Врховни Савет у Паризу, тако и пролетери имају право на своју интернационалну организацију у Москви, која се бори за обарање капитализма и за стварање светске федерације совјетских република. То право интернационалне радничке заједнице признају све земље осим Хортијеве Мађарске и Југославије. Када је држан последњи конгрес Интернационале у Москви све земље дале су пасоше делегатима комунистичких партија, Чехословачка је дала пасоше за 40 делегата, а Италија је дала и специјални вагон делегатима талијанског пролетаријата. Само су наши делегати рђаво прошли, јер су их по повратку испребијали, као што су испребијали на мртво име Манојловића ударајући га по стомаку. Да ли ће Мита Биртек истући и Спалајковића кад оде у Ђенову?

Али нама веле: Зашто вама Москва да наређује да у Југославији дижете оружани устанак! То није истина. Москва не може ником давати

такве наредбе. Зато и иду на конгрес Интернационале делегати свију земаља, да се споразуму о стварима које важе за све комунистичке партије. Они у Москви нису лудаци, да издају таква наређења, јер кад би се револуције дизале тако по команди они би свуда прокламовали уставке и совјетске републике. Само интернационални конгреси дају директиве комунистичким партијама.

За доказ да таквих наредаба из Москве не може бити, Филиповић цитира из своје књиге „Партија, Синдикати и Совјети“ место где Радек говори против пучизма и на шта је Филиповић у својој књизи додао коментар, који је у књизи нарочито подвучен: „Комунистичка политика не представља просту копију пронађених и патентираних начели у Москви, она се састоји у вођењу револуционарне борбе маса, за коју су услови у свакој земљи у многоме различити.“

Дакле јасно је да није то тако, да Москва наређује, а ми слепо извршујемо. Све то говори против буржоаске тезе, да смо ми за крв и за пљачку и то по наређењу Москве.

Каже се, због те опасности донета је Обзнана. Статистика избора говори да су партије које чине Владу добиле на изборима 753.718 гласова, заједно, муслиманима који су тек доцније ушли у владу, а опозиција је добила 823.507 гласова. У тим цифрама лежи објашњење зашто је Обзнана донета. И тада, приликом Обзнање, говорило се о нашим подземним телефонима, о подземним магацинима, о преврату.

Све је то рађено у циљу да се силом угуши опозиција. Али се велики покрети не угушују шпијунима и насиљем. Историја не допушта да се са њоме титра.

Нас су кривили и за пад динара и за лош саобраћај. Годину дана К. П. не постоји. Је ли сад скочио динар? Је ли бољи саобраћај? Је ли бољи извоз? Или зар не увозимо брашно из Румуније, а шећер из Чешке? Ти примери су довољни да се види да се тучом, жилом не може да иде напред.

Филиповић затим говори о бесмислици подметања К. Партији летака од 1919. год. са потписом „Југословенска Комунистичка Странка“, о бесмислици извештаја бечког посланства у коме се говори о наредби Чрезвичајке да се оснују терористичке организација. Зашто г. Љубиша Лазаревић није известио суд, шта је нашао у подземном магацину оружја у Кр. Александра улици бр. 16.? Сам извештај др. Александра побио је сву садржину тога извештаја бечког посланства.

Најзад говори о себи лично. За време рата био је интерниран у Ашаху, доцније конфиниран у Бечу. Дјужио се са Русима, међ којима је имао познаника, јер је раније осам година био професор у Москви. Ипак га бечка полиција није оптуживала за велеиздају, ма да је из Беча слао чланке за „Глас Слободе“ у Сарајево. Данашњи „државстворни“ елементи нису ни хтели ући у нашу словенску организацију у Бечу. Филиповић је чешким посланицама дао материјал за интерпелацију о стању под бугар-

ском окупацијом. Затим је издејствовао да поред Руса и наши заробљеници добијају храну и новчану помоћ. После једне демонстрације потеран је због велеиздаје, па је сад у Југославији опет велеиздајник.

По нашем дубоком уверењу, завршује Филиповић, ми смо радили у интересу радног народа и за остварење нашег идеала. Носим сву одговорност за наш рад, који се увек кретао у оквиру програма, статута и тактике Комунистичке Партије.

Милош Требињац: Захваљујем браницима на одбрани и желим да изјавим своје жаљење што државни тужилац није образложио како се то декретује револуција, јер мени као професору историје није познато да је за 7000 година људске историје икад било таквог случаја.

Непоколебљиво остајем веран својим идеалима и сносим пуну одговорност за свој рад који је увек био у границама статута и програма К. Интернационале. Хладнокрвно и с мирном савешћу очекујем пресуду ма каква она била.

Ђирило Колачек: Задовољан сам одбраном бранилаца. Желим само да напоменем да су сведоци Кованац и А. Пал, који су сведочили да су се у мојој кући одржавали састанци, самном у завади.

Што сам радио у радничком покрету радио сам свесно, то сам сматрао као своју дужност и такав остајем и даље.

Илија Лазаревић усваја одбране бранилаца и нема ништа друго да каже.

Андреја Валента такође усваја одбране бранилаца.

Јован Нешић усваја одбране својих бранилаца.

Ј. Вимислицки: Задовољан сам одбраном. немам шта више да кажем.

Ј. Буковенски задовољан одбраном и нема шта да каже.

Ђорђе Станковић захваљује браниоцима на одбрани и нема шта да више каже.

Клара Либиш као и остали прима одбрану својег браниоца.

Јулка Лазаревић захваљујем браниоцима на одбрани. Напомињем да ону цедуљу која је, кажу, нађена у шећеру, коју сам Стејићу послала, ја нисам писала, нити је рукопис мој. Ко је цедуљу у шећер ставио није ми познато.

Прелази се на оптужене по делу комплота:

Владимир Мирнџић: Господо судије, ценећи вашу стрпељивост и жељу да дођете до материјалне истине и стојећи пред фактом да не одговарам као ја, већ као члан И. Одбора који је био на челу једног многољудног покрета, који који је постао опасан, и усвајајући одбране бранилаца, имам да прочитам ову одбрану.

Господо судије,

„Ми комунисти, присталице научног марксизма, стојимо на гледишау да се друштво састоји из класа које стално воде међусобну борбу. Ова стална борба класа престављала је и преставља главну садржину историје. Све класе и њихови поједини делови имају своје нарочите

политичке партије, које имају за задатак да штите материјалне интересе тих класа. Према томе и свака партија истиче свој програм, у коме излаже како треба организовати државни апарат, када она освоји политичку власт, као и своју тактику т. ј. на који ће начин, када и са којим средствима доћи до освојења политичке власти.

Многобројни примери из историје пружају нам довољно доказа за то. Када су великопоседници представници феудализма имали политичку власт у својим рукама, они су као средство своје владавине употребљавали апсолутизам, јер је он најбоље одговарао интересима њихове класе. Када су крајем 18 века представници капиталиста у великој франц. револуцији срушили политичку и економску моћ својих противника феудалаца, они су одмах организовали државни апарат онако како је то најбоље одговарало интересима њихове класе, интересима капиталистичког начина производње. Као средство њихове владавине они су прокламовали демократизам и парламентаризам.

Главну карактеристику капиталистичког друштва сачињава производња и размена еспапа на основици капиталистичког начина производње, при чему најважнији и највећи део средстава за производњу и размену еспапа припада капиталистима, док су велика већина народа од пролетера и полупролетера, принуђени да продају своју радну снагу и својим радом стварају профит капиталистима. Радничка класа, по своме економском положају, начелни је противник ова-

квог друштвеног уређења. Она хоће да приватну својину средстава за производњу и потрошњу претвори у друштвену својину. Али да би се пролетаријат оспособио за извршење ове историске мисије, оснивају се по целом свету Комунистичке Партије, које на супрот свима буржоаским партијама истичу свој самосталан програм и своју тактику.

Ми, политички представници, југословенског пролетаријата, наставили смо започето дело од стране српског пролетаријата 1903. године и одмах после уједињења на свом првом конгресу 20-IV 1919. год. у Београду објавили: да се радничка класа Југославије ујединила у самосталну политичку партију, на супрот свим буржоаским партијама Југославије. Она је ставила себи у задатак, да пролетерске масе Југославије организује, васпитава, просвећује, дисциплинује; да руководи њиховом класном борбом; да раскрива пред њом непомирљиву супротност између интереса експлоататора и експлоатисаних; да им разјашњава историски значај и неопходне услове вредстојеће социјалне револуције.

У своме програму ми смо јасно изложили како треба да буде организован државни апарат, који би најбоље одговарао интересима раднога народа вароши и села. Помоћу диктатуре пролетаријата изражене у совјетском систему, која представља најсавршенију форму нове демократије рада, врши се прелаз од капитализма ка социјализму, првој фази комунистичког друштва.

У програму наше партије јасно је речено:

да су први непосредни задатци Комунистичке Партије Југославије организовање пролетерских маса и пропаганда партијског програма.

Наша тактика такође је обележена у нашем програму, т. ј. и ми смо рекли на који начин и којим средствима и када ће се вршити освајање политичке власти. Ми смо ту такође рекли, да смо ми начелни противници индивидуалних акција и пучева. Радничка класа ступа активно у покрет помоћу организованих акција маса и своју борбу води и свршава ангажовањем маса. Тако исто ми смо јасно истакли, да се пролетерска револуција не декретира и да се она не бори противу личности, већ против застарелих историских установа. Она не представља никакав очајан покушај једне мањине која би хтела свет да преобрази насиљем по својој мустри, већ акцију великих маса радног народа, које представљају интересе већине народа и које су позване да изврше историску мисију и историску нужност. Комунистичка партија неће предузети власт, него што се велика већина пролетерских и осталих радних маса својом јасном и несумњивом вољом, својом снажном потпором не изјасне за програм, циљ и борбена средства комуниста.

Као што се види из програма Комунистичке Партије Југославије, наш први задатак се састоји у томе, да већину радног народа вароши и села убедимо у оправданост нашег програма и наше тактике. И тек када се овај задатак постигне, онда се предузима оно што историска нужност налаже и што су предузимале и друге класе

када су пред тим задатком стојале т.ј. освајање политичке власти ради остварења свог програма.

Централно Партијско Веће Комунистичке Партије Југославије као директни изабраник и непосредни израз расположења вуковарског конгреса (јуна 1920 г.) сматрао је за свој први задатак, да са своје прве седнице после конгреса упути пролетаријату Југославије и свима партијским организацијама манифест, који је оштампан у Одлукама Вуковарског Конгреса и у коме су истакнути најближи задатци, који се партији намећу: борба против реакције; за слободу штампе, збора, говора и удруживања; за право штрајка; за заштиту рада; за праведљиво решење аграрног питања; за сазив Конституанте и доношење Устава за целу земљу и остале паролe за правном и политичком једнакошћу. То су били наши најближи задатци поред пропаганде програма Комунистичке Партије Југославије.

Дакле још у оквиру капиталистичког друштва, док партија није освојила политичку власт, ми истичемо актуелне захтеве, да би повећали политички утицај маса радног народа у држави. И баш у моменту кад се Изврш. Одбору Комунистичке Партије подмеће комплот противу државе, баш у том истом моменту (почетком јуна 1921. год.) Централно Партијско Веће на свом пленуму доноси и резолуцију о политичкој ситуацији, у којој су истакнути наши најактуелнији захтеви и из које се јасно види, какву је политику и са каквим методима водила наша партија. Та се резолуција налази пред судом. Све је ово унето у нашем програму и де-

таљније разрађено и објављено у нашој штампи и литератури, која је јавно штампана и растурана. Према томе не може бити ни речи о томе да је Комунистичка Партија Југославије једна шака људи, који се служе у својој борби индивидуалним, терористичким или завереничким — комплотским акцијама, већ је она партија огромних широких маса радног народа вароши и села, која се служи у својој непомирљивој класној борби отвореним и организованим акцијама масе.

И као год што се капиталисти свију земаља организују и уједињују преко својих организација: синдиката, картела и трустова, као год што капиталисти имају своју међународну организацију: Врховни Савет у Паризу, исто се тако и пролетери свију земаља организују и уједињују преко својих међународних радничких организација, тако исто и радници свију земаља имају своју међународну организацију: Комунистичку Интернационалу у Москви, која се бори против светског капитализма, а за коначно ослобођење радног народа вароши и села од капиталистичког ропства. Због тога је и наша Партија саставни део Комунистичке Интернационале.

Иако је Комунистичка Партија Југославије већ тако дуго јавно радила и ако су њен програм и све манифестације њене егзистенције јавно познати, па и њено припадништво Комунистичкој Интернационали, као и програм и статут ове Интернационале, влада С. Х. С. ипак изводи на суд у лицу њеног Извршног Одбора, Комуни-

стичку Партију, њен програм и њене идеје, тражећи осуду тог програма и тих идеја. Ми смо трамо да је влада С. Х. С. овим процесом хтеда да прибави себи *покриће* за сва безакоња и насиља учињена над пролетаријатом Југославије и да оправда пред јавношћу *Обзнану* и доношење Закона о заштити државе.

При завршетку констатујемо да је чудно вато да програм и идеје Комунистичке Партије Југославије и њено припадништво Комунистичкој Интернационали, по нашем мишљењу, могу у опште бити предмет једног судског кривичног процеса. Ове велике социјалне и класне борбе које се данас воде између капиталистичке класе и пролетаријата у целом свету, не може ни зауставити ни решити ни један суд. Судија који ће у овом сукобу изрећи своју пресуду о томе: ко је и праву а ко не, не налази се у судској канцеларији, већ у производњи, у фабрикама, рудницама, индустријским предузећима и свуда где раде, живе и пате милијоните масе експлоатисаних и обесправљених.

Ми смо увек готови примити сваку одговорност, како пред овим судом и пред судом народних маса наше земље, а тако исто и пред судом историје за сав наш досадашњи партиски рад, који је био јаван и отворен и који се увек кретао у границама Програма и Статута Комунистичке Партије Југославије“.

На завршетку за себе лично имам да изјавим да после свега што се одиграло мирне душе, уздигнута чела и лака срца међем свој врат под секиру ваше правде.

Драгомир Марјановић: Усвајам одбрану бранилаца, а као члан И. О. К. П. Ј. усваја изјаву друга Мирића.

Поводом акта бечког посланства, по коме сам ја образовао неке терористичке организације, изјављујем да са његовом садржином имам толико исто заједничког колико лаж са истином. Као комуниста очекујем мирно ваш суд.

Лазар Стефановић: Усвајам одбране бранилаца и писану реч друга Мирића.

Иван Чоловић: Задовољан сам са одбранама бранилаца и у потпуности усвајам изјаву друга Мирића.

Живота Милојковић: Усвајам како одбране бранилаца, тако и изјаву друга Мирића Али и ако је о овој ствари врло много говорено ипак сматрам за дужност да расветлим извесне моменте.

Први моменат се тиче резолуције предложене Ц. П. Већу а приложене уз моја акта. О тој резолуцији имам да кажем три ствари:

У резолуцији се прво критикује спољна политика Југославије, која се креће у смислу васалства антантиним империјализму, која води политику поробљивања малих народа. Ми препоручујемо другу бољу оријентацију спољне политике; приближење Совјетској Русији, која је данас једини искрени и моћни поборник слободе малих народа. Ми истичемо потребу склапања трговинског уговора са Совјетском Русијом и неговање братских односа са суседним радним народима у заједничкој борби против најезде европског капитализма. Совјетска Русија је један

моћан фактор у светској политици и ми морамо одбацити све предрасуде и њој се приближити.

Затим се у резолуцији говори о нашој рђавој унутрашњој политици, и о бирократско-полицијском режиму који се код нас зацарио. На овоме сматрам да не треба ни инсистирати.

Најзад се говори о нашој уставној политици. Наша партија је била прва у овој земљи која је тражила сазив Уставотворне Скупштине и доношење устава и ми смо у Конституанти учествовали на доношењу устава. Али смо одмах заузели одлучан опозициони став према уставној политици владине већине, указујући да је она фатална по нашу земљу и по народно јединство. То се показало одмах после доношења устава, јер су они који су нас називали рушиоцима народног јединства, компромитовали својим уставом народно јединство. Томе је доказ оштрина у којој се налази хрватско питање.

Ако се анализира садржина целе резолуције, види се како К. П. Ј. гледа на ситуацију и какви су јој задаци и у исто доба се најбоље демантује лаж о дизању непосредне револуције.

Други момент који хоћу да маркирам, јесте Манифест Опозиције К. П. Ј.

Државни тужилац, цитирајући манифест, хтео је да утврди да смо примивши 21 услов исте практично спроводили, друго, да смо изгубили самосталност према Москви и треће да смо по њеној наредби припремали непосредну револуцију — преврат.

А те три тврдње државног тужиоца ја ћу са мим Манифестом Опозиције да оборим.

На стр. 14. Манифеста публиковано је писмо центрумаша И. О. К. П. Ј. у коме се тражи да се

објаве 'одлуке II Конгреса Комунистичке Интернационале, да се сазове Ц. П. Веће ради организовања конгреса који ће ту 21 тачку примити. Због изборне борбе И. О. није могао сазвати Ц. П. В. ни објавити одлуке. Тек на његовој седници после избора решено је, да се одлуке Конгреса К. И. публикују и да се у фебруару сазове Конгрес. То је најбољи доказ колико смо практично спроводили 21 тачку.

Што се тиче тусторства Москве најбољи је доказ нетачности тога приговора, крај горњег писма И. О. где центрумаши прете И. О да ће га тужити И. О. К. Интернационале што не сазива на основу 19 тачке услова у року од 4 месеца партиј. конгрес.

Што се тиче брошура ја их све примам не само оне које су изашле на српском већ и целу комунистичку литературу на свима језицима. За све примам одговорност, ма да су неке издавали центрумаши, као „Бољшевизам и бољшевици“ коју је издао Драгиша Лапчевић, или их писали као Ж. Топаловић „Напад владе на социјалистички покрет“.

Приватни тужилац Ненад Ђорђевић цитирао је из нашег програма став како ће К. П. Ј. да се бори свима средствима од највећих па до оних слабијих. Ради његовог умирења могу му рећи да су та најоштрија средства генерални штрајкови.

Покушај да се доведемо у везу са Радићем је смешан, јер се зна да смо ми против свих буржоаских партија па и против Радићеве. С њом имамо заједничко једино борбу против овог реакционарног режима.

Везе са Бечом које нам подмеће бечко посланство демантовао је најбоље Д-р Александер.

Што се тиче веза са бугарским комитама ја сам готов увек да изађем пред суд са онима који то тврде и да са документима докажем да они одржавају ту везу.

За припреме револуције ја и ако члан И. О. нисам знао. Знам да су у Југославији до сада биле четири комунистичке револуције. Прва 1. маја 1919, друга 1. маја 1920, трећа 29. децембра 1'20 и четврта 28. јуна 1921. Само њих није дизала К. П. Ј. већ је те водвиљске револуције организовала полиција и државотворни политичари којима је то требало да плаше свет и да се покажу као спасиоци реда и мира.

За атентат се не може кривити цела радничка класа, као ни због Принциповог атентата цео српски народ. Али је влади потребно то у циљу сламања радничког покрета.

Изјављујем да сам био комуниста и да остајем комуниста. Комунизам је моје философско схватање, мој политички и социјални идеал. За тај идеал готов сам да поднесем сваку жртву.

Ђура Салај усваја одбране бранилаца, особито Т. Кацлеровића. Иначе нема шта да каже.

Ш. Палинкаш, на питање председниково има ли још шта да каже у своју одбрану, одмахује руком и вели:

— Немам!

А. Полгар: Немам ништа да говорим.

Б. Јетнер, усваја одбране бранилаца, нема шта да дода.

Имре Береш, изјављује то исто.

Ј. Дробни, изјављује то исто.

Ј. Орос, изјављује то исто.

Л. Мочар: Ја као и остали.

Боришка Фаркаш: Сасвим сам задовољна са браниоцима. (Велика веселост).

Деветнаести дан претреса

Емил Орос, усваја одбране бранилаца.

Јулка Шврака, после лепих одбрана другова бранилаца нема шта да каже.

Сава Николић, благодари на лепим одбранама бранилаца и вели, ма каква осуда била она га неће изненадити. Пустити их у слободу значи дати најмању сатисфакцију после оне тортуре, коју су претрпели у Главњачи. Осуде ли их, суд ће доказати да му је стало само до одбране режима.

Председник закљуује претрес и заказује изрицање пресуде за четвртак 23. фебруара у 3 сата по подне.

ПРЕСУДА

Пресуда је изречена у четвртак 23. фебруара по подне. Клупе за оптужене су опкољене и оптужени слушају пресуду стојећи. Читање пресуде трајало је сат и по.

У почетку пресуде суд излаже да нема места саслушању неких сведока за које су браниоци оптужених тражили да се саслушају. Тако исто нема места одлагању претреса по тражењу браниоца г. Јевдића у циљу прибављања пресуде у Диамантштајновој афери, јер се из извештаја загребачке

полиције види, да је Чопић у овом процесу ослобођен сваке казне. Тако исто нема места испитивању присутника код иследне власти, јер су оптужени на претресу признали своје исказе дате код истражне власти.

Суд је даље нашао да је рефератом шефа одељења полиције, увиђајем судским, протоколом вештачања, и признањем *Спасаја Стејића* утврђено да је он, на дан 29. јуна пр. г. извршио атентат на краља на тај начин што је са зграде Министарства Грађевина бацио једну бомбу, која по мишљењу стручњака може да убије човека, на кола у којима се краљ возио, краљ је остао неповређен али је од бомбе том приликом рањено 9 лица. Према томе Стејић је извршио два дела, из § 87 а) и б) и § 156 кр. зак.

Стејић је код истражне власти признао, да се на убиство раније решио и дошао у Београд са четири бомбе и једним револвером у циљу да убије краља. Ова признање по § 255 кр. зак. потпуни је правни доказ за његову кривичну одговорност.

У овом предузећу учествовао је *Лајош Чаки*, чије се учешће утврђује овим фактима: пуним својим признањем, које је

дао код истражне власти, што је био при-
сталица идеја, да Комунистичка Партија
путем терора узме власт. Чаки је на су-
очењу код иследне власти признао да је са
Стејићем учествовао у договору за извр-
шење атентата, који је требао да буде по-
четак терористичких акција. Код њега су
нађене 32 бомбе и 3 пушке.

Суд је нашао, да је неистинита одбра-
на Стејића, да он није имао намеру да
убије краља него да изјави протест
против партизанлука. Суд сматра, да се
израз каквом револту у социјалним прили-
кама због неправде не може давати као
што је Стејић поступао Исто тако неисти-
нита је његова одбрана да је задржао бом-
бу, а без вредности је и његова одбрана
да му је признање изнуђено злоставом. Како
ничим није доказано, да му је признање
код иследне власти изнуђено, то оно, у
колико се на њега лично односи, остаје у
важности.

Лајош Чаки је порекао исказе, које је
дао код иследне власти, да никада није ра-
дио на насилном рушењу, нити је био при-
сталица идеја, да К. Партија путем терора
узме власт у своје руке. Изјавио је на пре-

тресу, да није знао да се у торби налазе бомбе. Ова је одбрана неистинита, јер је Чаки код иследне власти признао јасно све инкриминисане радње. То што су Стејић и Палинкаш изјавили, да оптужени Чаки није знао, шта се у торби налазило, не одузима законску вредност исказа код истражне власти.

Ничим није утврђена одбрана Чакијева да су његова признања била изнуђена тучом. Усамљено казивање сведока Јосифа Хари нема снагу доказа. Остали сведоци, Шутитићка, Манојловић, Лазаревић, Д. Ђорђевић и други, и кад би се третирали као способни сведоци, нису утврдили да је Чаки тучен у циљу изнуде признања.

Оптужени *Јозеф Мојзеш*, који је признао кривицу код иследне власти, порекао је на претресу истичући, да о атентату ништа није знао, да никаквих тајних састанака није било и да је био тучен код истражне власти. Ценећи одбрану Мојзеша суд закључује, да се с разлогом има узети, да се у кући оптуженога Чакија 26. јуна пр. год. није могао одржати тајни састанак то се потврђује тиме: 1. што је по исказима способних сведока утврђено, да Ковачевић,

Чопић, Требињац, Филиповић, Лазаревић и други нису могли присуствовати на седници 26. јуна пр. г. у времену од 4—9 часова и 2. што нема вероватности да Извршни Одбор иде код Чакија у Н. Сад за решавање овако судбоносне ствари, и то још на два дана пред атентат.

Због тога не може се ставити на терет Мојзешу, да је радио у терористичким организацијама у циљу преврата у нашој држави и да је одржавао везе с Мађарском куда је ишао ради тражења помоћи од своје синдикалне централе.

Стејић, Мојзеш и Чаки су порекли на претресу, да их је *Ковачевић* наговарао на извршење атентата и да није присуствовао на седници од 26. јуна. На претресу није задовољен ни један услов из § 231. кр. с. п., јер оптужени на претресу нису теретили ни у чему Ковачевића, нити су му казали у очи.

Утврђено је заклетвом сведока, да се је Ковачевић налазио на путу Београд—Нови Сад 26. јуна.

Исто тако су поменута тројица порекли да их је *Владимир Чопић* наговарао на атентат. Према исказу сведока Анђелковића

и других, утврђено је, да се Чопић налазио 26. јуна на путу Загреб—Љубљана, те према томе није био физички у могућности да присуствује седници.

Исто тако и за *Филиповића* ова тројица поричу, да их је наговарао на атентат. Исказом сведока утврђен је његов алиби 26 јуна У погледу овог тајног састанка суд констатује, да је *присуство споменутих лица искључено*, што су испитани сведоци потврдили, да су Филиповића виђали 26. јуна у Београду.

За *Милоша Требињца* и *Гирила Колачека* није било законског доказа, да су и они учествовали на седници од 26. јуна, јер је исказима сведока утврђен њихов алиби.

Илији Лазаревићу, обзиром на терећ ње Мојзеша код и тражне власти, не може се ставити на терет присуство на седници од 26 јуна с истих мотива, који су напред изложени, јер се он налазио у Београду 26. јуна.

За *Андр. Валентишу*, *Јов. Вимислицког*, *Јов. Нешића* и *Ф. Буковенског*, за кога тужба вели да су били „борбени војници“

илегалних организација, није доказана никаква кривична радња.

За оптуженог *Ђорђа Станковића* ислеђење није пружило законског доказа као учесника. Истрагом нису утврђене чињенице које доказују пријатељство Станковића са Стејићем, нити је утврђено да се на састанцима решавало о атентату и терористичким актима у тоаико пре, што Клара Либиш и Јулка Шврака нису теретили оптуженог *Ђорђа*. На претресу је Чаки изјавио да никада Станковићу није говорио о атентату нити је Станковић изражавао сумњу у успех атентата.

За оптужену *Клару Либиш* ислеђење није пружило доказа, да би се она могла сматрати као учесник у атентату.

Из недостатка законских доказа има се поклонити вера одбрани Кларе, да је она Јухасу отишла да врати револвер, који се код њеног мужа налазио и да узме новац, који је Јухасу позајмила.

Јулка Лазаревић није знала, да је припремљен атентат, јер то није признала ни код истражне власти ни код претреса, а Чаки је порекао своја терећења.

Бивши народни посланици и чланови

Извршног Одбора : Филиповић, Чопић Милојковић, Лаза Стефановић, Владимир Мирић Драгутин Марјановић, Ковачевић, секретар обласног већа у Бечкереку и Милош Требињац, секретар обласног већа у Београду, утврђено је да су сви као функционери Комун. Партије у покрету тежили и радили путем убеђивања и обавештавања маса на зборовима и путем штампаних брошура на остварењу програма К о м у н и с т и ч к е Партије, који је утврђен на Вуковарском Конгресу. Суд је констатовао, да је овај програм револуционарног карактера, јер он препоручује револуцију и насиље као крајње средство.

Овде пресуда цитира неколико ставова из Вуковарског програма К. П. Ј.

Извесни чланови комунистичке партије у оним моментима приступили су примени терора и насиља. Доказ су Чаки и Стејић и факт да су убиство над Драшковићем извршили комунисти, и суд сматра, да су то учинили под утицајем комунистичке доктрине у духу и циљу остварења комунистичког програма.

Суд налази да овде стоји дело из другог одељка § 90. кр. зак. и да је оно до-

казано пошто је и признањем оптужених утврђено да су *они радили на извршењу програма усвојеног на Вуковарском Конгресу.*

Шимон Палинкаш и Сава Николић примили су од Стејића на чување бомбе и знали су, да су оне припремљене у терористичке сврхе. Олакшавајуће околности, признање и добро владање. Да су били тучени у Управи, како они изјављују, апсолутно ничим није доказано.

Суд је нашао, да *постојање дела ком-пљота није ничим доказано.*

Пресуда

На основу свега изложеног суд је до-нео следећу пресуду: да се оптужени Стејић за дело из § 87а и 87 б и за 9 дела покушаног убиства, казни *смрћу*; да се Чаки за дело из § 87а у вези с § 87б под 1 казни са *20 година робије* у лакој окову, да се Владимир Чопић, Филип Филиповић, Живота Милојковић, Владимир Мирић, Драгом Марјановић, Лазар Стефановић, Иван Чоловић, Никола Ковачевић и Ђуро Салај за покушај дела из § 90 2. став (припремање велеиздајничког предузећа) казне са *2 године затвора*; да се Сава Николић

казни са 4 године затвора ; да се Мојзеш, Ковачевић, Чопић, Филиповић, Требињац, Илија Лазаревић, Андреја Валента, Јован Нешић Јован Вимислишки, Франђо Буковенски, Ђорђе Станковић и Клара Либиш, оптужени за дело из § 87 а, у вези с § 87б, *гободе казне као невини* ; да се оптужена Јулка Лазаревић по 51 *писти испод суђења* ; да се Милојковић, Марјановић, Стефановић, Чоловић, Ковачевић, Салај, Палинкаш, Сава Николић, Андреја Полгар, Филиповић, Береш Дробни, Јован и Емил Орос, Клара Либиш, Боришка Фаркаш, оптужени за дело из § 88 (комплот) под 4 оптужени Сава Николић још из § 85 а, за које је суд нашао да не постоји *душте испод суђења*.

Оптуженима се у издржавање казне има урачунати више од два месеца одлежани притвор код иследне власти. Сви оптужени имају да плате учињене трошкове код иследне власти и првостепеног суда. Стејић осим тога има да плати приватним тужиоцима по 10000 динара за претрпљене болове и 2000 динара дангубе.

• АВЕЗНО СРПСКА ВЕЋЕ

СРЕДНА СЛУЖБА

Београд, 1941.

Лич. бр. 5665

С.Б.Н.

11124